

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

**МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
“ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЦАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАФУРОВ”**

ТДУ -902 (575.3)
ТКБ -63.5(5т) 5
М-48

Бо ҳуқуқи дастнавис

МАҲКАМОВ САИДҚУЛ СУЯРҚУЛОВИЧ

УСТРУШАНА ДАР АҲДИ СОМОНИЁН

(чанбаи таърихӣ-ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии таҳқиқот)

АВТОРЕФЕРАТИ

диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих
аз рӯйи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)

ХУЦАНД – 2024

Диссертатсия дар кафедраи таърихи халқи тоҷики Муассисаи давлатии таълимии
“Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”
омода гардидааст

Роҳбари илмӣ:

Шарипов Шавкат - номзади илмҳои таърих, дотсенти кафедраи таърихи халқи тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Муқарризони расмӣ:

Саидов Абдуқаҳҳор – доктори илмҳои таърих, профессор, сарҳодими илмии Шуъбаи таърихи қадим, асрҳои миёна ва нави Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии ба номи Аҳмади Дониши АМИ Тоҷикистон

Сайнаков Сайнак Парпишоевич – номзади илмҳои таърих, дотсент, мудири кафедраи таърихи халқи тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии омӯзгорӣ Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни”

Муассисаи пешбар: МДТ “Донишгоҳи давлатии Бохтар ба номи Носири Хусрав”

Ҳимоя _____ соли 2024 соати 14:00 дар маҷлиси Шурои диссертатсионӣ бД.КOA-073 назди МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров” (суроға: Ҷумҳурии Тоҷикистон, 735700, ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков, 1) амал мекунад, баргузор мегардад.

Бо диссертатсия ва автореферати он дар Китобхонаи илмии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров” (735700 ш.Хучанд, хиёбони Исмоили Сомонӣ, 224) ва сомонаи расмӣ МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” (www.hgu.tj) шинос шудан мумкин аст.

Эълон дар бораи ҳимояи рисола ва автореферат дар сомонаи расмӣ КOA-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон www.vak.tj. ва сомонаи расмӣ МДТ “ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров” www.hgu.tj ҷойгир шудааст.

Автореферат “_____” _____ соли 2024 ирсол шудааст

Котиби илмӣ
Шурои диссертатсионӣ
номзади илмҳои таърих, дотсент

Исамитдинов Ж.Б.

Муқаддима

Мубрам будани мавзуи таҳқиқот. Уструшана яке аз вилоятҳои таърихӣ-фарҳангии Мовароуннаҳр буда, дар ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ин минтақа нақши бузург гузоштааст. Ин вилоят дар баъзе марҳилаҳои таърихӣ ҳамчун мулки алоҳида арзи ҳастӣ намуда, барои мустақилияти худ бо давлатҳои ҳамсоя мубориза мебард. Муқобилият ва муборизаи мардуми Уструшана бар зидди истилогарони араб, эҳёи истиқлолу рушди он дар ҳаёти давлати Сомониён яке аз саҳифаҳои дурахшони таърихи муборизаи озодихоҳии аҷдодони тоҷикон бар зидди ғосибони аҷнабӣ мебошад.

Дар замони мавҷудияти давлати Сомониён дар қаламрави он беш аз 30 вилоят ва 278 шаҳрҳо вуҷуд доштанд, ки Уструшана низ дар қатори онҳо қарор гирифта, худуди он масоҳати сарзаминҳои пурвусъати қисмати ҳамвории миёнабии Сирдарё, доманакӯҳҳо ва дараҳои қисмати ғарбии силсилакӯҳҳои Туркистон, болообии Зарафшон ва саробҳои асосии он – рӯдҳои Мастҷоҳ ва Фондарёро дар бар мегирифт. Уструшана дар ғарб ва ҷанубу ғарб бо Суғд, дар шарқ ва шимолу шарқ бо Хучанду Фарғона, дар шимол бо Илоқ ва Чоч (Тошканд) ҳамсарҳад буд¹.

Истаравшани имрӯза (аз асри XVI то соли 2000 Ёротеппа ва бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 10 ноябри соли 2000, №149 номи Истаравшанро гирифт) дар таърих бо номҳои Киропол, Курушкада, Кирэсхата, Ёротеппа, Истаравшан машҳур аст².

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон зимни суханронии худ бахшида ба ҷашни 2500-солагии Истаравшан 10 сентябри соли 2002 чунин ибрози андеша намуда буданд: “Истаравшани бостонӣ як ҷузъи таркибӣ ва ҳавзаи бузурги тамаддуни тоҷикон буда, номи он дар радифи шаҳрҳои қадимаи Суғду Бохтар ёд мешавад.

Мувофиқи маълумоти Ҳеродот ва дигар муаррихони аҳди қадим ҳанӯз Куруши Кабир истехкоми ҳарбии Курушкадаро дар интиҳои марзҳои шарқии мамлакати паҳновараш бунёд ниҳода буд, ки ба андешаи бостоншиносон он дар худудҳои кунунии Истаравшан ё худ Куркат воқеъ будааст”³.

Дар бораи нақш ва нуфузи Уструшанаи аҳди Сомониён сухан ронда, Пешвои миллат чунин қайд менамоянд: “Истаравшани бостонӣ яке аз шаҳрҳои қадимтарини Осиёи Марказӣ буда, таъриху тамаддун, адабу фарҳанги дерина дорад ва тайи асрҳои зиёд дар ҳаёти иқтисодиву иҷтимоӣ ва маънавию фарҳангии минтақа нақши муассир бозидааст. Номи Истаравшан дар сарчашмаҳои кӯҳани таърихӣ дар қатори бузургтарин шаҳрҳои минтақаи Осиёи Марказӣ зикр гардидааст... Масалан, дар аксари сарчашмаҳои таърихӣ даврони Сомониён тағйири номи Истаравшан аз он шаҳодат медиҳад, ки саҳми илму адаб ва

¹ Негматов Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. – Сталинабад: Изд-во АН Тадж. ССР, 1957. – С. 15

² Мухторов А. Курушкада. Истаравшан. Ёротеппа. – Душанбе: Амри илм, 2000. – С. 7-15; 16-22. Дар сарчашмаҳои таърихию ҷуғрофӣ, адабӣ ва тадқиқотҳои олимони ин вилоят, мулк ва шаҳр бо номҳои гуногун - Уструшана, Уструшан, Срушан, Асрушан, Ёротеппа ва Истаравшан воҷеҳӯрад. Аз ин лиҳоз, мо истилоҳи таърихан ташаккулёфта ва маъмулан серистеъмоли он – Уструшана, ки номи вилоятро ифода менамуд, истифода бурдем.

³ Раҳмонов Э. Шаҳрсозӣ – суннати деринаи мост: Суханронӣ ба истиқболи 2500-солагии шаҳри бостонии Истаравшан. Истаравшан, 10 сентябри соли 2002 // Раҳмонов Э. Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат: Иборат аз ҷаҳор чилд. Ҷилди чорум. – Душанбе: Ирфон, 2002. – С. 461.

хунармандони он дар ташаккули тамаддуни ин давраи тиллоии таърихи миллати тоҷик хеле арзишманд будааст”¹.

Муҳимияти мавзуи тадқиқоти мазкурро бо далелҳои зерин асоснок кардан мумкин аст:

- **якум**, Уструшана яке аз вилоятҳои бузурги таърихӣ-фарҳангии қаламрави Сомониён маҳсуб ёфта, омӯзиши таъриху тамаддуни он аҳамияти муҳим дорад ва барои таҳқиқи таърихи воҳидҳои алоҳидаи маъмурии ин давлат мусоидат мекунад;
- **дуум**, таҳқиқи ҷуғрофияи таърихӣ, сохтори маъмурӣ ва дастгоҳи идоракунии маҳаллии Уструшана дар замони Сомониён барои боз ҳам бештар ва мушаххастар омӯхтани сохтори маъмурӣ-худудӣ, дастгоҳи идоракунӣ ва умури давлатдорӣ Сомониён, тавсифи баъзе унвону мартабаи маъмурон ва мансабдорони маҳаллӣ, вазифа, ҳуқуқ ва салоҳияти онҳо аҳамияти муҳим дорад;
- **сеюм**, Уструшана дорои сарватҳои бузурги табиӣ, иқтисодӣ буда, дар муносибатҳои хоҷагидорӣ, кишоварзӣ, тичорат, коркарди маъдан, хунармандӣ, низоми андоз саҳми калон дошт ва баррасии масъалаи мазкур барои равшан намудани вазъ ва иқтисодӣ давлати Сомониён ва нақшу мақоми вилоятҳои алоҳидаи он дар ин ҷода аз аҳамият ҳолӣ нест;
- **чорум**, таҳқиқи ҳаёти иҷтимоӣ, ҳаёти этникӣ, забон, эътиқоди динӣ аҳолии Уструшана барои омӯзиши таърихи халқи тоҷик аҳамияти муҳим дорад;
- **панҷум**, таҳқиқи таърихи Уструшанаи замони Сомониён барои омӯхтани вазъи умумӣ сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии мардуми ин минтақа ва барои таҳқиқи ҳисси худшиносии худогоҳии миллӣ, ватандӯстии насли ҷавон ва тамоми мардум мусоидат хоҳад кард.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Таърих ва фарҳанги воҳидҳои алоҳидаи маъмурӣ, шаҳрҳои бузург ва вилоятҳои Мовароуннаҳр дар замони давлатдорӣ Сомониён тавачҷуҳи муҳаққиқони гуногунро ба худ ҷалб намудааст. Таҳлили таълифоти мавҷуда собит месозад, ки мавзуи мазкур то ҳол ҳамчун объекти мустақими таҳқиқоти илмӣ қарор нагирифтааст ва он ба таври лаҳзавӣ, пароканда дар таҳқиқотҳои, ки ба таърих, ҷуғрофия, ҳаёти иқтисодӣ ва фарҳангии замони Сомониён бахшида шудаанд, ба назар мерасанд.

Тамоми таълифот, маълумоти мавҷударо марбут ба омӯзиши Уструшанаи мавриди таҳқиқ шартан ба чор гурӯҳ тақсим намудан мумкин аст:

Ба гурӯҳи аввал, осори муҳаққиқони тоинқилобии русро метавон шомил намуд. Доир ба ёдгориҳои археологӣ Уструшана ховаршиносии маъруфи рус И.П. Лерх дар қайду хотироти сафари худ, ки соли 1867 сурат гирифтааст, маълумот медиҳад. Ӯ аз ахбори ховаршиносон доир ба Уструшана огоҳӣ дошт ва ба далелҳои муътамади таърихӣ таъя намудааст².

Яке аз маъмурони рус, губернатори вилояти Самарқанди замони мустамликавӣ, ки қалъаи Чилхучраи Бунҷикати асримиёнагиро (ноҳияи Шаҳристони вилояти Суғд) соли 1890 таҳқиқ кардааст, Н.С. Ликошин мебошад. Тавачҷуҳи асосии Н.С. Ликошинро обёрӣи воҳаи Уструшана ҳангоми тадқиқотҳои геодезӣ, осори ёдгории археологӣ боқимонда ҷалб сохтааст. Доир ба ин масъала

¹ Пешвои миллат: Истаравшан дар қатори бузургтарин шаҳрҳои Осиёи Марказист. Суханронии Эмомалӣ Раҳмон, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Қалъаи Муғи шаҳри Истаравшан, 25 июни соли 2018 // Ҷумҳурият. – 2018. – 26 июн.

² Лерх И.П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 году. – Санкт-Петербург, 1870. – С. 331

Н.С. Ликошин маводи зиёд чамъ намуда, дар воҳаи Шахристон мавҷуд будани ёдгориҳоро ба аъзои маҳфили “Дўстдорони археологияи Туркистон” (соли таъсисаш 1895) шинос менамояд ва тавачҷуҳи онҳоро ба омӯхтани ёдгориҳои мазкур чалб месозад¹. Метавон гуфт, ӯ амалан ҳамчун муҳаққиқи аввалини тадқиқотҳои археологии Бунҷикат – маркази маъмурии Уструшана мебошад.

Сардори уезди Хучанди замони мустамликавӣ А.А.Кушакевич дар баробари шаҳру навоҳии уезд маълумотҳои оморӣ, ҷуғрофӣ ва таърихи доир ба волости Ўротеппа ва Шахристон, роҳҳои байни шаҳрҳои Собот, Навганда, Шахристон ва дигар ҳудуди ҷуғрофии он маълумот додааст, ки ахбори овардаи ӯ хислати очерки таърихӣ доранд². Инчунин ӯ бори аввал аз мавҷудияти ёдгориҳои археологӣ ва иншоотҳои бостонии Уструшана маълумот додааст.

Яке аз муаррихон ва ховаршиноси замони мустамликавӣ И.А.Кастане доир ба таърихи давраи қадима ва асримиёнагии Ўротеппа (ҳудуди Истаравшан) ва Шахристон маълумоти ҷолиби таърихӣ, ҷуғрофӣ, меъморию шаҳрсозӣ ва фарҳангӣ овардааст. Асоси маълумоти И.А.Кастанеро ахбори омории чамъкардаи ӯ ҳангоми сафараш ба ин минтақа ташкил дода, муаллиф доир ба ёдгориҳои таърихӣ, археологӣ маълумот додааст ва ахбори ҳисоботии ӯ дар маҳфилҳои илмӣ амалкунанда дар назди идораи генерал-губернатории Туркистон баррасӣ шудаанд³.

П.С.Скварский, ки пристаи (сардори полтсияи маҳаллӣ дар генерал-губернатории Туркистон) Ўротеппа буд, доир ба мавҷудияти ёдгориҳои бостонӣ дар Воғат, Қалъаи Муғ, маркази Шахристон маълумот овардааст. Пас аз боздиди ёдгориҳои бостонии минтақаи Шахристон ӯ ба ҳулосае меояд, ки ин мавзеъ маркази маъмурии вилояти Осрушана (Уструшана) мебошад. Аз соҳили чапи сойи Шахристон ӯ якчанд ашъи рӯзгор, косаҳои сари инсон, ороишот ва ашъи фузулӣ дарёфт намуда, аз боқимондаи иншоотҳои обёрикундаи Шахристон дар асрҳои миёна хабар додааст⁴. Аз ин лиҳоз, профессор Н.Т.Рахимов пристав П.С.Скварскийро, ки пас аз адои вазифаи кори ҳарбӣ-маъмурӣ ба маҳфили “Дўстдорони археологияи Туркистон” роҳбарӣ намудааст, кашшофи аввалини ёдгориҳои бостонии Уструшана меҳисобад⁵.

Муаррих ва ховаршиноси маъруфи рус, академик В.В.Бартолд дар осори худ оид ба таърихи фарҳанги халқҳои Мовароуннаҳр, шаҳру вилоятҳои таърихии он, аз ҷумла Уструшана маълумотҳои ҷолиб додааст⁶. Ӯ ҳангоми сафари худ дар ҳудуди Осиёи Марказӣ дар солҳои 90-уми асри XIX ба Ўротеппа (Истаравшан) ва Шахристон аз ёдгориҳои археологии Қалъаи Қаҳқаҳа, кӯшки Чилхучрае, ки воқеъ дар Шахристон аст, маълумот додааст.

Дар таълифоти дигари В.В.Бартолд таърихи сиёсӣ, ҷуғрофиёи таърихӣ, ҳаёти иқтисодӣ, санъати меъморию шаҳрсозӣ ва ҷанбаҳои гуногуни таърихии Уструшана

¹ Лыкошин Н.С. Очерк археологических изысканий в Туркестанском крае до учреждения Туркестанского кружка любителей археологии // Среднеазиатский Вестник. – Ташкент, 1896; Лыкошин, Н. Очерк археологических изысканий в Туркестанском крае до учреждения Туркестанского кружка любителей археологии // Протокол Туркестанского кружка любителей археологии. Год 1. – Ташкент, 1896.

² Кушакевич А.А. Статистические сведения о городах Ходжент и Ура-Тюбе // МСТК, Вып. 1. – СПб, 1872. – С. 171, 195-196.

³ Кастане И. Древности Ура-Тюбе и Шахристана. Протоколы ТКЛА. Т. 20. Вып. 1. – Ташкент, 1915. – 248 с.

⁴ Скварский П.С. Несколько слов о древностях Шахристана // Среднеазиатский вестник, 1896. – окт. – С. 50.

⁵ Рахимов Н.Т., Икромов Н.А. П.С.Скварский – исследователь археологических памятников Уструшаны // Номаи донишгоҳ. - № 1 (74), 2023. – Хучанд: Нури маърифат, 2023. – С. 41-42.

⁶ Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью: 1893-1894 гг. – Петербург, 1897. – С. 73-75.

инъикос шудааст¹. Бояд гуфт, ки дар тадқиқотҳои пурарзиши минбаъдаи академик В.В.Бартолд таъриху тамаддуни мардуми ин вилоят мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Таълифоти академик В.В.Бартолд аз он ҷиҳат пурарзиш ва муҳим аст, ки ӯ донандаи моҳири забонҳои Шарқ буда, дастнависҳои арабӣ, форсӣ, туркӣ ва ғайраро дар шакли асл истифода бурдааст. Доир ба ҷуғрофиёи таърихии тамоми шаҳру рустоҳои шомили Уструшана маълумотҳои В.В.Бартолд пурра ва аз лиҳози хронологӣ пайдарҳам набошанд ҳам, аммо арзиш ва аҳамияти онҳо хеле муҳим аст.

Ба гурӯҳи дуҷум, осори илмии олимони замони шуравӣ ва даврони истиқлолиятро метавон дохил намуд. Бояд тазаккур дод, ки як зумра бостоншиносон, муаррихон, аз ҷумла Н. Неъматов, А. Мухторов, Ҷ. Пулодов, А. Мирбобоев, Н. Турсунов, Н. Раҳимов, Р.С. Муқимов, С.М. Мамадҷонова, А.А. Гритсина ва баъзе дигарон ҳам дар замони шуравӣ ва ҳам дар даврони истиқлолият қору фаъолият бурда, доир ба таърих, ҷуғрофия, мероси моддӣ, маънавии Уструшана мансубияти этникии мардуми он таълифоти пурарзишро анҷом додаанд. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳлили осори муҳаққиқони номбурда мо бо риояи талаботи методи хронологӣ-мавзӯӣ таълифоти онҳоро ба ду қисмат – аввал дар замони шуравӣ ва сипас дар даврони истиқлолият мавриди таҳлил қарор додаем.

Дар асарҳо, рисолаву мақолаҳои тадқиқотии ховаршиноси машҳури шуравӣ О.И.Смирнова доир ба ёдгориҳои таърихӣ, шаҳрҳо ва рустоҳои Уструшана маълумоти арзишманд оварда шудааст². Дар таълифоти П.П.Иванов³ доир ба истихроҷи маъданҳои кӯҳӣ дар Мовароуннаҳр, аз ҷумла Уструшана ва рушди ҳунари кӯҳкорӣ маълумоти муҳим мавҷуд аст. Таҳқиқоти бостоншинос В.М.Массон⁴ доир ба нақшу мақоми давлати Сомониён дар рушди сиёсӣ ва фарҳангии Осиёи Марказӣ ва вилоятҳои он ахбори пурарзиш ба ҳисоб меравад. Забоншиноси номӣ И.В.Абаев⁵ дар мақолаи худ доир ба шарҳу тафсири истилоҳи “афшин” (унвони ҳокимони Уструшанаи асримиёнагӣ) андешаҳои ҷолибро баён намудааст.

Дар рисола ва мақолаҳои муҳаққиқон Л.В.Воронина⁶, А.М. Беленитский⁷ ва дигарон доир ба ҳунари шаҳрсозӣ, санъати меъморий, бинокорӣ, нақшу ниғори

¹ Бартольд В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Часть 2. – С. Петербург, 1900. – 573 с.; Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана. - СПб, 1914. – 174 с.

² Смирнова О.И. Археологические разведки в Уструшане в 1950 г.// Материалы и исследования по археологии СССР. № 37. Труды таджикской археологической экспедиции. – М., - Л.: Наука, 1953. – С. 189-230; Смирнова О.И. Вопросы исторической топографии и топонимики Верхнего Зеравшана// Материалы и исследования по археологии СССР. - 1950. - №15. - С.56-60; Смирнова, О.И. Место домусульманских культов Средней Азии: по материалам топонимики// Страны и народы Востока. – Вып. 10. – М., 1971. – С. 102.

³ Иванов П.П. К истории развития горного промысла в Средней Азии. – М., Л., 1932. – С. 23-30.

⁴ Массон М.Е. Из истории горной промышленности Таджикистана. – Москва, 1934. – С. 50-59; Массон В.М. Вклад Саманидского государства в политическую и культурную Центральную Азию//Вклад эпохи Саманидов в культурное наследие Центральной Азии: материалы международного семинара. – Душанбе: Адиб, 1999. – С. 50; Массон В.М. Культурогенез древней Центральной Азии: отечественные исследования. – Санкт-Петербург, 2006. – 384 с.

⁵ Абаев И.В. Среднеазиатский политический термин афшин// Вестник древней истории. - №2. – 1959. – С. 112-116.

⁶ Воронина В.Л. Народная архитектура Северного Таджикистана. – М.: Госстройиздат, 1959. – 100 с.; Воронина В.Л. Открытие Уструшаны / В.Л.Воронина, Н.Н.Негматов // История, архитектура и искусства Уструшаны. – Душанбе: Контраст, 2013. – С. 214-222; Воронина В.Л. Архитектура дворца Калаи Каххаха 1/В.Л.Воронина // История, архитектура и искусства Уструшаны. – Душанбе: Контраст, 2013. – С. 231-266.

⁷ Беленицкий А.М., Бентович И.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии. – Ленинград: Наука, 1973. – С. 190-192.

иншооти шаҳрҳои Мовароуннахру Хуросон, аз ҷумла Уструшанаи асримиёнагӣ далелҳои ҷолиб ҷамъоварда шудааст. Муҳаққиқи таърихи санъати меъморӣ Л.В.Воронина дар ҳафриётҳои археологӣ ва таҳқиқи ёдгориҳои бостонии Уструшана иштирок дошт ва таълифоти ӯ дар самт пурарзиш маҳсуб меёбанд.

Академик Бобочон Гафуров яке аз муҳаққиқони нахустини таърихи давлати Сомониён дар таърихнигории ватанӣ ба ҳисоб рафта, дар аввалин тадқиқоти ҷамъбасти ӯ “Таърихи мухтасари халқи тоҷик”¹ ва нашрҳои русии он (Москва, 1949, 1952, 1955), хосатан шоҳасари ӯ “Тоҷикон” доир ба шаҳри навоҳӣ, таърихи таъсиси давлати Сомониён, ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии мулкҳои алоҳидаи он, аз ҷумла Уструшана андешаву хулосаҳои ҷолибро баён кардааст².

Яке аз муҳаққиқони маъруфи таърих ва тамаддуни Уструшанаи бостонӣ академик Н.Неъматов³ мебошад. Таҳқиқи таъриху фарҳанги Уструшана яке аз мавзӯҳои меҳвари фаъолияти илмӣ ин донишманди сермаҳсул ба ҳисоб меравад. Рисолаи номзадии ӯ⁴ дар самти омӯзиши археологӣ Уструшана таълифоти бунёдӣ ба ҳисоб рафта, аз ҷониби олимони баҳои баланд гирифтааст. Муаллиф дар ин таҳқиқот таърихи Уструшанаро аз замони қадим то давраи ибтидои асримиёнагӣ мавриди омӯзиш қарор дода, ин асар дар баробари истифодаи ахбори осори хаттии асримиёнагӣ, бештар дар пояи маълумоти ҳафриёт, бозёфтҳо ва дастовардҳои илми бостоншиносӣ эҷод шудааст. Рисолаи доктории олим “Ходжент и Уструшана в древности и средневековье (середина I тыс. до н. э. – I тыс. н.э.)”⁵ бо вусъати масъалаҳои таҳқиқотӣ, фарогирии маводи осори хаттӣ, ҳафриётҳои бостоншиносӣ, таҳқиқоти олимони шуравӣ, ватанӣ ва хориҷӣ дар самти омӯзиши таърихи Хучанд ва Уструшанаи бостонӣ қадами ҷиддӣ ва паҷуҳиши пурарзиши илмӣ ба ҳисоб меравад.

Бояд қайд намуд, тадқиқотҳои академик Н.Неъматов бахшида ба таъриху фарҳанги Сомониён, шаҳри вилоятҳои мухталифи он, аз ҷумла Уструшана, Фарғона таълифоти бунёдӣ буда, асарҳои ӯ “Давлати Сомониён: тоҷикон дар асрҳои IX-X”⁶ (нашрҳои русӣ ва тоҷикӣ) ва дигар таҳқиқотҳои олим дар самти уструшаншиносӣ аҳамияти муҳими илмӣ доранд. Соли 1997 тадқиқоти бунёдии академик Н.Неъматов “Таджикский феномен: история и теория”⁷ нашр гардид. Дар бобҳои алоҳидаи ин асар, аз ҷумла боби сеюм “Эҳёи тоҷик. Аз Сосониён то Сомониён”⁸, боби чорум “Шаш асри хориқайи таърихии тоҷик (X-XV)”¹ ва бобҳои

¹ Гафуров Б.Ф. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. – Сталинобод: Нашр. дав. Тоҷ., 1947. – 383 с.

² Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М.: Наука, 1972. – 664 с.

³ Негматов Н.Н. Дреня и раннесредневековье Уструшана/Н.Негматов// Археологи рассказывают. – Сталинабад, 1959. – С. 114-134; Негматов Н., Хмельницкий С. Средневековый Шахристан. Материальная культура Уструшаны. – Вып. 1. – Душанбе: Дониш, 1966. – 200 с; Негматов Н.Н., Пулатов У.П., Хмельницкий С.Г. Ураткурған и Тирмизактеппа Материальная культура. – Вып. 2. – Душанбе: Дониш, 1973. – 144 с.; Неъматов Н.Н. Асрори Истаравшан - [Загатка Истаравшан]. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 51 с; Негматов Н.Н. Уструшанский компонент среднеазиатской культуры раннего средневековья// Раннесредневековая культура Средней Азии и Казахстана: Тез. Всесоюз. науч. конф. в г. Пенджикенте ТаджССР, 26-31 авг. 1977 г. – Душанбе, 1977. – С.12-18.

⁴ Неъматов Н. Уструшана в VII-X вв. (по материалам письменных и археологических источников): автореф. дис. ... кан. ист.наук: 07. 00. 02. АН Тадж ССР. Ин-т истории археологии и этнографии. – Л., 1952. – 27 с; Негматов Н.Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. – Сталинабад: Изд-во АН ТаджССР, 1957. – 160 с., 1 л. карт. – (Тр./АН Тадж ССР. Ин-т истории археологии и этнографии; Т. 55).

⁵ Негматов, Н. Ходжент и Уструшана в древности и средневековье (середина I тыс. до н. э. – I тыс. н.э). дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.06 / Негматов Нуман Негматович. – Москва, 1968. – 1023 с.

⁶ Негматов, Н.Н. Гударство Саманидов: Мавераннахр и Хорасан в IX-X вв. – Душанбе: Дониш, 1977. – 279 с.; Неъматов Н.Н. Давлати Сомониён: тоҷикон дар асрҳои IX-X. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 304 с.

⁷ Негматов Н.Н. Таджикский феномен: история и теория. – Душанбе, 1997. – 448 с.

⁸ Ҳамон ҷо. – С. 113-142.

минбаъдаи он дар бораи нақши Уструшана ҳамчун яке аз марказҳои бузурги таърихию фарҳангӣ ва ҳавзаи муҳим дар ташаккули халқияти ягонаи тоҷик, забони адабии он, давлатдории миллии тоҷикон маълумотҳои хеле нодир, таҳлилу ҳулосаҳои навро пайдо кардан мумкин аст.

Муҳаққиқони варзидаи Суғди бостонӣ академик Ю.Ёқубов² дар таҳқиқотҳои худ оид ба ёдгориҳои археологии Суғд ва воҳаҳои ҳамҷавори он, дину мазҳаби суғдиёни қадим, аз ҷумла Уструшана маълумоти ҷолиб додааст.

Таҳқиқотҳои бостоншинос, профессор Ҷ.Пӯлотов³ дар пояи бозёфтҳои нодири археологӣ таълиф гардида, дар онҳо иншоотҳои меъмории ва манзилҳои истиқоматии уструшаниҳо дар ноҳияҳои имрӯзаи Шаҳристон ва Деваштич мавриди таҳлилу таҳқиқ қарор гирифтаанд. Дар ноҳияи Шаҳристон кӯшкҳои Чилхучра ва дар ноҳияи Деваштич Қалъаи Кофар аз ҷониби ӯ таҳқиқ гардида, шуғли аҳоли, санъати баланди меъмории, бинокорӣ, ороишоти амалӣ, ҳунари оҳангарии рехтагарии мардуми Уструшанаро ошкор намуд. Маълумоти овардаи Ҷ.Пӯлодов аз он ҷиҳат пурарзиш аст, ки он дар заминаи тадқиқоти бисёрсолаи ҳафриётҳои бостонии ҳудуди Уструшана, ки дар он муаллиф иштирок кардааст, ҷамъоварию шудаанд.

Сарзамини Уструшанаи шимолии давраи қадиму ибтидои асрҳои миёна ва ёдгориҳои археологии он дар рисолаҳои А.Э.Бердимуродов⁴, А.А.Гритсина⁵, Л.М.Сверчков⁶ мавриди тадқиқу омӯзиш қарор гирифтааст. Рисолаҳои олимони номбурда дар пояи ҳафриётҳои бостонии ёдгориҳои Уструшана, ки дар ҳудуди вилояти Ҷиззах ва шаҳру навоҳии Зомин, Сobot, Хавос ва дигар мавзеҳои он сурат гирифтаанд, таълиф шудаанд. Дар таълифоти бостоншиносон ёдгориҳои археологии дар Уструшанаи шимолию ғарбӣ мавриди омӯзиш қарор гирифтаанд, ки тадқиқоти онҳо ба замони шуравӣ ва давраи истиқлолият мансубанд⁷.

Доир ба таърихи лашкаркашиҳои нахустини арабҳо ба Мовароуннаҳр, Уструшанаи замони истилои араб рисолаи Ғ.Ғоибов таҳқиқоти пурарзиш ба ҳисоб меравад. Аҳаммияти илмии тадқиқоти мазкур дар он аст, ки муаллиф ҷуғрофиёи баъзе шаҳру вилоятҳои Мовароуннаҳрро пеш аз забткориҳои арабҳо дар асоси

¹ Негматов Н.Н. Таджикский феномен: история и теория. – С. 143-234.

² Якубов Ю. Паргар в VII-VIII вв.: Верхний Зеравшан в эпоху раннего средневековья. – Душанбе: Дониш, 1979. – 217 с.; Якубов Ю. Раннесредневековые сельские поселения горного Согда. – Душанбе, 1988.

³ Пулатов, У.П. Чильхудржа // Материальная культура Уструшаны. – Вып. 3. – Душанбе: Дониш, 1975. – 200 с.; Пулатов У.П. Работы Дахкатской группы в 1984 г. // Археологические работы в Таджикистане. – 1993. – Вып. 24. – С.20-26.

⁴ Бердимуродов А.Э. Раннесредневековые археологические памятники Джизакского оазиса (Северо-западной Уструшана V-X в. н.э.): автореф. дис... канд. ист.наук: 07.00.06 / Бердимуродов Амридин Эргашевич. – М., 1985. – 24 с.

⁵ Грицина А.А. Северная Уструшана в середине I тысячелетия до н.э. – начале XIII в.н.э. (археолого-топографическое исследование): автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07. 00. 06 / Грицина Аликсей Андреевич. – Самарканд, 1990. – С. 23.

⁶ Сверчков Л.М. Посиление Мык – источник по истории средневековой Уструшаны: автореф. кан. ис. наук: 07.00.06 / Леонид Михайлович Сверчков. – Самарканд, 1991. – 25 с.

⁷ Грицина А.А. Об оссуарном обряде в Уструшане // Общественные науки в Узбекистане. - № 1. 1998. С. 89-94; Грицина А.А. Чаша-календарь XII в. // San'at. -№ 2. – Ташкент, 1999. – С. 6-7; Грицина А.А. О погребениях в хумах в Зааминском тумане // История материальной культуры Узбекистана (ИМКУ). Вып. 30. - Самарканд, 1999. С. 223-225; Грицина А.А. Уструшанские были. - Ташкент: Изд-во им. А. Кадыри, 2000. 244 с.; Грицина А.А. Терракотовая статуэтка из Уструшаны // Средняя Азия. История. Культура. Материалы международной конференции, посвящённой 50-летию научной деятельности Г.В. Шишкиной. - М.: Пересвет. 2001. С. 148-150; Грицина А.А. Заамин как идеологический центр раннесредневековой Уструшаны // “Жиззах воҳаси – Марказий Осиё (Республика микёсидаги илмий-амалий конференция материаллари)”. – Жиззах, 2019. 24-27 б.

ахбори сарчашмаҳои асримиёнагии арабу форсизабон таҳлил намуда, доир ба воқеаҳои муҳими ин давра дар минтақаҳои гуногуни Вароруд, аз ҷумла Уструшана маълумотҳои ҷолибро овардааст¹.

Истиқлолияти давлатӣ барои эҳёи таърих, фарҳанг ва арзишҳои миллии шароит ва имконияти мусоид фароҳам оварда, барои рушди самтҳои гуногуни илм, аз ҷумла таърихнигорӣ мусоидат намуд. Истаравшаншиносӣ дар даврони Истиқлолият марҳилаи сифатан навро касб намуда, Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 феввали соли 2000 “Дар бораи ҷашнгирии 2500-солагии шаҳри Ёротеппа (Истаравшан)”² дар ин ҷодда таккони ҷиддӣ гардид.

Таърихнигории давраи Истиқлолият бо номи Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон робитаи мустақим дорад. Дар асарҳои Сарвари давлат “Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз ориён то Сомониён”³, “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ”⁴, “Чехраҳои мондагор”⁵ ва ғайра доир ба таърих ва тамаддуни тоҷикон ва марказҳои бузургтарини он, аз ҷумла таърих, фарҳанг ва ҳунари мардуми маълумотҳои ҷолибу фаровон оварда мешавад. Масалан, ҳангоми тавсифи муборизаи халқи тоҷик бар зидди арабҳо, робитаи афшинҳои Уструшана бо яке аз қаҳрамонҳои халқи тоҷик Деваштич, баста шудани шартномаи миёни афшинҳо ва қоиммақоми Хуросон Асад ибни Абдуллоҳ ахбори муҳим оварда мешавад⁶.

Омӯзиши таърихи Уструшана дар даврони Истиқлолият дар фаъолияти илмӣ яке аз поягузори мақтаби илмӣ истаравшаншиносӣ академик А.Мухторов мақоми махсусро касб намуд. Муҳаққиқи пурмахсул А.Мухторов⁷ доир ба таърих ва тамаддуни Уструшанаи асримиёнагӣ ва давраи нав беш 15 рисолаву тадқиқотҳои бунёдӣ ва мақолаҳои сершуморро таълиф намудааст, ки як қисми онҳо ба давраи шуравӣ ва аксарияти дигари он ба замони истиқлол рост меояд. Соли 2000 рисолаи А.Мухторов “Курушкада, Истаравшан, Ёротеппа” интишор гардида, муаллиф оид ба шарҳу эзоҳи этимологӣ номҳои ин шаҳри қадима дар асоси ахбори сарчашмаҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, адабӣ, муаррихону забоншиносон маълумоти ҷолиб дода, дар хотимаи рисола ахбори муаллифи асари машҳури “Ашкол-ул-олам”-и Ҷайхонӣ оварда шудааст.

Рисолаҳои дигари А.Мухторов “Шиблии Истаравшанӣ”, “Мақоми ҷаҳонии уструшаниҳо”, “Афшин Ҳайдари уструшанӣ бузургтарин лашкаркаши Араб. (асри IX)” ба инъикоси рӯзгор ва осори чехраҳои маъруфи таърих ва тамаддуни Уструшана бахшида шудаанд. Рисолаву тадқиқотҳо ва мақолаҳои сершумори А.Мухторов доир ба таърих ва тамаддуни Уструшана, ки дар солҳои истиқлолият ба нашр расидаанд, дар илми таърихнигории тоҷик ва яке аз равияҳои он – истаравшаншиносӣ саҳми бузург ба ҳисоб меравад.

¹ Гоибов Г. Ранние походы арабов в Среднюю Азию (644-704 гг.). – Душанбе: Дониш, 1989. – 144 с.

² Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи ҷашнгирии 2500-солагии шаҳри Ёротеппа (Истаравшан)” аз 3 феввали соли 2000 // Садои мардум. – 2000. – 10 февр.

³ Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби сеюм. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.

⁴ Раҳмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 372 с.

⁵ Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.

⁶ Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби сеюм. – С. 136, 210-213.

⁷ Мухторов А. Амирон ва вазирони Сомонӣ. – Душанбе: Нашриёти Оли Сомон, 1997. – 76 с.; Мухторов А. Шиблии Истаравшанӣ. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 36с; Мухторов А. Курушкада, Уструшана, Уротеппа. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 100 с; Мухторов А. Мақоми ҷаҳонии уструшаниҳо. Асрҳои IX-X. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 164с; Мухторов А. Афшин Ҳайдари уструшанӣ – бузургтарин лашкаркаши араб. Асри IX. – Истаравшан: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2005. – 100 с.

Таъриху ва тамаддуни Уструшанаи бостонӣ дар осори илмии узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ. Пирумшоев мавриди таҳқиқ қарор гирифта, дар асару мақолаҳои илмии ӯ Уструшана дар таърихнигории ватанӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд¹.

Дар таҳқику омӯзиши фарҳанги моддӣ ва маънавии Уструшана саҳми бостоншинос, фарҳангшинос профессор А.Мирбобоев² бузург аст. Дар тадқиқотҳои ӯ бештар ҷанбаҳои фарҳангӣ ва масъалаҳои таърихи маънавии уструшаниҳо, ҷаҳонбинӣ, анъанаҳои маҳаллӣ, суннат, дину маросим, топонимикаи Уструшана, урфу одатҳои динии уструшаниҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд, ки дар осори муҳаққиқони дигар камтар ба назар мерасанд.

Дар ҷодаи истаравшаншиносӣ саҳму хизмати мардумшинос, ховаршинос, фарҳангшинос, муаррихи номӣ, доктори илмҳои таърих, профессор Н.Турсунов хеле назаррас буда, номи ӯ бешубҳа дар радифи истаравшаншиносони асил қарор дорад. Соли 1992 рисолаи пурарзиши Н.Турсунов “Истаравшан. (Шарҳи мухтасари таърих ва маданияти халқ)”³ интишор гардид, ки он дар пояи манбаҳои таърихию этнографӣ, тадқиқотҳои муаррихон, ховаршиносон, мардумшиносон ва маводи тадқиқотҳои саҳроии муаллиф таълиф шуда, заминаҳо ва омилҳои ташаккул ва рушди шаҳру деҳоти Истаравшанро аз аҳди қадим то даврони муосир мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Дар китоби дигари профессор Н.Турсунов “Таърихи тоҷикон”⁴ доир ба марҳилаҳои гуногуни таърихи халқи тоҷик, аз ҷумла Уструшана маълумотҳои ҷолиб оварда шудаанд. Боби аввали ин китоб “Манбаҳо ва донишмандони барҷастаи фанни таърихи тоҷикон” ба тавсифи сарчашмаҳои таърихӣ, ҷуғрофӣ, адабӣ бахшида шуда, маълумотҳои муаллиф доир ба инъикоси таърихи қадим, асримиёнагии Уструшана, сарватҳои табиӣ, шугли аҳоли, ки дар таълифоти донишмандони араб ва Аҷам арзиши баланди илмӣ доранд.

Дар радифи рисолаҳои бунёдӣ доир ба таърих, фарҳанг ва тамаддуни Уструшана профессор Н.Турсунов мақолаҳои зиёдеро низ таълиф намудааст, ки дар байни онҳо мақолаи “Мақоми Уструшана дар таърихи умумибашарӣ”⁵ (бо ҳамқаламии духтари устод шодравон Г.Турсунова) мақоми хоса дорад. Дар мақола дар бораи аҳамияти Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон аз 3 феввали соли 2000 оид ба таҷлили ҷашни 2500-солагии Истаравшан, роҳи тайкардаи мардуми он аз аҳди бостон то оғози асри ХХ,

¹ Пирумшоев Х. Истаравшан в отечественной историографии // Очерки истории Истаравшана (Ура-тюбе). XX век. – Душанбе: Ому, 2002. – С. 12-33; Пирумшоев Ҳ. Таҳқиқи таърихи Истаравшан дар таърихнигории асри ХХ // Роль Истаравшана в истории цивилизации народов Центральной Азии: Тез. докл. международ. симпозиума (6 сент. 2002 г.). – Душанбе: Ому, 2002. – С.71-73 (на тадж.яз.); 152-154 (на рус.яз.); 203-204 (на перс.яз.); Ҳайдаршо Пирумшо. Давлати Сомониён дар тарозуи таърихнигорӣ. – Душанбе: Дониш, 2020. – 428 с.

² Мирбабаев А.К. К вопросу о потенциале духовной культуры древних городов // Зоны и этапы урбанизации. – Ташкент, 1989. – С.112-113; Мирбабаев А., Мукимов Р. Городское хозяйство Мавераннахре и Хорасане в IХ-X // Труды таджикского технического университета, 2001. - Вып. 2. – С. 73; Мирбобоев А. Черты культуры и идеологии уструшанцев // Фарҳанг. – 2002. - №7-8. – С. 25-38; Мирбабаев А.К. Даҳмаки Курката: раскопки и исследования // Материальная культура Уструшаны. – Вып.7// Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. – Душанбе: Ому, 2003. – С. 267-562; Мирбобоев А. Даҳмаки Курката: раскопки и исследования // История, архитектура и искусства Уструшаны. – Составитель Р. Мукимов. Отв. ред. А.Раджабов – Душанбе: Контраст, 2013. – С. 64, 71.

³ Назирҷон Турсуни Хучандӣ. Истаравшан. (Шарҳи мухтасари таърих ва маданияти халқ). – Душанбе: Ирфон, 1992. – 208 с.

⁴ Турсунов Н. Таърихи тоҷикон. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2001. – 788 с.

⁵ Турсунов Н., Турсунова Г. Место Уструшаны в мировой истории // Эҳёи Аҷам. – Хучанд, 2002. - № 3. – С. 3-12.

дастовардҳои моддӣ ва маънавии сокинони ин сарзамин ва саҳми фарзандони барӯманди он дар рушди илму фарҳанг маълумот оварда шудааст.

Дар ҷодаи сомониноӣ саҳми Маркази пажӯҳиши тамаддуни давраи Сомониён назди ДДХ ба номи академик Бобоҷон Ғафуров хеле бузург аст, ки дар арафаи ҷашни 1100-солагии давлати Сомониён таъсис ёфта, дар ин маркази илмӣ муҳаққиқони варзида, аз қабили С.Абдуллоев Н.Салимов, Н.Зоҳидов, А.Ҳасанов, Н.Ғиёсов ва дигарон қору фаъолият доштанд. Бо саъю кӯшиши онҳо рисолаҳои пурарзиши “Сомониён дар оинаи таърих”¹ ва “Донишномаи Сомониён”² ва рисолаҳои профессор С.Абдуллоев “Амир Исмоили Сомонӣ” ва “Амирони Сомониён”³ “Фарҳанги Сомониён” ва “Ҷуғрофияи таърихии давлати Сомониён”⁴ ба нашр расиданд, ки дар ин таълифот ахбори нодири сарчашмаҳои арабизабон, форсизабон фароҳам оварда шуда, доир ба вазирони машҳури сулолаи Сомониён, ҷуғрофияи таърихии ин давлат, фарҳангу тамаддуни он мавриди таҳқику омӯзиш қарор гирифтаанд. Масалан, дар рисолаҳои бунёдии “Фарҳанги Сомониён”⁵ ва “Ҷуғрофияи таърихии давлати Сомониён”⁶ профессор С.Абдуллоев вилояти Уструшана дар заминаи ахбори сарчашмаҳои ҳагӣ ҳамчун яке аз вилоятҳои пурвусъат ва пешрафтаи аҳди Сомониён мавриди таҳлил қарор дода шудааст.

Яке аз муҳаққиқони варзидаи Уструшана, бостоншиноси маъруф, профессор Н.Раҳимов⁷ маҳсуб меёбад, ки аксарияти таълифоти ӯ дар пояи бозёфтҳои нодири археологӣ эҷод шудаанд. Дар тадқиқотҳои ӯ масъалаҳои стартиграфия (таҳқиқи қабатҳои маданияи археологӣ), шаҳрсозию шаҳршиноӣ (урбанизатсия), ҳафриёт, бозёфт ва таҳқиқи ёдгориҳои археологӣ, таърихӣ-меъморӣ Уструшана, ҳавзаи миёнабии Сирдарё ва ғайра мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Санъати меъморӣ, ҳунари шаҳрсозӣ дар Уструшана яке аз самтҳои муҳими таҳқиқотҳои илмӣ ба ҳисоб рафта, дар ин ҷода саҳми муҳаққиқон Р.С.Муқимов, С.М.Мамадҷонова А.А.Гритсина бузург аст⁸.

Масъалаҳои таърихи давлат ва ҳукуки Сомониён, сохтори идораҳои марказӣ ва маҳаллӣ дар рисолаҳои Ш.Азимов⁹, И.Сафаров¹ инъикос ёфтаанд.

¹ Сомониён дар оинаи таърих. – Ҷилди 1-2. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998.

² Донишномаи Сомониён. Ҷилди 1. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 545 с.; Донишномаи Сомониён. Ҷилди 2. – Хучанд: Нури маърифат, 2009. – 598 с.

³ Абдуллоев С. Амир Исмоили Сомонӣ. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – 400с.; Абдуллоев С. Исмоили Сомонӣ. Нашри дуюм. – Москва, 1998. – 432с.; Абдуллоев С. Амирони Сомонӣ. – Москва, 1999. – 632 с.

⁴ Абдуллоев С.Фарҳанги Сомониён. – Москва: Шӯъбаи ҷаҳоруми нашриёти ҳарбӣ, 2001. – 598 с.; Абдуллоев С. Ҷуғрофияи таърихии давлати Сомониён.– Хучанд, 2001. – 372 с.

⁵ Абдуллоев С.Фарҳанги Сомониён. – С. 102-112.

⁶ Абдуллоев С. Ҷуғрофияи таърихии давлати Сомониён.– С. 142-151.

⁷ Раҳимов Н. Очерки средневековой истории Вагата – Ура-тубе (X-XVI вв). – Худжанд, 2004. – 122 с.; Раҳимов, Н. Т. Урбанизация средней части бассейна Сырдарьи: автореф. дис. ... д-ра. ист. наук: 07.00.06 / Раҳимов Набиджон Турдалиевич. – Душанбе, 2007. – 39 с.; Раҳимов Н.Т. Урбанизация средней части бассейна Сырдарьи (I тыс. до н.э. - I тыс. н.э.). – Худжанд: Меъроҷ, 2015. – 268 с.; Раҳимов Н.Т. Археологические памятники горной Уструшаны. – Худжанд: Ношир, 2016. – 212 с.

⁸ Мамадҷонова, С. Архитектурные памятники Уструшаны VI-X вв: исследование и реконструкция: автореф. дис. ... кан. архит. наук: 18.00.01 / Мамадҷонова Салия. – Москва, 1983. – 19 с.; Муқимов Р.С., Мамадҷонова С.М. Зодчество Таджикистана (история архитектуры и строительного дела Таджикистана). – Душанбе: Маориф, 1990. – 176 с.; Свод памятников истории и культуры Республики Таджикистан. – Книга первая: Согдийская область. Под общей редакцией академика Р.Масова/Авторы – составители Р. Муқимов, С. Муқимова. – Душанбе: Дониш, 2013. – 900 с.; История, архитектура и искусство Уструшаны. – Душанбе: Контраст, 2013. – С. 214-397; Грицина А.А., Мамадҷонова С.Д., Муқимов Р.С. Археология, история и архитектура средневековой Уструшаны. – Самарканд: МИЦАИ, 2013. – 240 с.

⁹ Азимов Ш. Государство и право Саманидов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 40, 74, 78, 79, 80, 82.

Дар таълифоти доктори илмҳои таърих А.Аюбов масъалаҳои топономикаи Уструшана дар рисолаҳо ва мақолаҳои сершумори ӯ мавриди таҳлил қарор гирифтааст². Минбаъд муҳтавои рисолаи номзодии ӯро дар баробари топонимҳои Уструшана, масъалаи чуғрофиёи таърихии шаҳру навоҳии ин вилоят дар замони қадим ва асрҳои миёна фаро гирифта³, муаллиф топонимҳои Уструшанаро дар пояи сарчашмаҳои таърихӣ, маводи этнографӣ, таҳқиқотҳои олимони шуравӣ, ватанӣ ва хориҷӣ омӯхтааст⁴.

Дар рисолаи Н.Амиршоҳӣ “Давлатдорӣи тоҷикон”⁵ дар заминаи ахбори маъхазҳои асри миёнагӣ таърихи сулолаи Сомониён, чуғрофиёи қаламрави он мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Рисолаи профессор Ҳамза Камол⁶ ба тавсифи омилҳо, заминаҳои ба сари қудрат омадани Сомониён, таҳлили рӯйдодҳои муҳими таърихии асрҳои VII-IX дар Хуросони бузург дар пояи ахбори маъхазҳои нодири таърихӣ таълиф шуда, яке аз таҳқиқотҳои пураарзиш ба ҳисоб меравад⁷.

Масъалаи чуғрофиёи таърихии қаламрави Сомониёнро муҳаққиқ Н.Сафаров⁸ мавриди омӯзиш қарор дода, доир ба вусъат ва коҳиши ҳудуди чуғрофиӣ ин давлат дар асоси ахбори маъхазҳо далелҳои ҷолибро овардааст.

Таърих, фарҳанг ва тамаддуни Уструшанаи бостонӣ дар тадқиқотҳои бунёдӣ, рисолаҳои муаррихон ва муҳаққиқони соҳаҳои мухталифи илмҳои ҷомеашиносӣ мақоми хоса пайдо намуда, боиси таълифи даҳҳо рисолаву тадқиқотҳо, китобҳо, мақолаҳои сершумори илмӣ ва илмӣ-оммавӣ гардид. Дар байни ин таълифот пеш аз ҳамаи таҳқиқоти бунёдӣ ва ҷамъбастии дастаҷамъии “Таърихи халқи тоҷик”-ро⁹, ки зери таҳрири умумии академик Р.Масов дар 6 ҷилд ба забони русӣ солҳои 1999-2013 нашр гардид, бояд номбар намуд. Дар ҷилдҳои алоҳидаи асари мазкур, дар

¹ Сафаров, И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.): дис. ... кан. юрид. наук: 12. 00. 01 / Сафаров Иномджон Давронджонович. – Душанбе, 1998. – 198 с.; Сафаров И. Правовая система государства Саманидов: IX-X вв. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 198 с.

² Аюбов А.Р. Топонимы Уструшаны: истоки их происхождения и значения. — СПб.: Нестор-История, 2009. — 94 с.; Аюбов А.Р. Древние и средневековые географические названия в памятниках культуры. – СПб.: Изд.во Политехнического университета, 2011. – 46 с.

³ Аюбов А.Р. История сложения и трансформации топонимов Уструшаны эпоха древности и средневековье: автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07.00.02/Аюбов Абдусалом Рауфович. – Худжанд, 2012. – 24 с.; Аюбов, А. Топонимы Уструшаны как источник по истории и культуры. - Худжанд: Нури маърифат, 2013. – 192 с.

⁴ Рахимов Н.Т., Аюбов А.Р. Некоторые вопросы локализации и топонимики городов Уструшаны в трудах дореволюционных русских исследователей // Вестник ТГУПБП. № 4 (60). – Худжанд: Ношир, 2014. – С. 147-153; Аюбов А.Р. Освещение проблем исторической географии городов Уструшаны в трудах академика В. В. Бартольда // Лавровский сборник. Материалы XXXVIII и XXXIX Среднеазиатско-Кавказских чтений 2014–2015 гг. Этнология, история, археология, культурология. — СПб.: МАЭ РАН, 2015. – С. 12-15; Аюбов А.Р. Согдийские документы с горы Муг - важный источник по топонимике Уструшаны// Вестник таджикского национального университета (научный журнал). № 3/1 (158). – Душанбе: Сино, 2015. – С. 10-13; Аюбов А. Р. Болооби Зарафшон: чуғрофияи таърихӣ, топонимика // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. - № 1 (58). – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – С. 11-19.

⁵ Давлатдорӣи тоҷикон. Асрҳои IX-XIV. Порчаҳо аз “Равзат-ус-саво” ва дигар кутуб. Мураттиб ва муҳаққиқ Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: Амри илм, 1999. – 1008 с.

⁶ Ҳамза Камол. Авомили ба сари ҳокимият омадани Сомониён. Баррасиҳои ҳаводиси таърихи садаҳои VII-IX Хуросони Бузург дар асоси манобеи таърихӣ. – Душанбе: Дониш, 2022. – 324 с.

⁷ Ҳамза Камол. Авомили ба сари ҳокимият омадани Сомониён. Баррасиҳои ҳаводиси таърихи садаҳои VII-IX Хуросони Бузург дар асоси манобеи таърихӣ. – С. 259-273.

⁸ Сафаров Н.Ш. Чуғрофиёи таърихии давлати Сомониён (дар асоси маъхазҳои таърихӣ): автореф. дисс. ... ном. илм. таър: 07.00.09 / Сафаров Некрӯз Шодиёвич. – Душанбе, 2019. – 24 с.; Сафаров Н.Ш. Чуғрофиёи таърихии давлати Сомониён (дар асоси маъхазҳои таърихӣ): дисс. ... ном. илм. таър: 07.00.09 / Сафаров Некрӯз Шодиёвич. – Душанбе, 2019. – 210 с.

⁹ История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. – Том 2. – Душанбе: Дониш, 1999. – 791 с.

радифи дигар вилоятҳо ва марказҳои таърихию фарҳангии тоҷикон доир ба таърих ва тамаддуни Уструшана аз замони бостон то даврони муосир маълумот ва маводи нодир оварда шудааст. Хусусан, дар боби сеюми ҷилди дуюми асари зикршуда “Ташаккули муносибатҳои феодалии дар Осиёи Миёна”¹ дар фасли “Шаҳрҳои Уструшан, Фарғона, Чоч ва Исфичоб”² доир ба шаҳрҳои Уструшанаи бостонӣ, хунари шаҳрсозӣ, меъморӣ дар асоси бозёфтҳои бостоншиносӣ маълумоти ҷолиб оварда шудааст.

Бахшида ба ҷашни 2500-солагии Истаравшан ду маҷмуаи мақолаҳо ва фишурдаи маърузаҳои илмӣ дар Симпозиуми байналмилалӣ “Мақоми Истаравшан (Ўротеппа) дар таърихи тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ”³ ба нашр расид, ки маҷмуаи аввал фарогири фишурдаи маърузаҳои илмӣ дар ин ҳамоиш буда, дар онҳо таърихи Уструшанаи замони антиқа, асрҳои миёна ва давраи нав инъикос шудаанд. Маҷмуаи дуюм ба таърихи наватарини Истаравшан бахшида шудааст.

Яке аз тадқиқотҳои бунёдӣ, ки бахшида ба ҷашни 2500-солагии Истаравшан интишор гардид, рисолаи дастаҷамъии “Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология: материальная культура Уструшаны”⁴ мебошад, ки дар он 4 рисолаҳои мустақил, вале мантиқан ба ҳам пайванди Н.Неъмтов, Н.Раҳимов, А.Мирбобоев, Р.Муқимов, С.Мамадҷонова, С.Марофиев гирд оварда шудаанд. Рисолаи мазкур фарогири маълумоту ахбори нодир ва ҷолиби муаллифон замони антиқа, маъхазҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ асримиёнагӣ, бозёфтҳои бостоншиносӣ, тадқиқоти донишмандони ватанию хориҷӣ буда, оид ба маданияти моддӣ ва маънавӣ, меъморӣ, шаҳрсозӣ, дину оин, суннатҳои мардумӣ ва дигар ҷанбаҳои таърихи қадим ва асримиёнагии Уструшана яке аз тадқиқотҳои воқеан таҳлилӣ, ҷамъбасти ва бунёдӣ маҳсуб меёбад.

Дар китоби “Донишномаи Сомониён”⁵ тавсифи умумии таърихию ҷуғрофӣ вилояти Уструшана ва шаҳру рустоҳои он дар аҳди Сомониён инъикос гардида, доир ба шарҳи вазъи иҷтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангу шаҳрсозӣ ва меъморӣ дар қатори шаҳру вилоятҳои азиму пурвусъати замони Сомониён оид ба Уструшана низ маълумотҳо оварда мешавад.

Таҳқику омӯзиши таъриху фарҳанги Уструшанаи замони Сомониён, хосатан ёдгориҳои таърихӣ он дар рисолаҳои дастҷамъии “Свод памятников истории и культуры Республики Таджикистан. Книга первая: Согдийская область”⁶ ва “История, архитектура и искусство Уструшаны”⁷ аз ҷониби бостоншиносон, санъатшиносон, мутахассисони таърихи санъати меъморӣ анҷом дода шудааст.

Дар қатори рисолаҳои дастаҷамъии дар боло зикршуда, маҷмуаи “Саманиды и возрождение персидско-таджикской цивилизации: в честь 1100-летия образования

¹ История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. – С. 145-191.

² Ҳамон ҷо. – С. 186-189.

³ Фишурдаи маърузаҳои Симпозиуми байналмилалӣ “Мақоми Истаравшан дар таърихи тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ” / 6 сентябри соли 2002. – Душанбе, 2002. – 165 с.

⁴ Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология: материальная культура Уструшаны. – Вып. 5-8. – Душанбе: Ому, 2003. – 790 с.

⁵ Донишномаи Сомониён. Ҷилди 1. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 545 с.; Донишномаи Сомониён. Ҷилди 2. – Хучанд: Нури маърифат, 2009. – 598 с.

⁶ Свод памятников истории и культуры Республики Таджикистан. – Книга первая: Согдийская область; под общей редакцией академика Р.Масова/Авторы – составители Рустам Муқимов, Сайёра Муқимов. – Душанбе: Дониш, 2013. – С. 320-379, 441-510.

⁷ История, архитектура и искусство Уструшаны. Составитель Р. Муқимов. Отв. ред. А.Раджабов – Душанбе: Контраст, 2013. – 588 с.

государства Саманидов”¹ ва асари бунёдии “Этногенез и этническая история таджикского народа”² метавон номбар намуд, ки фарогири мақолаҳо ва маводи ҷолиб доир ба ҷанбаҳои муҳими таъриху фарҳанг, ҳаёти этникии мардуми Уструшана мебошанд.

Ба гурӯҳи сеюм рисолаву тадқиқотҳои олимони хориҷиро метавон шомил намуд. Муҳаққиқи таърихи замони Сомониён Ҷовиди Ҳиравӣ (зодаи Ҳироти Афғонистон, муқими Эрон) дар асари худ “Эрон дар замони Сомониён”³ доир ҳаёти сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии давлати Сомониён ва вилоятҳои он аҳбори ҷолиб овардааст.

Донишманди машҳури эронӣ Абдулҳай Зарринқуб дар тадқиқоти худ “Рӯзгорон. Таърихи Эрон аз оғоз то сукути Паҳлавӣ”⁴ доир ба сулолаҳои эронитабор, аз ҷумла Сомониён ва салтанати онҳо, минтақаҳо ва вилоятҳои, ки ба қаламрави Сомониён мансуб буданд, аҳбори пурарзишро овардааст.

Рисолаи муҳаққиқи эронӣ Нодир Каримиёни Саридаштӣ “Осрушана”⁵, ки дар пояи маълумотҳои сарчашмаҳои асримиёнагӣ, тадқиқотҳои донишмандон таълиф шудааст, ҷанбаҳои гуногуни таърихию ҷуғрофӣ, иқтисодӣ, тичорат, хунару фарҳангии ин вилоятро инъикос менамояд.

Яке аз рисолаҳои муҳим, ки ба умури давлатдорӣ, вазъи иқтисодиву иҷтимоӣ, хунармандӣ, меъморӣ, шахрсозӣ, илм, маориф, дин ва дигар ҷанбаҳои таърихии давлати Сомониён бахшида шуда, асари доктор Муҳаммадризо Ночӣ⁶ мебошад. Муаллиф тадқиқоти худро дар асоси сарчашмаҳои замони Сомониён ва паҷуҳишҳои олимони гуногун анҷом дода, дар он оид ба вилоятҳои қаламрави Сомониён, иқтисодиёт, шахрсозию меъморӣ, марказҳои илмию адабӣ, тичорат ва хунармандӣ маълумотҳои муҳими илмӣ овардааст⁷.

Мақолаи илмӣи Қ.Ҳ. Крамерс⁸, ки дар “Донишномаи ислом” бо номи “Осрушана” нашр шудааст, фарогири маълумоти мухтасар, вале ҷолибу шавқовар мебошад.

Рисолаву тадқиқотҳои муҳаққиқони ўзбекистонӣ М.Х.Пардаев⁹, Б.Б.Туйчибаев¹⁰ ва О.У.Мамиров¹¹ бештар ба омӯзиши ёдгориҳои археологӣ қисмати шимолу ғарбии Уструшана бахшида шуда, дар таълифоти онҳо аҳбори таърихию ҷуғрофӣ муаллифони асримиёнагӣ, маводи ҳафриёт ва бозёфтҳои археологӣ ба таври фаровон истифода шудааст. Масалан, таълифоти бостоншинос

¹ Саманиды и возрождение персидско-таджикской цивилизации: в честь 1100-летия образования государства Саманидов. – Душанбе: Нийгон, 1998. – 598 с.

² Этногенез и этническая история таджикского народа. В 2-х томах. Том 1. – Душанбе: Дониш, 2021. – 989 с.

³ Ҷовиди Ҳиравӣ. Эрон дар замони Сомониён. Таърихи Сомониён аз оғоз то салтанати Насри дуввум. – Душанбе, 1998. – 173 с.

⁴ Зарринқуб А. Рӯзгорон. Таърихи Эрон аз оғоз то сукути Паҳлавӣ. Чопи панҷум. – Техрон: Маҳорат, 1383. – 1014 с.

⁵ Нодир Каримиёни Саридаштӣ. Осрушана. – Техрон-Эрон, 1381/2002.

⁶ Ночӣ М. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. – Душанбе: ЭР-Граф, 2011. – 1295 с.

⁷ Ҳамон ҷо. – С. 561-562, 664, 673, 680.

⁸ Kramer's J. H. Osrushana. Enzyklopedie des Islam, Band I. - Leiden-Lepzig, 1913. – pp. 1083-1084.

⁹ Пардаев, М. Х. Северо-Западная Уструшана в эпоху раннего средневековья: по материалам нижнего течения р.Сангзар: автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07.00.06/Пардаев Мухтаркул Хасанович. – Ташкент, 1995. – 21 с.

¹⁰ Туйчибаев Б.Б. Уструшана в древности и раннем средневековье (по археологическим материалам): автореф. кан.ист. наук: 07.00.06 / Туйчибаев Баходир Басимович. – Самарканд, 2004. – 24 с.

¹¹ Мамиров О.У. Материальная и духовная культура северо-западной Уструшаны (по археологическим материалам): автореф. дис. ... докт. (PhD): 07.00.06 / Мамиров Омон Уктамович. – Ташкент, 2023. – 53 с.; Мамиров О.У. Материальная и духовная культура северо-западной Уструшаны (по археологическим материалам): дис. ... докт. (PhD): 07.00.06 / Мамиров Омон Уктамович. – Ташкент, 2023. – 137 с.

М.Х.Пардаев¹ ба таҳқику омӯзиши ёдгориҳои археологии Уструшанаи шимолӣ-ғарбӣ, ки ҳоло вилояти Қиззах ва атрофи онро ташкил медиҳад, бахшида шудааст.

Рисолаи Ш.Қамолиддин ба таърихи давлатдории Сомониён бахшида шудааст, ки дар он муаллиф Уструшанаро ҳамчун вилояти маъмурии Мовароуннаҳрии ин давлат тавсиф намудааст². Вале баъзе андешаҳои муаллиф доир ба масъали таърихи давлатдории Сомониён, аслу насаби онҳо, нақши давлати Сомониён дар давлатдори кишвари ҳамсоя аз ҳақиқат дур буда, асоси воқеӣ ва таърихӣ надоранд ва ба ин ақидаҳои ғалат, андешаҳои беасос ва таърихбофӣ ӯ ва Ғ.Ҳидоятов узви вобастаи АМИТ, доктори илмҳои таърих, профессор Ҳ.Пирумшоев дар асоси далелҳои муътамади таърихӣ ҷавоби сазовор додааст³.

Таҳлили мухтасари сатҳи омӯзиши мавзӯ ва инъикоси он дар илми таърихнигорӣ нишон медиҳад, ки мавзуи Уструшана дар аҳди Сомониён ҳанӯз мавзуи таҳқиқоти алоҳида нагардидааст. Дар таълифоти олимони замони тоинқилоб, шуравӣ, ватанӣ ва хориҷӣ танҳо баъзе паҳлуҳои ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Уструшанаи асрҳои IX-X инъикос ёфта, баъзе ҷанбаҳои таърихи сиёсӣ, иқтисодӣ, ҷуғрофиёи Уструшана ва шаҳру рустоҳои он дар аҳди Сомониён, вазъи кишоварзӣ, низоми андоз, рушди ҳунармандӣ ва ҷараёнҳои этнофарҳангӣ ба таври бояду шояд омӯхта нашудаанд. Бо дарназардошти дар сатҳи зарурӣ омӯхта нашудани масъалаҳои дар боло зикршуда, мо мавзуи мазкурро ҳамчун тадқиқоти диссертатсионии худ қарор додем.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Диссертатсияи мазкур дар доираи таҳқиқот ва тадқиқи нақшаи дурнамои кори илмӣ-тадқиқотии кафедраи таърихи халқи тоҷик ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров “Масъалаҳои умдаи таърих ва фарҳанги халқи тоҷик аз даврони қадим то замони муосир” барои солҳои 2021-2025 тасдиқ гардидааст (суратчаласаи № 5, аз 28.12.2020), ба амал бароварда шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсад ва вазифаҳои таҳқиқот. Дар пояи маълумоти сарчашмаҳои ҳаттӣ, осори муҳаққиқони тоинқилобии рус, шуравӣ, ватанӣ, хориҷӣ мавриди таҳқику омӯзиш қарор додани ҷанбаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии Уструшанаи аҳди Сомониён мебошад. Дар ҳамин асос ҳалли чунин вазифаҳо ба миён гузошта мешаванд, ки муҳимтаринашон аз инҳо иборатанд:

- тавсифи ҷуғрофияи таърихии шаҳру навоҳии Уструшанаи дар аҳди Сомониён;
- шарҳу тафсири топоними Уструшана;
- таҳқиқи таърихи сиёсии Уструшана ва арзёбии нақши он дар ҳаёти сиёсии давлати Сомониён;
- тавсифи сохтори маъмурӣ-ҳудудӣ ва идоракунии маҳаллӣ;
- инъикоси вазъи иҷтимоӣ, ҳаёти этникӣ, эътиқоди динӣ ва забони мардуми Уструшана;

¹ Пардаев М.Х. К вопросу об эволюции замков-работов Северо-Западной Уструшане // Я.Г.Гулямов и развития исторических наук в Узбекистане. ДТ научной конференции, посвященной 80-летию академика Я.Г.Гулямова. – Ташкент: Фан, 1988. – С. 72-73; Пардаев М. Х. Раскопки верхнего здания Алмантепа // ИМКУ. – Вып. 23. – Ташкент, 1990. – С. 147-159; Пардаев М.Х. Дизак – торговый пункт на Великом шелковом пути // Взаимодействие кочевых и оседлых культур на Великом шелковом пути. ТД Международного семинара ЮНЕСКО. – Алма-Ата, 1991. – С. 89-90; Прадаев М.Х. К археологическому изучению Джизакского оазиса // Археология Средней Азии. ТД. – Ташкент, 1990. – С. 78-79.

² Қамолиддин Ш.С., Илхамов З.А. Саманиды. – Ташкент, 2018. – 191 с.

³ Пирумшо Х. Давлати Сомониён дар тарозуи таърихнигорӣ. – С. 502-530; Пирумшо Х. Вопреки принципу историзма: кому это выгодно? – Душанбе: Ганчи хирад, 2023. – 208 с.

- таҳлили вазъи ҳунармандӣ, кишоварзӣ, низоми андоз ва андозбандӣ;
- инъикоси рушди тичорати дохилӣ ва хориҷӣ.

Объекти таҳқиқот чуғрофияи таърихӣ, ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии Уструшана дар аҳди Сомониён ба ҳисоб меравад.

Предмети таҳқиқот – инъикоси чуғрофиёи таърихӣ, вазъи сиёсӣ, низоми маъмурӣ-худудӣ ва идоракунии маҳаллӣ, ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, ҳайати этникӣ ва эътиқоди динӣ, кишоварзӣ, касбу ҳунар, тичорат ва муомилоти пулӣ, низоми андози Уструшана дар асрҳои IX-X мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар се марҳила дар кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих ва ҳуқуқи ДДХ ба номи академик Б.Ғафуров иҷро гардид.

Марҳилаи якум – солҳои 2013-2015-ро дар бар гирифта, он аз дохил шудан ва таҳсил дар аспирантураи шуъбаи рӯзона аз рӯи ихтисоси 07. 00. 02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик), интиҳоби мавзӯ, роҳбари илмӣ, ҷамъоварӣ, омӯхтан, таҳлил ва ба низом даровардани маводи ҷамъшуда марбут ба мавзӯи тадқиқот, таълифи муқаддима, боби аввали диссертатсия, интишори мақолаҳо оид ба мавзӯи рисола, иштирок дар конференсияҳои илмӣ сатҳи гуногун иборат буд.

Марҳилаи дуюм – солҳои 2016-2019-ро дар бар гирифта, дар ин марҳила бобҳои дуюми рисола ба анҷом расонида шуда, мақолаҳо оид ба мавзӯи тадқиқот дар маҷмуаҳо ва маҷаллаҳои гуногун ба нашр расонида шуданд, минимуми номзадӣ аз ҷанҷоҳои “Таърих ва фалсафаи илм”, “Забони хориҷӣ” супорида шуд.

Марҳилаи сеюм – солҳои 2020-2024-ро дар бар гирифта, дар ин давра боби сеюми диссертатсия ва хулосаи он таълиф, мақолаҳо оид ба мавзӯи диссертатсия интишор шуда, марӯзаҳо дар конференсияҳои сатҳи вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ, минтақавӣ ва байналхалқӣ пешниҳод шуданд. Имтиҳони минимуми номзадӣ аз рӯи ихтисос супорида шуда, диссертатсия ба ҳимояи расмӣ пешниҳод гардид.

Ҳудуди хронологии таҳқиқот – асрҳои IX-X дарбар мегирад ва дар ин марҳила Уструшана ҳамчун воҳиди маъмурӣ дар таркиби давлати Сомониён қарор дошт.

Ҳудуди чуғрофии таҳқиқот сарзамини пурвусъати Уструшанаи таърихро фаро мегирад. Агар марзи онро бо харитаи имрӯзаи маъмурӣ ҷой диҳем, маълум мегардад, ки он ҳудуди ноҳияҳои Истаравшан, Шаҳристон, Деваштич, қисман Айнӣ, Кӯҳистони Мастҷоҳ, Спитамен, Ҷаббор Расулови вилояти Суғди Тоҷикистон, навоҳии Ховос, Зомин, Ҷиззах ва Ҷориши Ҷумҳурии Ўзбекистон, ноҳияи Лайлаки Ҷумҳурии Қирғизистонро дарбар мегирифт.

Асоси методологии тадқиқот. Муаллиф ҳангоми таълифи рисола бештар ба метод ва принсипҳои маъмултарини таҳқиқотҳо дар соҳаи илмҳои ҷомеашиносӣ – воқеият (объективизм) ва таърихият (историзм) таъян намудааст. Илова бар он дар ҷараёни кор мо аз метод, роҳу василаҳо, ки ҳосил таҳқиқотҳои таърихӣ ва таърихнигорӣ мебошанд, аз ҷумла методҳои таърихӣ-хронологӣ, таърихӣ-муқоисавӣ, таърихӣ-типологӣ, хронологӣ-мавзӯӣ, системавӣ, таҳлилий, интиқодӣ, тафсирий, ретроспективӣ истифода намудем.

Поёни сарчашмавии тадқиқотро ахбори муаррихону сайёҳони Чин, муаллифони асри миёнагии арабу форсизабон ташкил мекунад. Бо дарназардошти арзиш ва аҳамияти илмӣ ва фарогирии мавод ин манбаъҳои таърихӣ ва чуғрофиёро чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

Ба гурӯҳи аввал қайду ёддошт, сафарнома ва солномаҳои Чинӣ мансубанд, ки дар байни онҳо сафарномаи сайёҳ Сюан Сзан ва солномаҳои чинии ба забони русӣ тарҷума ва нашршуда аҳамияти муҳим доранд¹.

Ба гурӯҳи дуюм осори муаллифони арабу форсизабонро метавон шомил намуд, ки дар онҳо ҷуғрофиёи таърихӣ, ҳудуд ва марзу буми шаҳру рустоҳои Уструшанаи аҳди Сомониён, вазъи сиёсӣ, сохтори маъмурӣ-идорӣ, ҳаёти иқтисодӣ, иҷтимоӣ, фарҳангӣ, рушди тиҷорат, фарҳанг, шаҳрсозию меъморӣ инъикос ёфта, барои таҳқиқи омӯзиши Уструшана дар асрҳои IX-X поя ва заминаи муҳими сарчашмавӣ маҳсуб меёбанд².

Ба гурӯҳи сеюм бойгонии Деваштич – ҳуҷҷатҳои суғдии аз Қалъаи Муғи ноҳияи Айнӣ бозёфтшуда (соли 1932) ворид мешаванд, ки аз лиҳози мазмун ба санадҳои ҳуқуқӣ, иқтисодӣ, дипломатӣ, тақвимӣ тасниф шудаанд³. Гарчанде ин ҳуҷҷатҳо осори мустанади замони тоислом бошанд ҳам, дар онҳо унвон ва мартабаҳои мансабдорони Суғд ва вилоятҳои ҳамҷавори он, аз ҷумла ихшид, афшин, ябғу, топоними шаҳру рустои Уструшана, равобити вилоятҳои давлати Суғд инъикос ёфтаанд, ки барои муқоисаи таърихӣ-типологӣ бо замони таҳқиқоти мо аз аҳамият холӣ нест.

Навгонии илмӣ таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки:

- бори нахуст дар доираи диссертатсияи номзадӣ масъалаҳои ҷуғрофияи таърихӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии Уструшана дар аҳди Сомониён мавриди омӯзиш қарор дода шудааст;

¹ Бичурин Иокиф. Танские хроники. Том 1. – М., 1950. – 380 с.; Малявкин, А.Г. Танские хроники о государствах Центральной Азии: текст и исследования. – Новосибирск, 1989. – 482 с.; Сюань-цзан. Записки о западных странах [эпохи] Великой Тан (Да Тан си юй цзи). Введ., пер. и коммент. Н.В. Александровой; Ин-т востоковедения РАН. — М.: Вост. лит., 2012. – 463 с.

² Абӯалӣ Муҳаммад ибни Муҳаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Ҷилди 2. – Техрон: Алхудо, 1380/2001. – С. 1597-1598; Абӯбакр, Наршахӣ. Таърихи Бухоро. Мухарири масъул А.Мухторов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 118 с.; Абӯсаъид Абдулхайи Гардезӣ. Зайну-л-ахбор. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 416 с.

Абу-р-Райхан Муҳаммад ибн Аҳмед ал-Беруни. Собрания сведений для познания драгоценностей (минералогия). Пер. Беленицкого А.М. – М., АН СССР, 1963. – 521 с.; Абӯисҳок Иброҳим Истахрӣ. Масолик ва мамолик// Сомониён дар оинаи таърих. – Ҷилди дуюм (мутуни арабиасл). – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – С.79-102; Абдуллоҳ Муҳаммад ибни Аҳмади Муқадасӣ. Аҳсану тақосим фи маърифа ал-ақолим. Ҷилди якум. –Техрон: Ширкати муаллифон ва тарҷумон, 1361. – 401 с.; Абулқосими Чайхонӣ. Ашқол-ул-олам// Сомониён дар оинаи таърих. – Ҷилди дувум. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – С. 39-78; Аҳмад, ибн Йхйа ибн Джабир ал-Балозури. Футух ал-Булдон. Пер. с арабского предслова, комментариев и указатели Г.Гоибова. – Душанбе: Дониш, 1987. – 111 с.; Гиёсуддин ибни Ҳумомуддин Ҳусайни Хондамир. Ҳабиб-ус-сияр// Сомониён дар оинаи таърих. - Ҷилди 1. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – С. 381-421; Закариёи Қазвинӣ. Осору-л-билод ва ахбору-л-ибод. Тарҷума ва тавзеҳи Абдушукур Ғаффоров. – Хучанд: Хуросон, 2018. – 684 с.; Ибни Асир. Ал-комил фи-т-таърих. Пер. с арабского, примечания и комментарии П.Г.Булгакова, Ш.С.Камолиддина. – Ташкент – Цюрих, 2005. – 596 с.; Ибни Надим. Китоб ал-фехрист//Сомониён дар оинаи таърих. Ҷилди дуюм. (мутуни арабиасл). – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – С. 159-168; Ибни Ҳавқал. Сура-ул-арз// Садои Шарқ, 1999. - № 1-3. – С. 10-14; Ибни Ҳурдадбех. Масолик ва мамолик/Ҳурдодбех И. Тарҷумаи Саъид Хокранд. Баргардонкунанда аз хати форсӣ ба кириллӣ Некруз Сафарзода. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣ Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2022. – 232 с.; Низомулмулк. Сиёсатнома. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 200 с.; Худуд-ул-олам. Таҳиякунандаи матн ва муаллимфи пешгуфтор Абдуҷамол Ҳасанов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 588 с.; Худуд-ул-олам. Мухарири масъул А. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 132 с.

³ Согдийские документы с горы Муг. Чтение перевод, комментариев. – Вып. II (Юридические документы и письма). Чтение перевод, комментарии В.А.Лившица. – Москва: Издательство восточной литературы, 1962. – 222 с.; Хуҷҷатҳои Қалъаи Муғ// Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 1. – Душанбе: Сарред. илмӣ энсикл. сов. тоҷик, 1988. – С. 592.

- мавзуи диссертатсия, амалан нахустин кори илмий комплексӣ дар таърихнигории ватанӣ бахшида ба Уструшанаи замони Сомониён ба ҳисоб меравад;
- дар тадқиқот маълумоти сарчашмаҳои нодири хаттӣ доир ба Уструшана истифода шудаанд;
- баъзе лаҳзаҳои норавшан ва камтаҳқиқшудаи таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодии Уструшана мукамалтар таҳқиқ шуда, хулосаҳо ва тавсияҳои амалӣ барои таҳқиқи омӯзиши минбаъдаи мавзуи мазкур пешниҳод шудаанд;
- дар рисола дар пояи ақидаҳо ва андешаҳои концептуалии муҳаққиқони маъруф саҳми Уструшанаи аҳди Сомониён дар ташаккул ва рушди тамаддуни тоҷикон ва умумибашарӣ асоснок карда шудааст.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мегардад:

1. Аҳди Сомониён ҳамчун давраи тиллоии таъриху фарҳанги тоҷик ба ҳисоб рафта, таърихи мулкҳои алоҳидаи он чӯзӣ таркибии гузаштаи пуршарафи ин давра ба ҳисоб меравад.
2. Уструшана яке аз вилоятҳои бузург ва бонуфузи қаламрави Сомониён ба ҳисоб рафта, дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ин давлат нақш ва мақоми муҳим дошт.
3. Уструшана аз давраи забткорӣ арабҳо баҳри истиқлолияти худ мубориза бурда, дар аҳди Сомониён ба он ноил гардид ва қомебиҳои бузурги моддӣ ва маънавро ба даст овард.
4. Дар ҳудуди Уструшана шумораи зиёди шаҳру рустоҳо ва деҳаҳо мавҷуд буда, онҳо дар манбаъҳои хаттӣ инъикос ёфтаанд.
5. Топоними “Уструшана” ва тафсири таърихӣ-лингвистии он мавзуи баҳси олимони қарор гирифтааст.
6. Баҳс дар атрофи масъалаи номи шаҳр ё вилоят будани истилоҳи “Уструшана” ҳанӯз аз асрҳои миёна мавҷуд буд.
7. Инъикоси ҳаёти иҷтимоӣ, ҳаياتи этникӣ, забон, дину оини уструшаниҳо аҳамияти бағоят муҳим дорад.
8. Дар осори муаррихон ҷанбаҳои гуногуни таърихи сиёсӣ, ҷуғрофияи таърихӣ ва ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодии Уструшана мавриди омӯзиш қарор ёфта, таҳлил ва арзёбии онҳо аз нигоҳи дастовардҳои илми таърихи муосир аз аҳаммият холӣ нест.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он зоҳир мегардад, ки хулосаҳои илмӣ ва андешаҳои дар рисола дарҷгардида барои дуруст ва ҳамаҷаҳа азхуд кардани таърихи давлати Сомониён мусоидат менамояд. Инчунин, аз лиҳози назариявӣ имконияти ошкор гардидани саҳифаҳои норавшан ва камтаҳқиқшудаи Уструшана пайдо мешавад, ки ҳалли пурраи онҳо барои таърихи халқи тоҷик хеле муҳим аст. Аҳаммияти илмӣ рисола бо истифодаи манбаъҳои таърихӣ, асарҳои муаррихону шарқшиносон роҷеъ ба тарафҳои гуногуни масъала, ки дар раванди омӯзиш қарор доштанд, муайян мегардад. Моҳияти амалии тадқиқот, пеш аз ҳама, бо имкониятҳои истифодаи натиҷаҳои он дар ҳалли масъалаҳо ва вазифаҳои зарурии илмӣ, таълимӣ пайваст аст. Аз ин рӯ, онҳо метавонанд ба таври самаранок дар раванди таълим, омода намудани китобҳои дарсӣ, дастуру воситаҳои ёрирасони таълимӣ, курсҳои махсус истифода гарданд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳо (интишорот аз рӯи мавзуи диссертатсия) – баёни мавод, шарҳу тавзеҳи он, навгонӣ, муқаррароти ба ҳимоя пешкашшуда, хулосаҳои илмӣ, наشري мақолаҳо ва ироаи маърузаҳои илмӣ аз рӯи

мавзуи таҳқиқот, тавсияҳои ҷанбаи амалидошта, муваққатан аз ҷониби муаллифи диссертатсия таҳия, баррасӣ ва собит карда шудаанд.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи “Уструшана дар аҳди Сомониён (ҷанбаи таърихӣ-ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии таҳқиқот)”, ки барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои таърих, пешниҳод шудааст, ба талаботҳои шиносномаи ихтисосҳои КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз рӯи ихтисоси 07.00.02 – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) ҷавобгӯ мебошад. Мавзуи диссертатсия дар ҷаласаи Шурои олимони Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров санаи 13 феввали соли 2013, суратҷаласаи № 6 тасдиқ шудааст. Диссертатсия дар ҷаласаи кафедраи таърихи халқи тоҷик муҳокима шуда, ҳамчун таҳқиқоти илмӣ мантиқан баанҷомрасида ва ҷавобгӯ ба талабот, меъёрҳои аз ҷониби КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муқарраршуда ба ҳимояи расмӣ тавсия шудааст (суратҷаласаи №11 аз 31 майи 2024).

Саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ Омӯзиши мавзуи диссертатсионӣ, таҳлил ва баррасии маводҳо аз манбаъҳои хаттӣ, адабиёти илмӣ, нишон додани андешаҳои концептуалии муаррихон ва ховаршиносони маъруф, интишори мақолаҳо доир ба мавзуи диссертатсия дар нашрияҳо ва маҷаллаҳои гуногун маҳсули фаъолияти ҷандинсолаи муаллиф мебошад. Муаллиф дар таҳқиқоти диссертатсионӣ бо таҳлилу коркарди маводи мухталиф мақсад ва вазифаҳои гузошташударо иҷро намуда, дар навбати илмӣ, нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшуда ва хулосаҳо саҳми худро гузоштааст.

Тавсиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия ва интишороти аз рӯи мавзӯ. Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи таърихи халқи тоҷики факултети таърих ва ҳуқуқи МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров” муҳокима ва ба ҳимояи расмӣ тавсия шудааст (суратҷаласаи № 11 аз 31 майи соли 2024).

Муҳтавои асосӣ ва баъзе натиҷаҳои таҳқиқот дар мақолаҳои нашркардаи муаллиф инъикос ёфтаанд. Аз рӯи мавзуи диссертатсия умуман 32 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 6 мақола дар маҷаллаҳои дар феҳристи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва КОА-и Федератсияи Россия сабти ном ва нашр шудаанд. Илова бар он, диссертант дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ ва илмӣ-назариявии сатҳи вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ бо гузориш ва маърузаҳои илмӣ суҳанронӣ ва маърузаҳо намудааст.

Сохтори рисола. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса, феҳристи сарчашмаҳо ва адабиёти истифодашуда (271) иборат аст. Рисолаи диссертатсионӣ дар ҳаҷми 194 саҳифаи ҷопи компютерӣ таҳия ва пешниҳод шуда, мундариҷа ва сохтори он ба мақсад ва вазифаҳои муаяншуда мутобиқат менамояд.

МУНДАРИҶАИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар **муқаддима** мубрамияти мавзӯ, дараҷаи омӯзиш, вазифа ва мақсади таҳқиқот, навоарӣ, объект ва предмет, ҳудуди хронологӣ ва ҷуғрофӣ, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот муайян ва мушаххас шуда, инчунин тавсифи пояи сарчашмавӣ, нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда, саҳми шахсии унвонҷӯ дар таҳқиқи мавзӯ, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия тавсиф ва баён шудааст.

Боби аввали диссертатсия “**Ҷуғрофияи таърихӣ ва тафсири топоними Уструшана**”, ки аз ду зербоб иборат аст, масъалаҳои мавқеи ҷуғрофӣ, тавсифи таърихӣ ҳудуди шаҳри навоҳӣ ва рустои ин вилоят ва шарҳу эзоҳи топоними Уструшана инъикос ёфтаанд.

Зербоби аввали боби якум **“Тавсифи таърихӣ-ҷуғрофии шаҳру навоҳии Уструшана”** ном дошта, зикр мегардад, ки дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ ва таҳқиқотҳои муаррихон Уструшана ҳамчун яке аз вилоятҳои паҳновари Мовароуннаҳр тавсиф шуда, сарҳади он дар шарқ то Фарғона, дар ғарб то Самарқанд, дар шимол то Шош ва баъзе мулкҳои Фарғона ва дар ҷануб то Кеш, Чағониён ва Шумон доман паҳн карда буд. Уструшана аз ҷиҳати ҷуғрофӣ ба қисматҳои гуногун – водӣ, пастхамӣ, доманакӯҳ тақсим мешуд. Мувофиқи ахбори Истахрӣ дар Уструшана 10-12 шаҳру навоҳӣ мавҷуд буд. Аз ҷумла, Бунҷикат - маркази вилоят, Арсиёнкас, Куркас, Ғарак, Вағкас, Собот, Зомин, Дизак, Навиҷкас ва Харқона воҳиди маъмурии Уструшанаро ташкил медоданд. Чайҳонӣ низ шумораи шаҳру рустоҳои ин вилоятро 10 адад номбар намуда, 9 тои он – Арсоманкат, Куркат, Урфат, Фаъкат, Собот, Зомин, Даркат, Дуҳкат, Харқона меорад. Дар сарчашмаҳои таърихӣ-ҷуғрофӣ шумораи кӯшқу қалъаҳои Уструшана беш аз 400 адад омадааст.

Шаҳру навоҳӣ ва ҳудуди маъмурии Уструшанаро академик Н.Неъматов 18 адад ҳисобида, ҳар яке аз ин шаҳрҳоро вобаста ба мавқеи ҷойгиршавиаш тавсиф мекунад. Дар қисми водӣ рустоҳои Бунҷикат, Собот, Зомин, Бурнамад, Харқана, Фикнан (шаҳри асосиаш Дизак), Хавос, Шавкат, Фағкат, дар кӯҳсор Минк, Асбаникат, Бискар, Бангам, Вакр, Шағар, Мастчоҳ, Бургар ва Буттамон вучуд доштанд. Агар музофотҳои номбаршудаи Уструшанаи таърихиро бо ҳудуд ва харитаи имрӯзаи ҷуғрофӣ ҷойгир намоем, он ба се давлати ҳамсои Осиёи Марказӣ – Тоҷикистон, Қирғизистон ва Ўзбекистон тақсим мешавад. Қисми Тоҷикистони он водии Зарафшон – ноҳияҳои Айнӣ ва Мастчоҳи Кӯҳӣ, ҳамчунин ноҳияҳои Шаҳристон, Истаравшан, Зафаробод, Деваштич, як қисми ноҳияҳои Чаббор Расулов, Спитамен, аз Ҷумҳурии Қирғизистон – ноҳияи Лайлаки вилояти Боткент ва аз ҳудуди Ўзбекистон қисмати зиёди се вилояти он – Сирдарё, Қиззах, вилояти Тошкандро дар бар мегирифт.

Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки тамоми шаҳрҳои номбаршудаи Уструшана дорои кӯшқу работҳо буда, онҳо марказҳои бузурги аҳолинишин, кишоварзӣ, тичорат, касбу ҳунар ва фарҳанг ба ҳисоб мерафтанд. Бунҷикат – маркази маъмурии вилояти Уструшана, яке аз шаҳрҳои бонуфуз, обод ва пешрафтаи замони Сомониён буд. Он мисли дигар шаҳрҳои асримиёнагӣ ба се қисмат – куҳандиз, шаҳристон ва работ тақсим мешуд. Осори ин шаҳрро бостоншиносон аз ҳудуди ноҳияи Шаҳристони имрӯза дарёфт намуданд, собит месозад, ки Бунҷикат воқеан як маркази муҳими маъмурию сиёсӣ ва идории вилоят дар асрҳои VI-XII ба ҳисоб мерафат.

Дар зербоби дуюм **“Топоними “Уструшана” ва тафсири он”** маълумот доир ба топоними “Уструшана” ва шарҳу тафсири он аз назари муҳаққиқони гуногун оварда мешавад. Дар диссертатсия зикр мегардад, ки муаллифони сарчашмаҳои таърихӣ, номи ин вилоятро ба шаклҳои гуногун - “Осрушана”, “Срушана”, “Асрушан”, “Уструшанк”, “Уструшана” ном бурдаанд ва ҳатто як муаллиф баъзан чанд шакли ин топонимро истифода бурдааст.

Дар ҳуҷҷатҳои суғдии Қалъаи Муғ номвожаи “Уструшана” оварда шудааст. Забоншинос, суғдшиноси маъруф В.А.Лившице онро *ustrwnk* (Уструшаник) ва *ustwsuk* – Уструшана тарҷума кардааст¹. Аз ҳуҷҷатҳои суғдӣ бармеояд, ки дар ибтидои асрҳои миёна вилояти мазкур “Уструшана” ном дошта, минбаъд ҳарфи „к”

¹ Согдийские документы с горы Муғ. Чтение перевод, комментарий. – Вып. II (Юридические документы и письма). Чтение перевод, комментарий В.А.Лившица. – М.: Изд-во вост. лит, 1962. – С. 24.

ё “т” аз он соқит гардидааст. Шарқшинос, вожашиноси номӣ О.И.Смирнова истилоҳи Уструшанаро шарҳу тафсир намуда, чунин ақида дорад, ки “уст”, “ист” маънои “боло”, “олӣ”, “олитар” ва вожаи “равшан” ва ё “рушан” ба номи фариштаи рӯзи ҳаждаҳуми тақвими авестой “Равшан” мутааллиқ аст. Истилоҳи “равшан” маънои одил, ё худ фариштаи адлу адолатро дошта, ҳомии ин вилоят ба ҳисоб мерафтааст”¹.

Профессор А.Мирбобоев бар он ақида аст, ки вожаи мазкур аз номи маъбади авестои Суруш баромадааст, ки фариштаи рӯзи ҳабдахуми тақвими эронӣ ба ҳисоб мерафт. Суруш ё Сурушрӯз фаришта – ҳомии одамон дар шаби тор маҳсуб меёфт. Бо гузашти айём вожаи “Сурушна” ба Усрушна ё Уструшана табдил меёбад, ки номи вилояти таърихро ифода мекард².

Олимони намоёни тоҷик Б.Ғафуров³, А.Мухторов⁴, Н.Неъматов⁵ дар асоси маълумоти сарчашмаҳои асримиёнагӣ дар тадқиқотҳои худ шакли “Уструшана”-ро истифода кардаанд.

Боби дуюм **“Таърихи сиёсӣ ва сохтори маъмурӣ-идоракунии Уструшана дар замони Сомониён”** ном гирифта, аз ду зербоб иборат аст ва ин фасл ба таҳлилу баррасии таърихи сиёсии Уструшана дар асри IX-X, сохтори маъмурӣ ва идоракунии маҳалии вилоят бахшида шудааст.

Дар зербоби аввали боби дуюм **“Таърихи сиёсии Уструшана”** сухан дар бораи муҳимтарин рӯйдоду воқеаҳои сиёсӣ дар Уструшанаи қарни IX-X меравад.

Дар диссертатсия зикр гардидааст, ки Уструшана яке аз вилоятҳои бонуфузи Мовароуннаҳр ба ҳисоб рафта, он дар ибтидои асриҳои миёна ҳамчун давлати мустақил ва баъзан ниммустақил арзи вучуд кардааст. Баъди забткорихои арабҳо дар Мовароуннаҳр Уструшана ягона вилояте буд, ки зери итоати арабҳо наафта буд. Соли 738 уструшаниҳо ҳамроҳ бо туркҳо дар ҷанги зидди арабҳо ширкат варзиданд. Соли 739 фармондеҳи араб Наср ибни Сайёр афшини Уструшана Ҷарахурраро маҷбур кард, ки ҳукмронии арабро эътироф кунад, аммо ин тобеъият зоҳирӣ буда, дар асл, Уструшана мулки мустақил буд ва соқинони он дину мазҳаби пештараи худро нигоҳ медошт. Солҳои 794-795 Уструшана аз ҷониби халифаи араб Ҳорун ар-Рашид ба ихтиёри Фадлу ибни Яҳё аз хонадони Бармакиён воғузур шуд. Афшинҳои охири Уструшана Харобура, Харохура (ё Ҷононохур), Ковус бар зидди арабҳо муқобилияти шадид нишон доданд ва Уструшана танҳо соли 822 аз ҷониби арабҳо забт гардид. Уструшана чун як қисмати қаламрави хилофат аввал зери тасарруфи маъмурии сулолаи Тоҳириён ва сипас Сомониён гардид. Аз ҳамин

¹ Смирнова О.И. Вопросы исторической топографии и топонимики Верхнего Зеравшана // Материалы и исследования по археологии СССР. - 1950. - №15. - С.56-60.

² Мирбабаев, А.К. Дахмаки Курката: раскопки и исследования//Материальная культура Уструшаны. – Вып. 6 // Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. – Душанбе: Ому, 2003. – С. 446.

³ Ғафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М.: Наука, 1972. – 664 с.; Ғафуров Б. Ғ. Таърихи мухтасари халқи тоҷик. – Сталинобод, 1947. – Ҷ. 1. – 383 с.; Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 284-287;

⁴ Мухторов А. Курушкада, Истаравшан, Уротеппа. – С. 16-18.

⁵ Негматов Н. Уструшана в VII-X вв.: по материалам письменных и археологических источников: автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07.00.02 / Негматов Нуъман Негматович. – Москва-Ленинград, 1952. – 24 с; Негматов Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. – С. 15-30; Негматов Н. Дреня и раннесредневековье Уструшана // Археологи расказивают. – Сталинабад, 1959. – С. 114-134; Негматов, Н. Уструшана // Средняя Азия и Дальний Восток в эпоху средневековья. – Москва: Наука, 1999. – С. 114-130; Негматов, Н. Гоударство Саманидов: Мавераннахр и Хорасан в IX-X вв. – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 38-42; Неъматов, Н. Давлати Сомониён: тоҷикон дар асрҳои IX-X. – С. 41-46; Негматов, Н. Город Истаравшан в древности и средневековье // Роль Истаравшана в истории цивилизации народов Центральной Азии. – Душанбе, 2002. – С. 86-88.

давра сар карда Уструшана ба Тоҳириён андозҳои мунтазами солоноро ба миқдори 50 ҳазор дирҳам, 48 ҳазори он бо дирҳами муҳаммадӣ ва 2 ҳазори онро бо дирҳами мусаябӣ месупорид. Дар диссертатсия қайд мегардад, ки маҳз аз ҳамин давра сар карда дар Уструшана дини ислом паҳн мегардад, вале ин раванд хеле заиф буд.

Тибқи ахбори сарчашмаҳо ва маълумоти муҳаққиқон Исмоили Сомонӣ (солҳои ҳукмронииаш 892-907) ба салтанати сулолаи афшинҳои Уструшана хотима дода, соли 893 охири намояндаи он Сайр ибни Абдуллоро аз тахт воҷун сохт ва дар Уструшана ба номи худ сикка зарб менамояд, ки инро тангаҳои дарёфтшуда собит месозанд.

Дар замони ҳукмрони ворисони Исмоили Сомонӣ ва дигар амрони Сомонӣ – Аҳмад ибни Исмоил, Нӯҳ ибни Аҳмад, Насри ибн Нӯҳ, Абдумалик ибни Нӯҳ, Мансур ибни Нӯҳ, Нӯҳ ибни Мансур, Абдумалик ибни Мансур, шӯришҳои пай дар пай ба вучуд омада, нишонаҳои заволи давлат мушоҳида мегардад. Уструшана дар қатори Бухоро ва Самарқанд дар зери маъмурии амрони Сомонӣ қарор дошта, волиёни таъин шуда дар ин вилоят ба хонадони Сомониён то охири асри X итоат мекарданд.

Зербоби дуҷуми боби дуҷум **“Сохтори маъмурӣ-худудӣ ва идоракунии маҳаллӣ”** ба тавсифи сохтори маъмурӣ-худудӣ, идоракунии маҳаллӣ, шарҳу эзоҳи унвони ҳокимони Уструшана, таҳлили вазифа, салоҳияти маъмури дастгоҳи идоракунии маҳаллӣ, ки зерсохтори дастгоҳи идоракунии марказии Сомониён буд, бахшида шудааст.

Дар диссертатсия зикр мегардад, ки баъд аз озод шудан аз асорати арабҳо ва соҳиб гаштан ба истиқлолияти сиёсӣ дар замони Сомониён суннатҳои давлатдории миллӣ эҳё гардид. Дар мақоми ҳокимони вилоятҳо, шаҳрҳо, рустоҳо намояндагони бонуфузи сулола ва ашрофони маҳаллӣ қарор доштанд. Уструшанаро намояндагони ашрофони маҳаллӣ идора мекарданд, ки онҳоро “афшин” меномиданд. Афшини (ҳокими) вилояти мазкур аз авлоди Ковус буд. Уструшана то соли 893 амалан ҳуқуқи идории мустақилро соҳиб буд.

Унвони афшин бо вазифаи хунав ($\gamma\omega t'w$) ва ё хвабу ($\gamma\omega\beta(w)$), ки мазмуни олиҷаноб ё муҳтарамро дорад, ба мақоми ҳоким ва идоракунандаи (маъмури) мулк дар Суғд монанд буд. Дар Суғд ўро ихшиди Суғд, дар Бухоро бухорохудот, дар Уструшана “афшин” меномиданд. Ҳокимони қаламрави Сомониён дар асрҳои IX-X ҳуқуқи мустақими робитаҳои хоричӣ, бастанӣ созишномаҳоро бо кишварҳои хоричӣ надоштанд ва тобеи ҳукумати марказӣ буданд.

Яке аз табақаҳои ҳоким – деҳқон ба ҳисоб мерафт. Истилоҳи “деҳқон” ҳанӯз аз замони Сосониён маълум буда, доир ба таҳаввулоти он дар асарҳои В.В.Бартолд, И.П.Петрушевский, А.Е.Бертелс¹ маълумот дода мешавад. Дар диссертатсия қайд карда мешавад, ки тибқи маълумоти сарчашмаҳои асри миёнагӣ унвони “деҳқон” ифодагари намояндаи бонуфуз ва сарватманди чомеа ба ҳисоб мерафт. Деҳқон гуфта заминдорони калон ва хурд, амалдорон, арбобони деҳаро меномиданд. Дар бораи ин табақа қайроқсангҳо, ки дар болобии Зарафшон аз ҷониби академик Аҳрор Мухторов ёфт шудаанд, маълумот медиҳанд. Дар 6 қайроқсанги аз мазори деҳаҳои Шамтич, Оббурдон ва Хочаҳо ёфтшуда, истилоҳи “деҳқон” воҷеҳурод ва ин мазорҳо на оромгоҳи умумӣ, балки мазори хочаҳо, сайидҳо мебошанд, ки худро аз авлоди пайғамбар меҳисобанд. Ин маълумот аз он шаҳодат медиҳад, ки

¹ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Часть 2. – С. Петербург, 1900.; Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV вв. – М. – Л., 1960. – С. 75-76; Бертелс А.Е. Носыри Хосрав и исмаилизм. – М., 1959. – С. 18-26.

номи шахсиятхое, ки дар қайроқсангҳо сабт шудаанд, дар ҷомеаи феодалии ҳамондавра мақоми баландро ишғол мекарданд¹. Дехқон ҳамчун категорияи боломақом вучуд дошта, дар асрҳои XI-XIII тадричан аз байн меравад. Шумораи умумии чунин мансабдорон, ё маъмурони маҳаллӣ – дехқон дар Уструшанаи замони мавриди таҳқиқ 18 адад буданд. Дар ин радиф соҳибмулкони хурди деҳаҳо низ мавҷуд буданд, ки онҳо аз адади дар боло зикршуда берун мебошанд. Ҳар як маъмур ва мансабдор – раисони шаҳрҳо, ҳокимон ва катхудоҳои русто ва деҳаҳо (деҳқон) сарвантманди калон ва хурду миёна буданд. Дар он давра умури идории маҳаллӣ тавассути фаёолияти раис, мухтасиб ва қозӣ сурат мегирифт. Раис ташкили низоми идории шаҳру навоҳӣ, ба маърази иҷро расонидани фармони мухталифи амир, вазир ва девонхоро бар уҳда дошт, мухтасиб ба ғайр аз назорат ба истехсол, микдору сифати амвол ва хариду фурӯши он мебоист маънавиёту ахлоқ, риояи аҳкоми шариат, итоат ба аҳкоми ҷамъиятиро назорат намуда, ҳукми ҷазои гунаҳкоронро муайян месохт. Назорат ба масоили ҳуқуқ бар асоси шариати ислом аз умдатарин вазифаи ҷамъиятии қозӣ маҳсуб мешуд.

Дар Уструшана мисли дигар вилоятҳои қаламрави Сомониён ҳокимону маъмурони маҳаллӣ аз ҷониби ҳокимияти марказӣ таъин гардида, ҳар яки онҳо соҳиби ҳуқуқ, салоҳият ва вазифаи худ буда, аз рӯи мансаб ва соҳаи фаёолияташон ба идораҳои марказии Сомониён – девонҳо (вазиратҳо) тобеъ буданд. Аз нигоҳи сиёсӣ ҳуқуқи ин вазифаи муҳим маҳсуб ба ҳисоб мерафт.

Зинаи поёнии маъмурият ва идоракунии маҳаллии Уструшана кед (кад, ё кат) номида шуда, аз ҷониби кадхудоён идора карда мешуд. Кед қисми хурдтарини ҳайати маъмурии вилоятро ташкил намуда, кадхудо нафаре маҳсуб меёфт, ки дар ҷамъият нуфуз ва мақоми хоса дошта, дар қорҳои ташкилӣ ва маъмурии маҳаллӣ афзалиятро соҳиб буд.

Боби сеюм “**Вазъи иҷтимоӣ-иқтисодии Уструшана**” ном дошта, аз се зербоб иборат аст ва он ба таҳлили ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, тавсифи ҳайати этникӣ, эътиқоди динӣ, забони уструшаниҳо, вазъи заминдорӣ, кишоварзӣ, ҳунармандӣ, тичорату савдо ва муомилоти пулӣ бахшида шудааст.

Дар зербоби аввал “**Вазъи иҷтимоӣ, ҳайати этникӣ, эътиқоди динӣ ва забони уструшаниҳо**” масъалаи ҷараёнҳои иҷтимоӣ ва табақаҳои ҷамъиятӣ, ҳайати этникӣ, маросим ва эътиқоди динии уструшаниҳо, таҳлили забони онҳо мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Таҳлили ҷараёнҳои иҷтимоӣ ва этнофарҳангӣ дар Уструшанаи замони таҳқиқот собит месозанд, ки он дар пайвастагии канданавашанда бо ҳаёти иҷтимоӣ, этникӣ ва фарҳангии қаламрави Сомониён сурат мегирифт. Уструшаниҳо аз қадим дар радифи суғдиён, бохтариён, фарғонагӣҳо, хоразмиён, марғиён ва дигар қавму қабилаи ориёиасл мардуми бумии Мовароуннаҳр буда, дар ташаккули халқияти ягонаи тоҷик ва забони адабии он нақши муҳим доранд.

Дар диссертатсия зикр мегардад, ки то густариши ислом дар Уструшана дини зардуштия паҳн гашта буд ва онро маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ, бозёфтҳои археологӣ, хусусан иншоотҳои меъморӣ табиноти динидошта собит месозанд. Забони уструшаниҳо як шоҳаи забони суғдӣ буда, алифбои худро дошт ва осори он то замони мо омада расидааст.

Зербоби дуум “**Муносибатҳои заминдорӣ ва вазъи кишоварзӣ**” масъалаҳои шаклҳои заминдорӣ ва рентаи феодалӣ, низоми обёрӣ, андоз ва андозситонӣ,

¹ Мухторов А. К развитию социальной категории “дихкан” в средние века. – М., 1963. – С. 1-2.

кишоварзӣ ва соҳаҳои мухталифи он ва истихроҷи маъдан дар Уструшана баррасӣ гардидааст.

Дар диссертатсия зикр мегардад, ки давлати Сомониён – давлати классикии феодалӣ ба ҳисоб рафта, пояи иқтисодии онро моликияти хусусӣ нисбат ба замин ташкил меод ва сарчашмаи асосии даромади хазинаи марказии мамлакат хироч аз замин ва боҷ аз тичорат, косибон ва тоҷирон ба ҳисоб мерафт. Категорияи асосии замин – заминҳои давлатӣ ё мулки амир, заминҳои феодалони калон (ҳокимони вилоятҳо, шаҳрҳо, мансабдорони олимақом), заминҳои мулки хурри холис (замини зархарид), мулки вақф, заминҳои деҳқонони миёнаҳол ба ҳисоб мерафт. Амир барои хизмати содиқона ба мансабдорон, ҳарбиён, руҳониён, аъзои хонадон инъомот ва ҳар гуна имтиёзҳоро тақдим менамуд. Дар диссертатсия оид ба шаклҳои заминдорӣ ва инъомоти феодалӣ, низоми андоз ва андозситонӣ маълумот оварда мешавад. Дар Уструшана, ки мулки Сомониён ба ҳисоб мерафт, шаклҳои гуногуни заминдорӣ ва инъомоти феодалии дар боло номбаршуда мавҷуд буд ва дар рисола доир ба рушди кишоварзӣ, намудҳои гуногуни зироат, чорводорӣ, муносибатҳои молиқу пулӣ, низоми андоз ва андозситонӣ суҳан меравад.

Дар зербоби сеюм **“Инкишофи ҳунармандӣ ва тичорат”** вазъ ва рушди ҳунармандӣ, намудҳои мухталифи он, марказҳо ва шаҳру рустоҳои машҳури ҳунармандӣ дар Уструшана, инкишофи тичорат, роҳҳои тичоратии маҳалӣ, минтақавӣ, зарби сикка ва масъалаи муомилоти пулӣ таҳлил карда шудааст.

Уструшана яке аз марказҳои бузурги касбу ҳунар ба ҳисоб рафта, намудҳои гуногуни он, саноати кӯҳкорӣ, истихроҷи маъдан ривож ёфта буд. Масалан, дар шаҳри Марсманда оҳани зиёд истихроҷ мешуд ва ҳунармандон аз он корд, аслиҳаи чангӣ, ашёи рӯзгор ва асбобҳои кишоварзӣ месохтанд. Дар шаҳри Бунҷикат филизгарӣ (оҳангарӣ, рехтагарии биринҷӣ ва ғ.) бофандагӣ, кулолӣ, ордкашӣ, бинокорӣ, меъморӣ, наққошӣ, кандакорӣ, зарробии фулузот рушд карда буданд. Бунҷикат яке аз марказҳои калони заргарӣ ба ҳисоб мерафт.

Дар диссертатсия зикр мешавад, ки тичорат ва робитаҳои савдои дохилӣ ва хориҷӣ рушд ёфта, ба андешаи О.Г.Болшаков дар шаҳрҳои Мовароуннаҳр тичорат ва мубодилаи мол дар се самт инкишоф ва сурат мегирифт: аввалан, тичорат ва мубодилаи мол миёни косибон ва кишоварзону чорводорон; дуюм, миёни сокинони воҳаю бодиянишинон ва сеюм, байни вилоятҳо ва кишварҳои ҳамсоя. Дар тичорати дохилӣ сиккаҳои қурбашон гуногуни ғитрифӣ, муҳаммадӣ, мусаябӣ, ки аз фулузоти холис ва омехта сикка мешуданд, истифода бурда мешуд. Дар тичорати хориҷӣ бошад сиккаи тиллоӣ бо номи исмоилӣ роиҷ буд.

Дар **қисмати хулосавии** рисола мулоҳизаҳо, мушоҳидаҳо, натиҷаҳо пас аз таҳлилу баррасии мавзӯи таҳқиқот ҷамъбаст шудаанд.

1. Хулосаҳои асосии илмӣ диссертатсия

Пас аз таҳлилу омӯзиш ва таҳқиқи таърих ва тамаддуни Уструшанаи аҳди Сомониён хулосаҳо ва натиҷаҳои асосии онро метавон чунин баён намуд:

1. Сарзамини Уструшана аз қадимулайём маскани аҷдодони тоҷикон буда, дорои таъриху фарҳанг ва тамаддуни ғанӣ мебошад ва асрҳои IX-X яке аз марҳилаҳои муҳими таърихи он ба ҳисоб меравад. Дар ин давра дар сарнавишти мардуми Уструшана рӯйдодҳои муҳими таърихӣ ба амал омаданд, ки он ҷузъи таркибии таърихи аҷдодони мо ба ҳисоб меравад [1-М; 2-М; 10-М; 11-М].
2. Уструшана дар тӯли мавҷудияти таърихии худ гоҳ чун вилоят ё мулки мустақил, гоҳ ниммустақил арзи вучуд намуда, пас аз таъсиси аввалин давлати

мутамакказ ва мустақили тоҷикон – давлати Сомониён ба қаламрави он ворид гардид [1-М; 4-М; 7-М; 11-М; 13-М; 30-М].

3. Дар мавриди номи вилоят ё шахр будани Уструшана ва ҳамчунин мавзеи ҷойгиршавии пойтахти он – Киропол ё Бунчиқат дар сарчашмаҳои чинӣ, муаллифони арабизабони асримиёнагӣ, таҳқиқотҳои сайёҳон ва тадқиқотчиёни тоинқилобии рус, муаррихони шуравӣ, ватанӣ ва хориҷӣ андешаҳои мухталиф вучуд доранд. Дар натиҷаи ҳафриётҳои археологӣ ба масъалаи баҳси пойтахти Уструшана нукта гузошта шуд ва Бунчиқат (дар ноҳияи Шаҳристони имрӯза) ҳамчун шаҳри асосӣ ва пойтахти ин вилоят исбот гардид [1-М; 4-М; 7-М; 8-М; 11-М; 14-М; 15-М; 20-М; 22-М; 23-М; 30-М; 31-М; 32-М].
4. Уструшана аз лиҳози вусъати масоҳат, иқтидори сиёсӣ, иқтисодӣ, ҳарбӣ, мавзеи ҷуғрофӣ яке аз вилоятҳои бонуфузи давлати Сомониён ба ҳисоб рафта, дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ-иқтисодӣ ва фарҳангии он нақшу мақоми сазовори худро дошт [1-М; 4-М; 7-М; 8-М; 11-М; 14-М; 15-М; 20-М; 22-М; 23-М; 30-М].
5. Уструшана дар замони Сомониён дорои иқтисодиёти тавоно гардида, дар ин вилоят соҳаҳои гуногуни хочагӣ, кишоварзӣ тараққӣ меёбад ва мардуми он дар таҳкими иқтидори иқтисодӣ, ҳарбӣ ва рушди ҳамаҷонибаи давлати Сомониён саҳмгузор гардиданд [1-М; 4-М; 7-М; 8-М; 11-М; 14-М; 15-М; 20-М; 22-М; 23-М].
6. Вилояти Уструшана, шаҳрҳои хурду бузурги он маркази касбу ҳунар, тиҷорат буда, сокинони он аз қадимулайём бо ҳунари волои худ, истехсоли маҳсулоти зебои ҳунармандон, наққошон, қандакорон, заргарон, мусаввирон ва дигар соҳаҳои ҳунару эҷод дар тамоми Мовароуннаҳр ва берун аз он маълум ва машҳур буданд ва ин анъана то имрӯз низ идома меёбад [6-М; 7-М; 10-М; 11-М; 15-М; 19-М; 22-М; 22-М].
7. Дар Уструшанаи аҳди Сомониён санъати меъморӣ, бинокорӣ, шаҳрсозӣ хеле ривочу раванқ ёфта, ёдгориҳои нодири таърихӣ-меъморӣ, осори фарҳангии модӣ ва маънавии он шуҳрати беандоза дорад ва Истаравшани имрӯза, ки меросбари Уструшанаи қадим аст, ба қатори шаҳрҳои бостонии тоҷикон шомил буда, гузаштаи пуршараф ва пурғановати он боиси ифтихори мардуми ин сарзамин ва тамоми тоҷикон ба ҳисоб меравад [1-М; 6-М; 10-М; 11-М; 19-М; 23-М].
8. Таҳқику омӯзиши таърих ва фарҳанги Уструшана ва дар радифи он тамоми вилоятҳо ва марказҳои бузурги қаламрави Сомониён барои бештар омӯхтани марҳилаҳои гуногуни таърихи тоҷикон, аз ҷумла давраи тиллоии он – аҳди Сомониён мусоидат намуда, барои таблиғ, муаррифӣ қардан ва ба ин васила тарбия намудани насли наврас, ҷавонон ва тамоми мардум дар руҳияи худшиносӣ, ҳудогоҳӣ, ватандӯстӣ ва таҳкими ҳофизаи таърихӣ аҳамияти муҳими илмӣ, маърифатӣ, амалӣ ва тарбиявӣ дорад [2-М; 3-М; 5-М; 6-М; 9-М; 12-М; 13-М; 14-М; 16-М; 17-М; 18-М; 19-М; 21-М; 22-М; 24-М; 25-М; 26-М; 27-М; 28-М; 30-М].

2. Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот

Барои амиқтар, комилтар ва ҳамаҷониба омӯхтан ва таҳқиқи минбаъдаи мавзӯи “Уструшана дар аҳди Сомониён (ҷанбаи таърихӣ-ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии таҳқиқот)” барои манфиати қор аз назари муаллиф бояд ба масъалаҳои зерин тавачҷуҳ намуд ва нуктаҳои зайлро ба инобат гирифт:

1. Ҷусутуҷӯ, таҳқику таҳлил, омӯзиши осори хаттии муаллифони замони антиқа, асримиёнагӣ, муаррихон, ҷуғрофидонҳо, сайёҳони чинӣ, арабизабон,

форсизабонро марбут ба таъриху фарҳанги Уструшанаи асримиёнагӣ бояд идома дода шуда, маводи манбаҳои нодири таърихӣ ҳарчи бештар дастраси аҳли илм ва умум гардонида шавад. Инчунин осори муҳаққиқон ва сайёҳони тоинқилобии рус, ки яке аз манбаҳои муҳим оид ба таърихи халқи тоҷик ба ҳисоб мераванд, таҳқиқ шуда, ин мерос низ ба шакли рисола, китоб ё маҷмӯаи алоҳида дастраси олимони ва дӯстдорони таърих гардонида шавад.

2. Омода намудани як таҳқиқоти бунёдӣ, таҳлилӣ ва ҷамъбастии Уструшана дар таърихнигории ватанӣ яке аз вазифаҳои муҳими муаррихон ва илми таърихнигории тоҷик ба ҳисоб меравад. Таҳлил ва ҷамъбасти таҳқиқотҳои муаррихон, ховаршиносони шуравӣ, ватанӣ, олимони даврони истиқлол аз нигоҳи дастовардҳои илми таърих ва таърихнигории муосир, муайян кардани хусну кубҳи осори онҳо ва арзёбии воқеъбинонаи саҳми ин донишмандон дар таҳқиқи омӯзиши таърих ва тамаддуни Уструшана барои рушди тафаккури таърихии халқи тоҷик мусоидат хоҳад кард. Инчунин, ҷамъовариҳои осори муҳаққиқон ва ховаршиносони хориҷӣ, аз ҷумла олимони Эрон, Афғонистон, Аврупо, Ўзбекистон ва ғайра марбут ба таърих ва фарҳанги Уструшана дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ, таҳқиқи арзёбии историографии он аз манфиат холӣ нест.

3. Таҳқиқотҳои саҳроӣ, ҳафриётҳои бостоншиносӣ ва этнографӣ оид ба омӯзиши ёдгориҳои таърихиву меъморӣ, фарҳанг, ҳунар, урфу одати мардуми Уструшана идома дода шуда, бозёфтҳои нави археологӣ, этнографӣ манзури аҳли илм ва мардум гардонида шавад. Барои таблиғи ташвиқи осори моддию маънавии мардуми Уструшана, муаррифии ҳунару фарҳанги волои косибон, ҳунармандони ин сарзамин фаъолияти Пойгоҳи (Базаи) археологии Пажӯҳишгоҳи таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносӣ ба номи Аҳмади Дониши АМИТ дар шаҳри Истаравшан эҳё ва ба таври бояду шояд ба роҳ монда шуда, дар ин самт фаъолияти Маҷмааи таърихӣ фарҳангии “Қалъаи Муғ”, Осорхонаи таърихӣ кишваршиносӣ шаҳри Истаравшан низ бояд тақвият ёбад.

4. Барои ҷалби тавачҷуҳи сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ таблиғи ташвиқи ёдгориҳои таърихӣ меъморӣ шаҳри Истаравшан, ноҳияи Шаҳристон беҳтар ба роҳ монда шуда, фаъолияти хати сайри Истаравшан ва Шаҳристон барои сайёҳон хубтар гардида, харитаи сайёҳӣ бо зикри мавзеҳои таърихӣ ҳунармандӣ ва табиӣ Истаравшан ва атрофи он, нашри буклетҳо бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ, чинӣ, англисӣ, арабӣ ва ғайра ба роҳ монда шавад. Барои ҷалби бештари сайёҳони дохилӣ ва хориҷӣ инфрасохторҳои сайёҳӣ таъсис дода шуда, сатҳи хизматрасонӣ ба сайёҳон, меҳмонони дохиливу хориҷӣ ба меъёрҳои байналхалқӣ мутобиқ гардонида шавад.

5. Ба сомонаҳои расмӣ давлатӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ тавсия ва пешниҳод мешавад, ки маълумотномаҳои таърихӣ оид ба таърих ва тамаддуни тоҷикон, марҳилаҳои муҳим ва саҳифаҳои пуршарафи он, таърих ва фарҳанги вилоятҳои алоҳидаи Тоҷикистони таърихӣ ва Тоҷикистони соҳибистиқлол ҳарчи бештар ворид созанд.

МУҚАРРАРОТИ АСОСӢ ВА ХУЛОСАҲОИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР ИНТИШОРОТИ ЗЕРИНИ МУАЛЛИФ ИНЪИКОС ЁФТААНД:

1. Мақолаҳои, ки дар маҷаллаҳои тақризшавандаи ҚОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Федератсияи Россия нашр шудаанд:

[1-М] Маҳкамов С.С. Тавсифи мухтасари ҷуғрофияи таърихӣ Уструшана дар замони Сомониён / С.С. Маҳкамов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои

ҷомеашиносӣ. - № 4 (41). – Хучанд: Меъроҷ. - ISSN 2077-4900, 2014. - С. 199-206.

[2-М] **Маҳкамов С.С.** Тавсифи Уструшанаи аҳди Сомониён дар илми таърихнигорӣ // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. - № 4 (45). – Хучанд: Меъроҷ. - ISSN 2077-4900, 2015. – С. 29-38.

[3-М] **Маҳкамов С.С.** Шарҳу тафсири топоними “Истаравшан” дар сарчашмаҳои асримиёнагӣ ва осори олимон / С.С. Маҳкамов // Ахбори ДДХБСТ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ. - № 1 (70). – Хучанд. - ISSN 2077-4900, 2017. – С. 61-71.

[4-М] **Маҳкамов С.С.** Сохтори маъмурӣ ва дастгоҳи идории мулки Уструшана дар аҳди Сомониён // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. - № 4. – Хучанд: Нури маърифат. - ISSN 2077-4900, 2017. – С. 45-54.

[5-М] **Маҳкамов С.С.** Саҳми сайёҳатчиён, кишваршиносон ва муҳаққиқони рус дар таҳқиқу омӯзиши Уструшанаи бостонӣ / С.С. Маҳкамов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. - № 4. – Хучанд: Нури маърифат. - ISSN 2077-4900, 2018. – С. 40-46.

[6-М] **Маҳкамов С.С.** Санъати бинокорию меъмории Уструшана дар илми таърихнигорӣ / С.С. Маҳкамов // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. - № 4. – Хучанд: Нури маърифат. - ISSN 2077-4900, 2021. – С. 34-43 (Бо ҳаммуаллифӣ: Ш.Шарифов)

2. Мақолаҳои ки дар дигар нашрияҳо ба таъри расида:

[7-М] **Маҳкамов С.С.** Сиккаҳои замони Сомониён /С.С.Маҳкамов // Навсафари ҷодаи илм. – Хучанд: Ношир, 2013. – С. 10-17.

[8-М] **Маҳкамов С.С.** Афроди номии аҳди Сомониён аз дидгоҳи Абдурахмони Ҷомӣ / С.С. Маҳкамов // Маводи ҳамоиши байналмилалӣ “Ҷойгоҳи мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар муқолаҳои фарҳангӣ”: Хучанд, 3-4 ноябри соли 2014. – Хучанд: Нури маърифат, 2014. – С. 228-232.

[9-М] **Маҳкамов С.С.** Сомониёншиносӣ дар осори илмии академик Аҳрор Мухторов / С.С. Маҳкамов // Усмонҷон Ғаффоров – устод, олим, адиб ва ходими ҷамъиятӣ. – Хучанд: Ношир, 2015. – С. 294-301 (Бо ҳаммуаллифӣ: Ш.Шарифов).

[10-М] **Маҳкамов С.С.** Бунҷикат – маркази маъмурии вилояти Уструшана / С.С. Маҳкамов // Усмонҷон Ғаффоров – устод, олим, адиб ва ходими ҷамъиятӣ. – Хучанд: Ношир, 2015. – С. 502-510.

[11-М] **Маҳкамов С.С.** Мулки Уструшана яке аз марказҳои тамаддуни давлати Сомониён / С.С. Маҳкамов // Масъалаҳои мубрами таърих ва фарҳанги тоҷикон. Маҷмӯаи мақолаҳои муҳаққиқони ҷавон. Барориши 1. – Хучанд: Меъроҷ, 2015. – С. 69-76.

[12-М] **Маҳкамов С.С.** Саҳми олимони рус дар таҳқиқу омӯзиши Уструшанаи замони Сомониён / С.С. Маҳкамов // Тоҷикистон ва Россия: сарнавишти ягонаи таърихӣ. Маводи конференсияи илмӣ – назариявии “Осиёи Марказӣ ва Россия: дӯстӣ ва ҳамкориҳои аз санҷиши замон гузашта” бахшида ба 150-солагии ҳамроҳ карда шудани Хучанд ба ҳайати Россия. – Хучанд: Нури маърифат, 2016. – С. 433-443.

[13-М] **Маҳкамов С.С.** Саҳми академик Нӯъмон Неъматов дар таҳқиқу омӯзиши Уструшанаи аҳди Сомониён / С.С. Маҳкамов // “Академик Нӯъмон Неъматов ва тамаддуни Суғдиён”. Маводи конфронси илмӣ-амалӣ ба ифтихори 90-солагии академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон доктори

илмҳои таърих, профессор Нуъмон Нуъматович Неъматов. Хучанд, 10 март соли 2017. – Хучанд: Ношир, 2017. - С. 28-38.

[14-М] Маҳкамов С.С. Таҷрибаи Сомониён ва аҳамияти он дар таҳкими давлатдорӣ, ҳуввияти миллии тоҷикон дар замони муосир / С.С. Маҳкамов // Илм ва амнияти миллӣ. – Хучанд, ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров, 27 декабри соли 2017. – С. 221-228.

[15-М] Маҳкамов С.С. Ташаккул ва инкишофи низоми ҳуқуқ дар аҳди Сомониён С.С. Маҳкамов // Маърифати ҳуқуқӣ – омили тарбия ва таҳкими оила, ҷомеа, ҷавонон. – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – С. 139-149.

[16-М] Маҳкамов С.С. Рушди хунароҳи мардумӣ дар Уструшанаи аҳди Сомониён (мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо ва осори муаррихон) / С.С. Маҳкамов // Ташаккул ва рушди сайёҳӣ ва тавсеаи хунароҳи мардумӣ дар Осиёи Марказӣ (Тибқи аҳбори сарчашмаҳои хаттӣ ва матолиби дигари таърихӣ) / Маҷмӯи мақолаҳо бахшида ба “Соли рушди сайёҳӣ ва хунароҳи мардумӣ” // Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор н.и.т., дотсент Юсуфи Шодипур. – Душанбе, 2018. – С. 141-149.

[17-М] Маҳкамов С.С. Тавсифи Уструшанаи бостонӣ дар осори олимони муҳаққиқони ватанӣ / С.С. Маҳкамов // Тоҷикистон сарзамини биҳиштосо (маҷмӯаи маводи конференсияи илмию амалии вилоятии олимони ҷавон. Хучанд, 24 апрели соли 2018). – Хучанд: Набӣ Фаҳрӣ, 2018. – С. 101-106.

[18-М] Маҳкамов С.С. Мақоми мероси илмии ховаршиносии рус В.В.Бартолд дар асарҳои Бобочон Ғафуров / С.С. Маҳкамов // Алломаи Машриқзамин. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии “Академик Бобочон Ғафуров - мутафаккири бузурги Шарқ” бахшида ба 110-солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон аллома Бобочон Ғафуров. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – С. 231-234. (Бо ҳаммуаллифӣ: Г.Ғафурова).

[19-М] Маҳкамов С.С. Тадкиқи таърихи Уструшанаи бостонӣ дар “Тоҷикон”-и аллома Бобочон Ғафуров / С.С. Маҳкамов // Алломаи Машриқзамин. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии “Академик Бобочон Ғафуров - мутафаккири бузурги Шарқ” бахшида ба 110-солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон аллома Бобочон Ғафуров. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – С. 239-245.

[20-М] Маҳкамов С.С. Саҳми профессор Абдуллоҷон Мирбобоев дар таҳқиқи омӯзиши фарҳанг ва тамаддуни Уструшанаи замони Сомониён / С.С. Маҳкамов // Суннатҳои Сомониён ва таъсиргузори он дар фарҳангу тамаддуни мардуми Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ Наздик. – Душанбе, 2020. – С. 227-234.

[21-М] Маҳкамов С.С. Муносибатҳои заминдорӣ ва низоми андозбандӣ дар Уструшана / С.С. Маҳкамов // Махзани илм/Паёми донишқада, 2021, № 2. Маводи он-лайн ва офф-лайн Анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ апрелӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. – С. 357-364.

[22-М] Маҳкамов С.С. Омӯзиши Уструшанаи асримиёнагӣ аз ҷониби олимони муҳаққиқони ўзбекистонӣ / С.С. Маҳкамов // Махзани илм / Паёми донишқада, 2021, № 2. Маводи он-лайн ва офф-лайн Анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ апрелӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. – С. 364-367.

- [23-М] **Маҳкамов С.С.** Инъикоси таърих ва фарҳанги Уструшана дар осори ховаршинос В.В.Бартолд / С.С. Маҳкамов // Паёми Навраҳони илм. (Маҷмӯаи мақолаҳои олимон, муҳаққиқони ҷавон ва магистрантон). – Хучанд: Ношир, 2021. – С. 28-37.
- [24-М] **Маҳкамов С.С.** Санъати шаҳрсозии меъморӣ Уструшана дар асрҳои VIII-X / С.С. Маҳкамов // Паёми Навраҳони илм. (Маҷмӯаи мақолаҳои олимон, муҳаққиқони ҷавон ва магистрантон). – Хучанд: Ношир, 2021. – С. 38-50.
- [25-М] **Маҳкамов С.С.** Инъикоси таърих ва тамаддуни Уструшанаи таъриҳӣ дар осори муаррихони замони соҳибистиклол / С.С. Маҳкамов // Тоҷикистон дар шоҳроҳи истиқлол: Маҷмӯи мақолаҳо бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – С. 276-286.
- [26-М] **Маҳкамов С.С.** Инъикоси таърих, фарҳанг ва тамаддуни Уструшана дар осори хаттии аҳди бостон ва асрҳои миёна / С.С. Маҳкамов // Тоҷикистон дар масири таърих: истиқлолият, дастовард ва дурнамо. Маводи Симпозиуми байналмилалӣ илмӣ, 5-6 сентябри соли 2021. Қисми 1. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 97-108.
- [27-М] **Маҳкамов С.С.** Саҳми академик Аҳрор Мухторов дар таҳқиқи омӯзиши Уструшанаи аҳди Сомониён / С.С. Маҳкамов // 70 сол дар роҳи омӯзиши таърихи миллат. – Душанбе: Ганҷи хирад, 2021. – С. 181-186. (Бо ҳаммуаллифӣ: Ш.Шарифов)
- [28-М] **Маҳкамов С.С.** Ҳаёати этникии уструшаниҳо дар замони қадим ва асрҳои миёна / С.С. Маҳкамов // Аҳбори Осорхонаи таърихӣ вилояти Суғд. – 2021. - № 6. – С. 108-115.
- [29-М] **Маҳкамов С.С.** Бозтоби таърих ва фарҳанги Уструшона дар осори Бобочон Ғафуров / С.С. Маҳкамов // Академик Бобочон Ғафуров – бузургтарин муҳаққиқ ва муаррифгари таърихи халқи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 2023. – С. 463-474.
- [30-М] **Маҳкамов С.С.** Тоҳириён ва афшинҳои Уструшана: таърихи сиёсӣ маъмурӣ / С.С. Маҳкамов // Аҳбори Осорхонаи таърихӣ вилояти Суғд. – 2023. № 7. – С. 100-112.
- [31-М] **Маҳкамов С.С.** Афшин Ҳайдари Уструшанӣ ва фаъолияти ҳарбӣ-сиёсӣ ӯ / С.С.Маҳкамов // Паёми Осорхонаи ҷумҳуриявӣ академик Бобочон Ғафуров. – 2023. - № 2 (4). – С. 151-160.
- [32-М] **Маҳкамов С.С.** Омилҳо ва заминаҳои шомилшавӣ вилояти Уструшана ба қаламрави Сомониён /С.С.Маҳкамов // Таърих ва фарҳанги миллат: дирӯз ва имрӯз. Барориши 1. Ба забони тоҷикӣ ва русӣ. – Хучанд: Парки технологияи ДДҲБСТ, 2024. – С. 117-122.

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ
“ХУДЖАНДСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ
АКАДЕМИКА
БОБОДЖАНА ГАФУРОВА”

УДК-902 (573.3)
ББК-63.05(5т)
М-48

На правах рукописи

МАХКАМОВ САИДКУЛ СУЯРКУЛОВИЧ

УСТРУШАНА В ЭПОХУ САМАНИДОВ
(историко-географический и социально-экономический аспект исследования)

АВТОРЕФЕРАТ

диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 – Отечественная история (история таджикского народа)

ХУДЖАНД - 2024

Диссертация выполнена на кафедре истории таджикского народа Государственного образовательного учреждения “Худжандский государственный университет имени академика Бободжана Гафурова”

Научный руководитель:

Шарипов Шавкат –
кандидат исторических наук,
доцент кафедры истории таджикского
народа ГОУ “Худжандский
государственный университет имени
академика Б. Гафурова”

Официальные оппоненты:

Саидов Абдукаххор –
доктор исторических наук, профессор,
главный научный сотрудник Отдела
древней, средневековой и новой
истории Института истории,
археологии и этнографии им. А.Дониша
НАН Таджикистана

Сайнаков Сайнак Парпишоевич –
кандидат исторических наук, доцент,
зав.кафедрой истории таджикского
народа ГОУ “Таджикский
государственный педагогический
университета имени Садриддина Айни”

Ведущая организация: ГОУ “Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава”

Защита состоится _____ 2024 года в 14:00 на заседании диссертационного совета 6D КОА-073 при ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б.Гафурова” по адресу: 735700, г.Худжанд, переулок Мавлонбекова, 1.

С диссертацией можно ознакомиться в Научной библиотеке ХГУ имени академика Б.Гафурова: 735700 г.Худжанд, пр.Исмоила Сомони, 224, и на официальном сайте ГОУ “Худжандского государственного университета имени академика Б.Гафурова” (www.hgu.tj).

Объявление о защите диссертации и автореферат размещены на официальном сайте ВАК при Президенте Республики Таджикистан: www.vak.tj

Автореферат разослан “__” _____ 2024 года

**Ученый секретарь
диссертационного совета,
кандидат исторических наук, доцент**

Исамитдинов Ж.Б.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. Уструшана является одной из исторических областей Мавераннахра с богатой культурой и цивилизацией, сыгравшей большую роль в политической, экономической, социальной и культурной жизни этого региона. Эта область на некоторых исторических этапах существовала как отдельное владение и боролась за независимость с соседними государствами. Соппротивление и борьба населения Уструшаны с арабскими захватчиками, возрождение независимости и развитие региона в составе государства Саманидов – одна из ярких страниц в истории освободительной борьбы предков таджиков против иностранных захватчиков.

За время существования государства Саманидов в его состав входили более 30 областей и 278 городов, и Уструшана также входила в его состав: её территория включала обширные земли равнинной части средней бассейны Сырдарьи, предгорья и ущелья западной части Туркестанского хребта, верховья Зеравшана и его главных истоков – Матчинский реки и Фондарье. Уструшана на западе и юго-западе граничит с Согдом, на востоке и северо-востоке – с Худжандом и Ферганой, на севере – с Илаком и Чачем (Ташкентом)¹.

Современный Истаравшан (с XVI века до 2000 года город назывался Ура-Тюбе и Решением Правительства Таджикистана от 10 ноября 2000 года, № 149 был переименован в Истаравшан) известен в истории под топонимами Кирополь, Курушкада, Кирэсхата, Ура-Тюбе, Истаравшан².

Основатель мира и национального единства – Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон в выступлении в честь празднования 2500-летия Истаравшана 10 сентября 2002 года отмечал: “Древний Истаравшан является неотделимой частью великой среды таджикской цивилизации, его имя упоминается наряду с древними городами Согда и Бактрии.

Согласно сведениям Геродота и других историков античного мира, ещё Великий Кир основал военно-фортификационную крепость Курушкада в крайних пределах восточной границы своей великой державы, и, по мнению некоторых археологов, она размещалась на территории современного Истаравшана или Курката”³.

Говоря о роли и месте Истаравшана в эпоху Саманидов, Лидер нации отмечал: “Древний Истаравшан является одним из старейших городов Центральной Азии с давней историей, цивилизацией, литературой и культурой и в течение многих веков играл важную роль в экономической, социальной, духовной и культурной жизни региона. Название “Истаравшан” упоминается в древних исторических источниках наряду с крупнейшими городами Центрально-Азиатского региона... Например, в большинстве исторических источников эпохи Саманидов изменение названия Истаравшана свидетельствует о большом вкладе представителей науки,

¹ Негматов Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. – Сталинабад: Изд-во АН ТаджССР, 1957. – С. 15.

² Мухторов А. Курушкада. Истаравшан. Ўротеппа. – Душанбе: Амри илм, 2000. – С. 7-15; 16-20. В исторических, географических, литературных источниках и исследованиях ученых эта область, владение и город приводится под разными именами – Уструшана, Уструшан, Срушан, Арушан, Ура-Тюбе и Истаравшан. Мы используем исторически сформированный и самый распространённый топоним.

³ Рахмонов Э. Наследники традиций великих предков. Выступление по поводу 2500-летия Истаравшана. Истаравшан, 10 сентября 2002 г. // Рахмонов Э. Независимость Таджикистана и возрождение нации. [Техкст]: В 4-х томах. Том 4. – Душанбе: Ирфон, 2002. – С. 404.

литературы и ремесленников этого города в становление цивилизации золотого периода истории таджикского народа”¹.

Актуальность темы исследования обосновывается следующими обстоятельствами:

- **во первых**, Уструшана является одной из крупнейших историко-культурных областей государства Саманидов, её богатое прошлое - составная часть славной истории и цивилизации Саманидской династии, и её изучение имеет важное значение для освещения истории отдельных административных единиц этого государства;
- **во-вторых**, изучение исторической географии, административного устройства и аппарата местного управления Уструшаны эпохи Саманидов имеет большое значение для конкретного изучения административно-территориального устройства, аппарата государственного управления Саманидов, для характеристики некоторых чинов и званий администраторов и местных правителей, их функций, прав и компетенций;
- **в-третьих**, Уструшана имела большие природные богатства и экономическую мощь, вносила весомый вклад в экономические отношения, сельское хозяйство, торговлю, освоение полезных ископаемых, развитие ремесел, системы налогов и налогообложения, поэтому изучение данного вопроса имеет существенное значение для освещения развитого состояния и экономической мощи государства Саманидов, показа в нём роли и места отдельных областей;
- **в-четвертых**, исследование социальной жизни, этнического состава, языка, религиозных обычаев жителей Уструшаны очень показательны для изучения истории таджикского народа;
- **в-пятых**, изучение истории Уструшаны эпохи Саманидов имеет большое значение для освещения политической, социальной, экономической и культурной жизни региона и в укрепление национального самосознания, роста самопознания и патриотизма молодежи и всего таджикского народа.

Степень изученности научной темы. История и культура отдельных административных единиц, крупных городов и областей Мавераннахра эпохи Саманидов привлекали внимание различных исследователей. Но анализ существующих публикаций показывает, что настоящая тема до сих пор не стала объектом специального исследования и отрывочно и разбросанно отражена в трудах, которые посвящены истории, географии, экономической и культурной жизни эпохи Саманидов.

Все имеющиеся публикации, связанные с темой исследования, условно можно разделить на четыре группы.

В первую группу можно включить труды и статьи русских дореволюционных исследователей.

Об археологических памятниках Уструшаны в своих заметках и воспоминаниях сообщает известный русский востоковед И. П. Лерх, совершивший поездку в эту область в 1867 году. Он был знаком со сведениями востоковедов об Уструшане и опирается на достоверные исторические факты².

¹ Лидер нации: “Истаравшан – один из крупнейших городов Центральной Азии”: выступление Эмомали Рахмона, Президента Республики Таджикистан, в крепости Муг города Истаравшана 25 июня 2018 года // Чумхурият. – 2018. – 26 июня.

² Лерх И.П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 году. – Санкт-Петербург, 1870. – С. 331.

Один из русских чиновников, губернатор Самаркандской области колониального периода, который посещал крепость Чилхуджра средневекового Бунджиката (современный Шахристанский район Согдийской области) в 1890 году, был Н. С. Лыкошин. Основное внимание Н. С. Лыкошина привлекло орошение Уструшанского оазиса при геодезических исследованиях сохранившихся археологических памятников. Н. С. Лыкошин собрал большой материал и обратился к членам Туркестанского общества любителей археологии (основано в 1895 г.) с сообщением о существовании памятников в оазисе Шахристана и обратил их внимание на изучение этих памятников¹. Можно сказать, что он был практически первым инициатором археологического изучения Бунджиката – административного центра Уструшаны.

Глава Ходжентского уезда колониального периода А.А.Кушакевич наряду с другими городами и районами уезда приводит статистические, географические и исторические сведения о волостях Ура-тюбе и Шахристана, путей между городами Сабата, Навганда, Шахристана и других его географических территорий, и его сведения имеют характер исторического очерка². А также он впервые сообщает об археологических памятниках и древних сооружениях Уструшаны.

Историк и востоковед колониального периода, И. А. Кастанье, приводит интересные сведения о истории, географии, архитектуре, градостроительства древнего и средневекового Ура-Тюбе (территория Истаравшана) и Шахристана. Основу сведений И. А. Кастанье составляли статистические материалы, собранные им во время путешествий в этот регион. Автором даны сведения об исторических, археологических памятниках, и его отчетные доклады были заслушаны в научных кружках, действовавших при канцелярии туркестанского генерал-губернатора³.

П. С. Скварский был приставом (начальником местной полиции в Туркестанском генерал-губернаторстве) Ура-Тюбе и сообщает о существовании древних памятников в Вогате, крепости Муг, в центре Шахристана. После ознакомления с древними памятниками Шахристанского региона он приходит к выводу, что это место было административным центром Осрушаны (Уструшаны). На левобережье оврага Шахристана он нашел несколько бытовых инструментов, человеческие черепа, украшения и металлические предметы и сообщает об остатках ирригационных сооружений Шахристана эпохи Средневековья⁴. В связи с этим профессор Н.Т.Рахимов считает П.С.Скварского первооткрывателем древних памятников Уструшаны, который после завершения военно-административных функций возглавлял кружок “Любителей археологии Туркестана” и является первооткрывателем древних памятников Уструшаны⁵.

Известный историк и востоковед, академик В. В. Бартольд в своих трудах приводит интересные сведения об истории и культуре народов Мавераннахра, о его исторических городах и областях, в том числе Уструшане. Во время поездки в

¹ Лыкошин Н.С. Очерк археологических изысканий в Туркестанском крае до учреждения Туркестанского кружка любителей археологии //Среднеазиатский вестник. – Ташкент, 1896; Лыкошин, Н. Очерк археологических изысканий в Туркестанском крае до учреждения Туркестанского кружка любителей археологии // Протокол Туркестанского кружка любителей археологии. Год 1. – Ташкент, 1896.

² Кушакевич А.А. Статистические сведения о городах Ходжент и Ура-Тюбе // МСТК, Вып. 1. – СПб, 1872. – С. 171, 195-196.

³ Кастанье И. Древности Ура-Тюбе и Шахристана. Протоколы ТКЛА. Т. 20. Вып. 1. – Ташкент, 1915. – 248 с.

⁴ Скварский П.С. Несколько слов о древностях Шахристана //Среднеазиатский вестник, 1896. – окт. – С. 50.

⁵ Рахимов Н.Т., Икромов Н.А. П.С.Скварский – исследователь археологических памятников Уструшаны // Номаи донишгох. - № 1 (74). - 2023. – Хучанд: Нури маърифат, 2023. – С. 41-42.

Среднюю Азию в 90-е годы XIX века он совершил поездку в Ура-Тюбе (Истаравшан) и Шахристан и приводит сведения об археологических памятниках – крепости Кахкаха и дворце Чилхуджра¹.

В других трудах В. В. Бартольда отражены политическая история, историческая география, экономическая жизнь, искусство архитектуры, градостроительства и другие аспекты истории Уструшаны². Нужно сказать, что в последующих ценных работах академика В. В. Бартольда исследована история и цивилизация народов этой области. Труды академика В. В. Бартольда являются ценными и важными потому, что он был великолепным знатоком языков Востока и использовал арабские, персидские и тюркские источники в подлинном виде. Хотя сведения В.В.Бартольда об исторической географии городов и селений, входящих в состав Уструшаны, являются неполными и с точки зрения хронологии непоследовательными, но их ценность и значение очень велики.

Во **вторую группу** входят научные труды ученых советского периода и эпохи независимости. Нужно отметить, что некоторые археологи, историки, в том числе Н.Негматов, А.Мухтаров, Ю.Якубов, У.Пулатов, А.Мирбабаев, Н.Турсунов, Н.Рахимов, А.А.Грицина и другие жили и работали и в советское время и в период независимости и создали ценные труды по истории, географии, материальному и духовному наследию Уструшаны, по этнической принадлежности её жителей. Следовательно, при анализе научного наследия названных исследователей саблюдаются требования хронологическо-тематического метода, поэтому мы разделили их на две части: сначала – проанализировали труды советского периода, а затем – публикации эпохи независимости.

В трудах, монографиях и научных статьях известного советского востоковеда О.И.Смирновой³ приводятся ценные сведения об исторических памятниках, городах и селениях Уструшаны. В исследованиях П. П. Иванова⁴ приведены сведения о добыче горных металлов в Мавераннахре, в том числе в Уструшане. Исследования археолога В. М. Массона⁵ о роли и месте государства Саманидов в политическом и культурном развитии Центральной Азии и её отдельных регионов является очень ценными. Известный лингвист И.В.Абаев⁶ излагает интересную мысль о толковании термина “афшин” (титул правителей средневековой Уструшаны).

¹ Бартольд В.В. Отчет о поездке в Среднюю Азию с научной целью: 1893-1894 гг. – С.-Петербург, 1897. – С. 73-75.

² Бартольд В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Часть 2. – С.-Петербург, 1900. – 573 с.; Бартольд В.В. К истории орошения Туркестана. – СПб., 1914. – 174 с.

³ Смирнова О.И. Археологические разведки в Уструшане в 1950 г.// Материалы и исследования по археологии СССР. № 37. Труды Таджикской археологической экспедиции. – М., - Л.: Наука, 1953. – С. 189-230; Смирнова О.И. Вопросы исторической топографии и топонимики Верхнего Зеравшана// Материалы и исследования по археологии СССР. - 1950. - №15. - С.56-60; Смирнова, О.И. Место домусульманских культов Средней Азии: по материалам топонимики// Страны и народы Востока. – Вып. 10. – М., 1971. – С. 102.

⁴ Иванов П.П. К истории развития горного промысла в Средней Азии. – М.; Л., 1932. – С. 23-30.

⁵ Массон М.Е. Из истории горной промышленности Таджикистана. – Москва, 1934. – С. 50-59; Массон В.М. Вклад Саманидского государства в политическую и культурную жизнь Центральной Азии//Вклад эпохи Саманидов в культурное наследие Центральной Азии: материалы Международного семинара. – Душанбе: Адиб, 1999. – С. 50; Массон В.М. Культурогенез древней Центральной Азии: отечественные исследования. – Санкт-Петербург, 2006. – 384 с.

⁶ Абаев И.В. Среднеазиатский политический термин “афшин” // Вестник древней истории. – 1959. - №2. – С. 112-116.

В монографиях и статьях Л. В. Ворониной¹, А.М. Беленицкого² и других изложены интересные факты об искусстве градостроительства, архитектуре, росписи строительных сооружений Мавераннахра и Хорасана, в том числе средневековой Уструшаны. Исследователь истории архитектуры Л. В. Воронина принимала участие в археологических раскопках и изучении древних памятников Уструшаны, и её публикации являются очень ценными.

Академик Бободжан Гафуров является одним из первых исследователей истории государства Саманидов в отечественной историографии. В его книге “История таджикского народа в кратком изложении”³ и её русских изданиях (Москва, 1949, 1952, 1955 гг.), и особенно в его главном труде “Таджики” изложены интересные мысли и заключения о городах, селениях, истории образования государства Саманидов, о социально-экономической жизни его отдельных владений, в том числе Уструшаны⁴.

Одним из известных исследователей истории и цивилизации Уструшаны является академик Н. Негматов⁵. Исследование истории и культуры Уструшаны является главной темой научной деятельности этого плодотворного ученого. Его кандидатская диссертация⁶ в области археологического изучения Уструшаны является фундаментальным трудом, который получил высокую оценку ученых. Автор исследовал историю Уструшаны с древнейших времен до начала средневековья, и работе наряду со сведениями средневековых письменных источников и сведений археологических раскопок, находок, раскрыты достижения археологической науки. Докторская диссертация ученого “Ходжент и Уструшана в древности и средневековье (середина I тыс. до н. э. – I тыс. н.э)”⁷ благодаря обширному охвату проблемы исследования, письменных источников, археологических раскопок, публикаций советских, отечественных и зарубежных исследователей является фундаментальным исследованием, посвященным истории Худжанда и Уструшаны.

¹ Воронина, В.Л. Резное дерево Зеравшанской долины // МИА СССР. - № 15 (Тр. СТАЭ, Т. 1.). – М.-Л.: АН СССР, 1950, - С. 210-220; Воронина, В.Л. Сырцовые минареты верховьев Зеравшана // Тр АН Тадж.ССР, Т. 120. – Сталинабад, 1960. - С. 55-61; Воронина В.Л. Негматов Н.Н. Открытие Уструшаны // История, архитектура и искусство Уструшаны / Составитель А.Раджабова. – Душанбе: Контраст, 2013. – С. 214-222; Воронина В.Л. Архитектура дворца Калаи Кахкаха 1// История, архитектура и искусства Уструшаны. Составитель А.Раджабова. – Душанбе: Контраст, 2013. – С. 231-266.

² Беленицкий А.М., Бентович И.Б., Большаков О.Г. Средневековый город Средней Азии. – Ленинград: Наука, 1973. – С. 190-192.

³ Гафуров Б.Ф. Таърихи мухтасари халки тоҷик. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ., 1947. – 383 с.

⁴ Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М.: Наука, 1972. – 664 с.

⁵ Негматов Н.Н. Древняя и раннесредневековая Уструшана // Археологи рассказывают. – Сталинабад, 1959. – С. 114-134; Негматов Н., Хмельницкий С. Средневековый Шахристан. Материальная культура Уструшаны. – Вып. 1. – Душанбе: Дониш, 1966. – 200 с; Негматов Н.Н., Пулатов У.П., Хмельницкий С.Г. Ураткурбан и Тирмизактеппа. Материальная культура. – Вып. 2. – Душанбе: Дониш, 1973. – 144 с.; Негматов Н.Н. Асрори Истаравшан - [Загадка Истаравшана]. – Душанбе: Ирфон, 1972. – 51 с; Негматов Н.Н. Уструшанский компонент среднеазиатской культуры раннего Средневековья// Раннесредневековая культура Средней Азии и Казахстана: Тез. Всесоюз. науч. конф. в г. Пенджикенте ТаджССР, 26-31 авг. 1977 г. – Душанбе, 1977. – С.12-18.

⁶ Негматов Н. Уструшана в VII-X вв. (по материалам письменных и археологических источников): автореф. дис. ... кан. ист.наук: 07. 00. 02. АН Тадж ССР. Ин-т истории археологии и этнографии. – Л., 1952. – 27 с; Негматов Н.Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. Отв. ред. Б.А.Литвинский. – Сталинабад: Изд-во АН ТаджССР, 1957. - 160 с., 1 л. карт. – (Тр./АН Тадж ССР. Ин-т истории археологии и этнографии; Т. 55).

⁷ Негматов, Н. Ходжент и Уструшана в древности и средневековье (середина I тыс. до н. э. – I тыс. н.э). дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.06 / Негматов Нуман Негматович. – Москва, 1968. – 1023 с.

Следует отметить, что исследования академика Н. Негматова, посвященные истории и культуре Саманидов, различных городов и областей их государств, в том числе Уструшаны и Ферганы, являются фундаментальными трудами и его книги “Государство Саманидов: таджики в IX-X веке”¹ (русское и таджикское издания) имеют большое значение в области уструшановедения. В 1997 году был опубликован фундаментальный труд академика Н. Негматова “Таджикский феномен: история и теория”². В отдельных главах этой книги, в том числе в 3 главе “Таджикское Эхё. От Сасанидов до Саманидов”³, в 4 главе “Шесть веков таджикского исторического феномена (X-XV)”⁴ и в последующих главах приведены уникальные сведения, аналитические взгляды и новые выводы о роли и месте Уструшаны как одного из крупных историко-культурных центров и важного региона формирования единого таджикского народа, его литературного языка и национальной государственности таджиков.

Известный исследователь древнего Согда академик Ю. Якубов⁵ в своих трудах, посвященных археологическим памятникам Согда и его сопредельных областей, приводит ценные сведения о религии древних согдийцев, в том числе жителей Уструшаны.

Исследования археолога, профессора У. Пулатова⁶ написаны на основе уникальных археологических находок, в его работах изучены архитектурные сооружения и жилища уструшанцев в современных Шахристанском и Деваштичком районах. Дворец Чилхуджра в Шахристане и крепость Кофар-кала в Деваштическом районе исследованы У. Пулатовым. Выявлены интересные факты о занятиях населения, высоком искусстве архитектуры, строительства, декоративно-прикладного дела, кузнечном и литейном ремесле уструшанцев. Преведённые У. Пулатовым сведения являются ценными, потому что основой многолетнего археологического изучения древних памятников Уструшаны являются находки, найденные и собранные самым автором.

Территория северной Уструшаны в эпоху древности и начале среднековья, её археологические памятники исследованы в работах А. Э. Бердимуродова⁷, А. А. Грицина⁸, Л. М. Сверчкова⁹. Труды названных ученых были написаны на основе археологических раскопок памятников Уструшаны, находящихся на территории Джизакской области, городов и районов Замина Собота, Хаваса и других. В исследованиях археологов объектом изучения стали археологические

¹ Негматов Н.Н. Давлати Сомониён: тоҷикон дар асрҳои IХ-X. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 304 с.

² Негматов Н.Н. Таджикский феномен: история и теория. – Душанбе, 1997. – 448 с.

³ Там же. – С. 113-142.

⁴ Там же. – С. 143-234.

⁵ Якубов Ю. Паргар в VII-VIII вв.: Верхний Зеравшан в эпоху раннего средневековья. – Душанбе: Дониш, 1979. – 217 с; Якубов Ю. Раннесредневековые сельские поселения горного Согда. – Душанбе, 1988.

⁶ Пулатов, У.П. Чильхуджра // Материальная культура Уструшаны. – Вып. 3. – Душанбе: Дониш, 1975. – 200 с.; Пулатов У.П. Работы Дахкатской группы в 1984 г. // Археологические работы в Таджикистане. – 1993. – Вып. 24. – С.20-26.

⁷ Бердимуродов А.Э. Раннесредневековые археологические памятники Джизакского оазиса (Северо-Западная Уструшана V-X в. н.э.): автореф. дис... канд. ист.наук: 07.00.06 / Бердимуродов Амридин Эргашевич. – М., 1985. – 24 с.

⁸ Грицина А.А. Северная Уструшана в середине I тысячелетия до н.э. – начале XIII в.н.э. (археолого-топографическое исследование): автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07. 00. 06 / Грицина Аликсей Андреевич. – Самарканд, 1990. – С. 23.

⁹ Сверчков Л.М. Поселение Мык – источник по истории средневековой Уструшаны: автореф. дисс. кан. ист. наук: 07.00.06/Леонид Михайлович Сверчков. – Самарканд, 1991. – 25 с.

памятники северо-западной Уструшаны и эти работы были опубликованы в советский период и в годы независимости¹.

Ценным исследованием истории начального этапа арабского завоевания Мавераннахра является монография Г. Гаибова. Научная ценность данного исследования заключается в том, что автор на основе средневековых арабо-персоязычных источников анализирует географию некоторых городов и областей Мавераннахра до арабских завоеваний и приводит интересные факты о важных событиях, происходивших в различных регионах Вароруда, в том числе в Уструшане².

Государственная независимость создала благоприятные условия для возрождения истории, культуры, национальных ценностей и способствовала развитию различных направлений науки, в том числе истории. Уструшановедение в период независимости получило новый импульс, и в этом важную роль сыграл Указ Президента Республики Таджикистан от 3 февраля 2000 года “Об праздновании 2500-летия города Ура-Тюбе (Истаравшана)”.

Историография эпохи независимости связана с именем Лидера нации, Президента Республики Таджикистана, уважаемого Эмомали Рахмона. В монографиях главы государства “Таджики в зеркале истории. От арийцев до Саманидов”³, “Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ”⁴, “Чехраҳои мондагор”⁵ и другие приводятся ценные и интересные факты по истории, цивилизации таджиков и её крупнейших центров, в том числе по культуре и народным ремеслам. Например, при характеристике борьбы таджикского народа против арабов, связи афшинов Уструшаны с одним из народных героев, Деваштичем, подписании договора между афшинами и правителем Хорасана Асадом ибн Абдуллохом даются важные сообщения⁶.

В период независимости Уструшана и уструшановедение занимали особое место в научной деятельности одного из основателей научной школы уструшановедения, академика А.Мухторова. Плодотворный учёный, А. Мухторов⁷ опубликовал более 15 монографий, фундаментальных трудов и большое количество научных и научно-популярных статей по истории и цивилизации средневековой и новой Уструшаны, большинство из которых было создано в эпоху независимости. В 2000 году вышла книга А.Мухторова “Курушкада, Истаравшан,

¹ Грицина А.А. Об оссуарном обряде в Уструшане // *Общественные науки в Узбекистане*. № 1. 1998. С. 89-94; Грицина А.А. Чаша-календарь XII в. // *San'at*. –Ташкент. 1999. № 2. С. 6-7; Грицина А.А. О погребениях в хумах в Зааминском тумане // *История материальной культуры Узбекистана (ИМКУ)*. Вып. 30. – Самарканд, 1999. С. 223-225; Грицина А.А. Уструшанские были. – Ташкент: Изд-во им. А. Кадыри, 2000. 244 с.; Грицина А.А. Терракотовая статуэтка из Уструшаны // *Средняя Азия. История. Культура. Материалы международной конференции, посвящённой 50-летию научной деятельности Г.В. Шишкиной*. – М.: Пересвет. 2001. С. 148-150; Грицина А.А. Заамин как идеологический центр раннесредневековой Уструшаны // “*Жиззах вохаси – Марказий Осиё (Республика микёсидаги илмий-амалий конференция материаллари)*”. – Жиззах, 2019. 24-27 б.

² Гоибов Г. Ранние походы арабов в Среднюю Азию (644-704 гг.). – Душанбе: Дониш, 1989. – 144 с.

³ Рахмонов, Э. Точикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби сеюм. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 228 с.

⁴ Рахмонов Э. Нигоҳе ба таърих ва тамаддуни ориёӣ. – Душанбе: Ирфон, 2006. – 372 с.

⁵ Эмомалӣ Раҳмон. Чехраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР-граф, 2016. – 364 с.

⁶ Рахмонов Э. Точикон дар оинаи таърих. Аз Ориён то Сомониён. Китоби сеюм. – С. 136, 210-213.

⁷ Мухторов А. Амирон ва вазирони Сомонӣ. – Душанбе: Нашриёти Оли Сомон, 1997. – 76 с.; Мухторов А. Шиблии Истаравшанӣ. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 36с; Мухторов А. Курушкада, Уструшана, Уртеппа. – Душанбе: Амри илм, 2000. – 100 с; Мухторов А. Мақоми ҷаҳонии уструшаниҳо. Асрҳои IX-X. – Душанбе: Сурушан, 2002. – 164с; Мухторов А. Афшин Ҳайдари уструшанӣ – бузургтарин лашкаркаши араб. Асри IX. – Истаравшан: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Чалил, 2005. – 100 с.

Уротеппа”, где собраны интересные сведения об этимологии названия этого древнего города и комментарии на основе материалов из исторических географических, литературных источников и публикаций историков и языковедов. В конце книги приводятся сведения из известного трактата Джайхони “Ашкол-уллам”.

Другие книги А.Мухторова: “Шиблии Истаравшани”, “Макоми чахонии уструшанихо”, “Афшин Ҳайдари уструшанӣ бузургтарин лашкаркаши Араб. (асри IX)” посвящены жизни и наследию известных представителей истории и цивилизации Уструшаны. Монографии, исследования и многочисленные статьи А.Мухторова по истории и культуры Уструшаны, которые были опубликованы в годы независимости, являются важным вкладом ученого в таджикскую историографию и её отдельное направление – уструшановедение.

История и цивилизация древней Уструшаны привлекли внимание члена-корреспондента НАН Таджикистана, профессора Х. Пирумшоева¹, в его трудах и статьях анализируется проблема Уструшаны в отечественной историографии.

В изучение материальной и духовной культуры Уструшаны большой вклад внёс археолог и куртууролог профессор А.Мирбабаев². В его исследованиях особое внимание уделено духовной истории уструшанцев, их мировоззрению, местным традициям, обрядам, религии Уструшаны, религиозным обрядам уструшанцев, которые меньше встречаются в работах других исследователей³.

В область уструшановедения большой вклад внес известный этнограф, востоковед, культуролог, историк, доктор исторических наук профессор Н.Турсунов, и, безусловно, его имя занимает особое место в плеяде известных уструшановедов. В 1992 года вышла его книга “Истаравшан. (Краткое изложение истории и культуры народа)”⁴ на таджикском языке. Книга написана на основе уникальных историко-этнографических источников, трудов историков, востоковедов, этнологов, и автор анализирует основы, факторы сложения и развития городов и селений Истаравшана с древнейших времен до наших дней.

В другой книге профессора Н.Турсунова, “Таърихи тоҷикон”⁵, наряду с различными историческими этапами истории таджикского народа приведены сведения и об Уструшане. В первой главе названной книги “Источники и

¹ Пирумшоев Х. Истаравшан в отечественной историографии // Очерки истории Истаравшана (Ура-Тюбе). XX век. – Душанбе: Ому, 2002. – С. 12-33; Пирумшоев Х. Таъқиқи таърихи Истаравшан дар таърихнигории асри XX // Роль Истаравшана в истории цивилизации народов Центральной Азии: Тез. докл. междунар. симпозиума (6 сент. 2002 г.). – Душанбе: Ому, 2002. – С.71-73 (на тадж.яз.); 152-154 (на рус.яз.); 203-204 (на перс.яз.); Ҳайдаршо Пирумшо. Давлати Сомониён дар тарозуи таърихнигорӣ. – Душанбе: Дониш, 2020. – 428 с.

² Мирбабаев А.К. К вопросу о потенциале духовной культуры древних городов // Зоны и этапы урбанизации. – Ташкент, 1989. – С.112-113; Мирбабаев А., Мукимов Р. Городское хозяйство Мавераннахра и Хорасане а IX-X вв. // Труды Таджикского технического университета, 2001. - Вып. 2. – С. 73; Мирбобоев А. Черты культуры и идеологии уструшанцев // Фарҳанг. – 2002. - №7-8. – С. 25-38; Мирбабаев А.К. Дахмаки Курката: раскопки и исследования // Материальная культура Уструшаны. – Вып.7 // Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. – Душанбе: Ому, 2003. – С. 267-562; Мирбобоев А. Дахмаки Курката: раскопки и исследования // История, архитектура и искусство Уструшаны. // Составитель Р. Мукимов. Отв. ред. А.Раджабов – Душанбе: Контраст, 2013. – С. 64, 71.

³ Мирбобоев А. Амулеты Уструшаны и их семантика // Роль Истаравшана в истории цивилизации народов Центральной Азии. - Душанбе, 2003. - С. 100-102; Мирбабаев А.К., Рахимов Н.Т., Гайбуллоева М.К вопросу о локализации города Бунджиката и этимологии термина “Истаравшан” // Номаи донишгоҳ, 2010. - № 4 (24). – С. 116-120.

⁴ Назирҷон Турсуни Хучандӣ. Истаравшан. (Шарҳи мухтасари таърих ва маданияти халқ). – Душанбе: Ирфон, 1992. – 208 с.

⁵ Турсунов Н. Таърихи тоҷикон. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2001. – 788 с.

известные знатоки истории таджиков”, дана характеристика исторических, географических, литературных источников и сведения о древней, и средневековой истории Уструшаны, о природных богатствах, занятиях, населения этого региона в трудах арабских и персоязычных ученых которые имеют ценное научное значение.

Наряду с фундаментальными работами по истории, культуры и цивилизации Уструшаны профессор Н.Турсунов опубликовал большое количество статей, среди которых очень ценной является статья “Место Уструшаны в мировой истории”¹ (в соавторстве с дочерью Г.Турсуновой). В статье отмечается значение Указа Президента Республики Таджикистан, уважаемого Эмомали Рахмона от 3 февраля 2000 года о праздновании 2500-летия Истаравшана и даётся краткая характеристика пути его жителей, пройденного с древнейших времен до начала XX века, отражены материальные и духовные достижения уструшанцев, вклад известных его сыновей горожан в развитии науки и культуры.

В области сомониведения большой вклад внес Центр изучения цивилизации Саманидов при ХГУ имени академика Б.Г.Гафурова, который был создан накануне празднования 1100-летия государства Саманидов. В этом научном центре работали известные ученые С.Абдуллаев, Н.Салимов, Н.Захидов, А.Хасанов, Н.Гиясов и другие. Благодаря им были созданы и опубликованы ценные книги “Саманиды в зеркале истории”², “Энциклопедия Саманидов”³ и монографии профессора С.Абдуллоева “Амир Исмоил Саманид”, “Саманидские эмиры”⁴, “Культура Саманидов”, “Историческая география государства Саманидов”⁵. В этих публикациях собраны уникальные сведения из арабоязычных, персоязычных источников, приведены ценные материалы об известных эмирах, визирях династии Саманидов, исторической географии этого государства, саманидской культуре и цивилизации. Например, в фундаментальной книге “Культура Саманидов”⁶ и “Историческая география государства Саманидов”⁷ профессора С.Абдуллоева анализируются на основе сведений письменных источников изученная область Уструшаны и она как один из крупнейших и развитой эпохи Саманидов.

Известным исследователем Уструшаны является признанный археолог, профессор Н.Рахимов⁸ и большинство его публикаций написано на основе уникальных археологических находок. В исследованиях ученого анализируются проблемы стратиграфии (изучение археологических культурных слоев), градостроительства, урбанизации, археологические раскопки, находки и

¹ Турсунов Н., Турсунова Г. Место Уструшаны в мировой истории // Эҳёи Ачам. – Хучанд, 2002. - № 3. – С. 3-12.

² Сомониён дар оинаи таърих. – Чилди 1-2. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998.

³ Донишномаи Сомониён. Чилди 1. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 545 с.; Донишномаи Сомониён. Чилди 2. – Хучанд: Нури маърифат, 2009. – 598 с.

⁴ Абдуллоев С. Амир Исмоили Сомонӣ. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – 400с.; Абдуллоев С. Исмоили Сомонӣ. Нашри дуюм. – Москва, 1998. – 432с.; Абдуллоев С. Амрони Сомонӣ. – Москва, 1999. – 632 с.

⁵ Абдуллоев С. Фарҳанги Сомониён. – Москва: Шӯъбаи ҷаҳоруми нашриёти харбӣ, 2001. – 598 с.; Абдуллоев С. Ҷуғрофияи таърихии давлати Сомониён. – Хучанд, 2001. – 372с.

⁶ Абдуллоев С. Фарҳанги Сомониён. – С. 102-112.

⁷ Абдуллоев С. Ҷуғрофияи таърихии давлати Сомониён. – С. 142-151.

⁸ Рахимов Н. Очерки средневековой истории Вагата – Ура-тубе (X-XVI вв). – Худжанд, 2004. -122 с; Рахимов, Н. Т. Урбанизация средней части бассейна Сырдарьи: автореф. дис. ... д-ра. ист. наук: 07.00.06/Рахимов Набиджон Турдалиевич. – Душанбе, 2007. – 39 с.; Рахимов Н.Т. Урбанизация средней части бассейна Сырдарьи (I тыс. до н.э. - I тыс. н.э.). – Худжанд: Меъроҷ, 2015. – 268 с.; Рахимов Н.Т. Археологические памятники горной Уструшаны. – Худжанд: Ношир, 2016. – 212 с.

исследования археологических, историко-архитектурных памятников Уструшаны и средней части оазиса Сырдарьи.

Архитектурное, градостроительное искусства Уструшаны является важным направлением научных исследований, и в него большой вклад внесли исследователи истории архитектуры Р.С.Мукимов, С.М.Мамаджонова и А.А.Грицина¹.

Проблемы истории государства и права Саманидов, устройство центрального и местного аппарата управления отражены в монографиях Ш.Азимова², И.Сафарова³.

В научных исследованиях доктора исторических наук А.Аюбова⁴ изучены вопросы топонимии Уструшаны. В преамбуле кандидатской диссертации наряду с топонимами Уструшаны изучена историческая география городов и селений этой области в эпоху античности и Средневековья⁵, автор исследовал топонимы Уструшаны на основе исторических этнологических материалов и трудов советских, отечественных и зарубежных ученых⁶.

В монографии М.Амиршохи “Государственность таджиков”⁷ на основе средневековых исторических источников исследуется история династии Саманидов и её историческая география.

Монография профессора Хамзы Камола⁸ посвящена характеристике факторов и причин, которые сыграли важную роль в возвышении Саманидов, анализу важнейших исторических событий, произошедших в VII-IX вв. в Большом Хорасане, на основе сведений уникальных исторических источников, и является ценным исследованием⁹.

¹ Мамаджанова, С. Архитектурные памятники Уструшаны VI-X вв.: исследование и реконструкция: автореф. дис. ... кан. архит. наук: 18.00.01 / Мамаджанова Салия. – Москва, 1983. – 19 с.; Мукимов Р.С., Мукимов, Р., Мамаджонова С. Кирополь – Истаравшан – Ура-тюбе: памятники средневекового зодчества Ура-тюбе и его округи. – Душанбе: Мерос, 1993. – 144 с.; Грицина А.А., Мамаджанова С.Д., Мукимов Р.С. Археология, история и архитектура средневековой Уструшаны. – Самарканд: МИЦАИ, 2013. – 240 с.

² Азимов Ш. Государство и право Саманидов. – Душанбе: Ирфон, 1999. – 40, 74, 78, 79, 80, 82; Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.): дис. ... кан. юрид. наук: 12.00.01/Сафаров Иномджон Давронджонович. – С. 96; Сафаров И.Д. Правовая система государства Саманидов (IX-X вв.). – С. 96.

³ Сафаров Н.Ш. Чуғрофиёи таърихӣ давлати Сомониён (дар асоси маъхазҳои таърихӣ): автореф. дисс. ном. илм. таър: 07.00.09. – Душанбе, 2019. – 24 с.; Сафаров Н.Ш. Чуғрофиёи таърихӣ давлати Сомониён (дар асоси маъхазҳои таърихӣ): дисс. ном. илм. таър: 07.00.09. – Душанбе, 2019. – С. 32-33.

⁴ Аюбов А.Р. Топонимы Уструшаны: истоки их происхождения и значения. – СПб.: Нестор-История, 2009. – 94 с.; Аюбов А.Р. Древние и средневековые географические названия в памятниках культуры. – СПб.: Издательство Политехнического университета, 2011. – 46 с.

⁵ Аюбов А.Р. История сложения и трансформации топонимов Уструшаны эпоха древности и средневековье: автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07.00.02/Аюбов Абдусалом Рауфович. – Худжанд, 2012. – 24 с.; Аюбов, А. Топонимы Уструшаны как источник по истории и культуры. - Худжанд: Нури маърифат, 2013. – 192 с.

⁶ Рахимов Н.Т., Аюбов А.Р. Некоторые вопросы локализации и топонимики городов Уструшаны в трудах дореволюционных русских исследователей // Вестник ТГУПБП. № 4 (60). – Худжанд: Ношир, 2014. – С. 147-153; Аюбов А.Р. Освещение проблем исторической географии городов Уструшаны в трудах академика В. В. Баргольда// Лавровский сборник. Материалы XXXVIII и XXXIX Среднеазиатско-Кавказских чтений 2014–2015 гг. Этнология, история, археология, культурология. — СПб.: МАЭ РАН, 2015. – С. 12-15; Аюбов А.Р. Согдийские документы с горы Муг - важный источник по топонимике Уструшаны// Вестник таджикского национального университета (научный журнал). № 3/1 (158). – Душанбе: Сино, 2015. – С. 10-13; Аюбов А. Р. Болооби Зарафшон: чуғрофияи таърихӣ, топонимика // Номаи донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. - № 1 (58). – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – С. 11-19.

⁷ Давлатдорӣ тоҷикон. Асрҳои IX-XIV. Порчаҳо аз “Равзат-ус-саво” ва дигар кутуб. Мураттиб ва муҳаққик Н.Амиршоҳӣ. – Душанбе: Амри илм, 1999. – 1008 с.

⁸ Ҳамза Камол. Авомили ба сари ҳокимият омадани Сомониён. Баррасии ҳаводиси таърихи садаҳои VII-IX Хуросони Бузург дар асоси манобеи таърихӣ. – Душанбе: Дониш, 2022. – 324 с.

⁹ Там же. – С. 259-273.

Вопросы исторической географии государства Саманидов стали предметом изучения Н.Сафарова¹, в его работе на основе источников отражены причины расширения и уменьшения географии (территории) государства Саманидов.

История, культура и цивилизация Уструшаны заняла важное место в исследованиях историков, ученых разных направлений гуманитарных наук и стала причиной появления многочисленных монографий, исследований, книг, научных и научно-популярных статей. Среди этих публикаций нужно перечислить прежде всего фундаментальный обобщающий коллективный труд “История таджикского народа”², вышедший под общей редакцией академика Р.Масова в 6 томах на русском языке в 1999-2013 гг. В отдельных томах названного труда наряду с другими историко-культурными областями и центрами таджиков приведены ценные сведения и материалы по истории и цивилизации Уструшаны с древнейших времен до наших дней. Особенно в третьей главе второго тома названной книги “Формирование феодальных отношений в Средней Азии”³, в разделе “Города Уструшаны, Фергана, Чач и Исфиджаб” можно подчерпнуть интересные факты о городах древней Уструшаны, о градостроительстве, архитектуре, искусстве, которые опираются на данные новых археологических раскопок.

К 2500-летию Истаравшана вышли два сборника статей и тезисов научных докладов Международного симпозиума “Роль Истаравшана (Ура-Тюбе) в истории цивилизации народов Центральной Азии”⁴. Первый сборник включает тезисы докладов, посвященных истории и культуре Уструшаны эпохи античности, средневековья и нового периода. Второй сборник посвящен новейшей истории Истаравшана.

Одной из фундаментальных работ, посвященных 2500-летию Истаравшана, является коллективная монография “Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология: материальная культура Уструшаны”⁵. В этой книге собраны 4 самостоятельные, но логически связанные между собой работы Н.Негматова, Н.Рахимова, А.Мирбабаева, Р.Мукимова, С.Мамаджановой, С.Марофиева. Названная монография включает уникальные сведения античных авторов, данные историко-географических источников, описание археологических находок, исследования отечественных и зарубежных ученых о материальной и духовной культуре, архитектуре, градостроительстве, религии и верованиях, народные традиции и другие аспекты истории древней и средневековой Уструшаны и действительно является подлинным аналитическим, обобщающим фундаментальным исследованием.

¹ Сафаров Н.Ш. Чуғрофиёи таърихии давлати Сомониён (дар асоси маъхазҳои таърихӣ): автореф. дисс. ... ном. илм. таър: 07.00.09 / Сафаров Некрӯз Шодиевич. – Душанбе, 2019. – 24 с.; Сафаров Н.Ш. Чуғрофиёи таърихии давлати Сомониён (дар асоси маъхазҳои таърихӣ): дисс. ... ном. илм. таър: 07.00.09 / Сафаров Некрӯз Шодиевич. – Душанбе, 2019. – 210 с.

² История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. Под ред. академика Н.Н.Негматова. – Том 2. – Душанбе: Дониш, 1999. – 791 с.

³ История таджикского народа. Эпоха формирования таджикского народа. Под ред. академика Н.Н.Негматова. – Том 2. – С. 145-191.

⁴ Фишурдаи маърузаҳои Симпозиуми байналмилалӣ “Мақоми Истаравшан дар таърихи тамаддуни халқҳои Осиёи Марказӣ” / 6 сентябри соли 2002. – Душанбе, 2002. – 165 с.

⁵ Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология: материальная культура Уструшаны. – Вып. 5-8. – Душанбе: Ому, 2003. – 790 с.

В книге “Энциклопедия Саманидов”¹ анализируется общая характеристика исторической географии Уструшанской области и его городов, рустаков в эпоху Саманидов и приводятся сведения о состоянии её экономической, социальной, культурной жизни, градостроительства и архитектуры.

Исследование истории и культуры Уструшаны эпохи Саманидов, особенно её исторических памятников, нашло отражения в коллективных трудах “Свод памятников истории и культуры Республики Таджикистан. Книга первая: Согдийская область”² и “История, архитектура и искусство Уструшаны”³, которые созданы археологами, искусствоведами, специалистами по архитектурному искусству.

Наряду с вышеназванными коллективными монографиями можно назвать сборник “Саманиды и возрождение персидско-таджикской цивилизации: в честь 1100-летия образования государства Саманидов”⁴ и фундаментальный труд “Этногенез и этническая история таджикского народа”⁵, в которых собраны интересные статьи и материалы по истории, культуре, этническому составу населения Уструшаны.

К **третьей группе** можно отнести исследования зарубежных ученых. Исследователь истории эпохи Саманидов Джавид Хирави (уроженец Герата в Афганистане, проживавший в Иране) в монографии “Иран в эпоху Саманидов”⁶ дает интересные сведения о политической, экономической, социальной и культурой жизни государства Саманидов и его областей.

Известный иранский ученый Абдулхай Зарринкуб в исследовании “Минувшие дни. История Ирана с момента возвышения и падения династии Пехлеви”⁷ рассказывает интересные факты об иранских династиях, в том числе о Саманидах и их правлении, о регионах и областях, относящихся к территории Саманидов.

Монография иранского исследователя Нодира Каримиена Саридашти “Осрушана”⁸, написанная на основе средневековых письменных источников, исследованиях различных ученых, посвящена исторической географии, экономике, торговле, ремеслам и культуре этой области.

Важной монографией, посвященной проблемам государственного управления, экономической, социальной, культурной жизни, ремеслам, архитектуре, градостроительству, науке, просвещению, религии и другим историческим аспектам государства Саманидов, является труд доктора Мухаммадризо Ноджи⁹. Монография создана на основе исторических источников эпохи Саманидов и

¹ Донишномаи Сомониён. Цилди 1. – Хучанд: Нури маърифат, 2008. – 545 с.; Донишномаи Сомониён. Цилди 2. – Хучанд: Нури маърифат, 2009. – 598 с.

² Свод памятников истории и культуры Республики Таджикистан. – Книга первая: Согдийская область; под общей редакцией академика Р.Масова / Авторы – составители Рустам Мукимов, Сайёра Мукимов. – Душанбе: Дониш, 2013. – С. 320-379, 441-510.

³ История, архитектура и искусство Уструшаны. Составитель Р. Мукимов. Отв. ред. А.Раджабов – Душанбе: Контраст, 2013. – 588 с.

⁴ Саманиды и возрождение персидско-таджикской цивилизации: в честь 1100-летия образования государства Саманидов; под общей редакцией академика Масова Р.М. – Душанбе: Ниёгон, 1998. – 598 с.

⁵ Этногенез и этническая история таджикского народа. В 2-х томах. Том 1. – Душанбе: Дониш, 2021. – 989 с.

⁶ Човиди Хиравӣ. Эрон дар замони Сомониён. Таърихи Сомониён аз оғоз то салтанати Насри дуввум. – Душанбе, 1998. – 173 с.

⁷ Зарринкуб А. Рузгорон. Таърихи Эрон аз оғоз то сукути Паҳлавӣ. Чопи панҷум. – Техрон: Маҳорат, 1383. – 1014 с.

⁸ Нодир Каримиёни Саридашті. Осрушана. – Техрон-Эрон, 1381/2002.

⁹ Ночӣ М. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. Баргардон Л.Бойматов. – Душанбе: ЭР-Граф, 2011. – 1295 с.

исследований различных ученых, и в ней собраны важные научные сведения об областях государства Саманидов, экономике, градостроительстве, архитектуре, крупных научно-литературных, торговых и ремесленных центрах той эпохи¹.

В “Энциклопедии ислама” опубликована статья Дж.Х. Крамерса² “Осрушана”, которая охватывает лаконичные и интересные факты.

Исследования и монографии узбекских ученых М.Х.Пардаева³, Б.Б.Туйчибаева⁴, О.У.Мамиров⁵ посвящены больше всего изучению археологических памятников Северо-Западной Уструшаны, в них широко использованы сведения из историко-географических сочинений средневековых авторов, материалы новых археологических раскопок и находок. Например, исследования археолога М.Х.Пардаев⁶ посвящено к изучению археологической памятники северо-западной Уструшаны, что нынешнего Джизахского областях и его окрестности.

Монография Ш.Камолиддина посвящена истории государства Саманидов, и в ней автор описывает Уструшану как административную область Мавераннахра и территорию Саманидского государства⁷. Однако некоторые суждения автора относительно истории государства Саманидов, их происхождения и о роли Саманидского государства в истории соседних государств не соответствуют правде и не имеют научной и исторической основы. На эти его ошибочные взгляды, необоснованные суждения и фальсификацию исторических фактов, высказываемые Г.Хидоятковым, даны исчерпывающие ответы на основе достоверных исторических фактов членом-корреспондентом Национальной академии наук Таджикистана, профессором Х.Пирумшоевым⁸.

Краткий историографический анализ степени изученности темы в историографии показывает, что тема Уструшаны в эпоху Саманидов до сих пор не стала предметом специального исследования. В публикациях дореволюционных, советских, отечественных и зарубежных исследователей отражены лишь некоторые аспекты политической, социальной и культурной жизни Уструшаны в эпоху Саманидов. Не изучена с достаточной полнотой политическая и экономическая история, историческая география Уструшаны, её городов и селений

¹ Ҳамон ҷо. – С. 561-562, 664, 673, 680.

² Kramer's J. H. Osrushana. Enzyklopedie des Islam, Band I. - Leiden-Lepzig, 1913. – pp. 1083-1084.

³ Пардаев, М. Х. Северо-Западная Уструшана в эпоху раннего средневековья: по материалам нижнего течения р.Сангзар: автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07.00.06/Пардаев Мухтаркул Хасанович. – Ташкент, 1995. – 21 с.

⁴ Туйчибаев Б.Б. Уструшана в древности и раннем средневековье (по археологическим материалам): автореф. кан.ист. наук: 07.00.06/Баходир Басимович Туйчибаев. – Самарканд, 2004. – 24 с.

⁵ Мамиров О.У. Материальная и духовная культура северо-западной Уструшаны (по археологическим материалам): автореф. дис. ... докт. (PhD): 07.00.06 / Мамиров Омон Уктамович. – Ташкент, 2023. – 53 с.; Мамиров О.У. Материальная и духовная культура северо-западной Уструшаны (по археологическим материалам): дис. ... докт. (PhD): 07.00.06 / Мамиров Омон Уктамович. – Ташкент, 2023. – 137 с.

⁶ Пардаев М.Х. К вопросу об эволюции замков-работов Северо-Западной Уструшане // Я.Г.Гулямов и развития исторических наук в Узбекистане. ДТ научной конференции, посвященной 80-летию академика Я.Г.Гулямова. – Ташкент: Фан, 1988. – С. 72-73; Пардаев М. Х. Раскопки верхнего здания Алмантепа // ИМКУ. – Вып. 23. – Ташкент, 1990. – С. 147-159; Пардаев М.Х. Дизак – торговый пункт на Великом шелковом пути // Взаимодействие кочевых и оседлых культур на Великом шелковом пути. ТД Международного семинара ЮНЕСКО. – Алма-Ата, 1991. – С. 89-90; Прадаев М.Х. К археологическому изучению Джизакского оазиса // Археология Средней Азии. ТД. – Ташкент, 1990. – С. 78-79.

⁷ Камолиддин Ш.С., Илхамов З.А. Саманиды. – Ташкент, 2018. – 191 с.

⁸ Пирумшо Х. Давлати Сомониён дар тарозуи таърихнигорӣ. – С. 502-530; Пирумшо Х. Вопреки принципу историзма: кому это выгодно? – Душанбе: Ганчи хирад, 2023. – 208 с.

в эпоху Саманидов, состояние сельского хозяйства, налоговая система, развитие ремесла, этнокультурные процессы и др. Учитывая недостаточную разработанность и изученность отмеченных вопросов, мы выбрали данную тему объектом диссертационного исследования.

Связь работы с научными программами (проектами) и научной тематикой кафедры. Диссертационное исследование проведено в ходе разработки и внедрения перспективного плана научно-исследовательской работы кафедры истории таджикского народа ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова” “Актуальные проблемы истории и культуры таджикского народа с древнейших времен до наших дней” на период 2021-2025 гг. (протокол № 5 от 28.12. 2020).

ОБЩАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ДИССЕРТАЦИИ

Цель и задачи исследования. Основная цель исследования заключается в том, чтобы на основе сведений историко-географических источников и наследия дореволюционных русских, советских, отечественных ученых исследовать историко-географические и социально-экономические аспекты истории Уструшаны эпохи Саманидов. Исходя из этого, в диссертации ставятся конкретные задачи, важными из которых являются следующие:

- историко-географическая характеристика городов и селений Уструшаны в эпоху Саманидов;
- анализ топонима Уструшаны;
- исследование политической истории Уструшаны и оценка её роли в политической жизни государства Саманидов;
- характеристика административно-территориального устройства и местного управления;
- отражение социального положения, этнического состава, религиозного верования и язык населения Уструшаны;
- анализ состояния ремесел, сельского хозяйства, налоговой системы и налогообложения;
- отражение состояния внутренней и внешней торговли.

Объектом исследования являются история, историческая география, общественно-экономическая жизнь Уструшаны эпохи Саманидов.

Предметом исследования является освещение исторической географии, политического положения, местной административно-управленческой системы, социально-экономической жизни, этнического состава, религиозного верования, сельского хозяйства, занятий, ремесел, торговли, денежного обращения и налоговой системы Уструшаны в IX-X вв.

Этапы, место и период исследования. Диссертационное исследование проводилось в три этапа на кафедре истории таджикского народа факультета истории и права ГОУ “ХГУ имени академика Б.Гафурова”.

Первый этап – с 2013 по 2015 г. – охватывает время учебы в очной аспирантуре университета по специальности 07.00.02 – История отечества (история таджикского народа), выбор темы и научного руководителя, составление плана работы, сбор, систематизацию материалов по избранной теме, написание введения и первой главы диссертации, публикацию статей по теме работы, участие в научных конференциях.

Второй этап – с 2016 по 2019 гг. – включает написание второй главой диссертацию, публикации статей по теме исследования в различных сборниках и

научных журналах, сдачу кандидатских экзаменов по предметам “История и философия науки”, “Иностранный язык”.

Третий этап – с 2020 по 2024 г. – включает написание третьей главы диссертации, заключения, подготовку и публикацию статей по теме исследования, выступления на областных, республиканских, региональных и международных конференциях, сдачу кандидатского минимума по специальности, предварительное обсуждение и представление диссертации к публичной защите.

Хронологические рамки исследования охватывают IX-X вв. и в этом периоде Уструшана как административное деление входил в состав государства.

Географические рамки исследования включают обширную территорию исторической Уструшаны. Если наложить её на современную карту, то она включает Истаравшанский, Шахристанский, Деваштичский, частично Айнинский, Горноматчинский, Джаббаррасуловский, Спитаменский районы Согдийской области Таджикистана, Хавасткий, Джизахский, Фаришский районы Республики Узбекистан и Лейлякского района Республики Кыргызистан.

Методологические и теоретические основы диссертации. При написании диссертации автор руководствовался методами и принципами, которые присущи гуманитарным наукам – объективизм, историзм. Кроме того, нами использованы методы, присущие историческим и историографическим исследованиям, в том числе историко-хронологический, историко-сопоставительный, историко-типологический, хронологическо-тематический, системный, аналитический, критический, описательный, ретроспективный.

Источниковая база исследования предоставляет собой сведения средневековых ученых, историков, географов, китайских путешественников, труды арабоязычных и персоязычных авторов. Учитывая ценность и научное значение, охват материалов из этих исторических и географических источников, их можно на разделить на следующие группы:

В первую группу входят записки, мемуары, путевые заметки и хроники китайских авторов, среди них очень важное значение имеют путевые дневники Сюань Цзяна и китайские летописи опубликованные на русском языке¹.

Во вторую группу входит наследие арабоязычных и персоязычных авторов, в котором отражена историческая география, территория и границы городов и селений Уструшаны эпохи Саманидов, политическое положение, административное устройство, экономическая, социальная, развитие торговли, градостроительства и архитектуры Уструшаны в IX-X вв., и оно является важной источниковой базой нашего исследования².

¹ Бичурин Иоакимф. Таньские хроники. Том 1. – М., 1950. – 380 с.; Малявкин, А.Г. Таньские хроники о государствах Центральной Азии: текст и исследования. – Новосибирск, 1989. – 482 с.; Сюань-цзан. Записки о западных странах [эпохи] Великой Тань (Да Тан си юй цзи)/ Введ., пер. и коммент. Н.В. Александровой ; Ин-т востоковедения РАН. — М.: Вост. лит., 2012. – 463 с.

² Абӯалӣ Мухаммад ибни Мухаммади Балъамӣ. Таърихи Табарӣ. Ҷилди 2. – Техрон: Алхудо, 1380/2001. – С. 1597-1598; Абӯбақр, Наршаҳӣ. Таърихи Бухоро. Мухарири масъул А.Мухторов. – Душанбе: Дониш, 1979. – 118 с.; Абӯсаъид Абдулҳайи Гардезӣ. Зайну-л-ахбор. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 416 с. Абу-р-Райхан Мухаммед ибн Ахмед ал-Беруни. Собрания сведений для познания драгоценностей (минералогия) / Пер. А.М.Беленицкого. – М., АН СССР, 1963. – 521 с.; Абӯисҳоқ Иброҳим Истаҳрӣ. Масолик ва мамолик// Сомониён дар оинаи таърих. – Ҷилди дуум (муғуни арабиасл). – Хучанд: Нашриёди давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – С.79-102; Абдуллоҳ Мухаммад ибни Аҳмади Муқадасӣ. Аҳсану тақосим фи маърифа ал-ақолим. Ҷилди якум. –Техрон: Ширкати муаллифон ва тарҷумон, 1361. – 401 с.; Абулқосими Чайхонӣ. Ашқол-ул-олам // Сомониён дар оинаи таърих. – Ҷилди дуум. – Хучанд: Нашриёди давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – С. 39-78; Аҳмад, ибн Йҳйа ибн Джабир ал-Балозури. Фугух ал-

К третьей группе относится архив Деваштича – согдийские документы из крепости Муг в Айнинском районе, обнаруженные в 1932 году. Эти документы по своему содержанию делятся на юридические, экономические и дипломатические, и календари¹. Хотя эти документы являются документальными памятниками доисламской эпохи, но в них отражены чины и звания правителей Согда и отдельных областей, в том числе ихшид, афшин, ябгу, топонимы городов и селений Уструшаны, связь областей Согдийского государства, и они имеют большое значение для историко-типологического сравнения с периодом нашего исследования.

Научная новизна исследования заключается в том, что:

- впервые в форме кандидатской диссертации анализируется историческая география, политическая, социально-экономическая история Уструшаны эпохи Саманидов;
- избранная тема фактически является первым комплексным исследованием в отечественной историографии, посвященным истории Уструшаны Саманидской эпохи;
- в работе использованы сведения об Уструшане из уникальных письменных источников;
- в диссертации всесторонне исследованы некоторые малоизученные и малоразработанные моменты политической и социально-экономической истории Уструшаны, предложены выводы и практические рекомендации для дальнейшего изучения данной темы;
- в диссертации на основе концептуальных взглядов и положений известных исследователей обоснована роль Уструшаны эпохи Саманидов в становлении и развитии таджикской и мировой цивилизации.

Основные положения, выносимые на защиту:

1. Эпоха Саманидов является золотым веком в истории и культуре таджикского народа, и история их отдельных владений – неотделимая часть славной истории этой эпохи.
2. Уструшана была одной из крупных и влиятельных областей государства Саманидов и играла важную роль и занимала значимое место в политической, социальной, экономической и культурной жизни этого государства.

Булдон. Пер. с арабского предслова, комментариев и указатели Г.Гоибова. – Душанбе: Дониш, 1987. – 111 с.; Гиёсуддин ибни Хумомуддин Хусайни Хондамир. Хабиб-ус-сияр// Сомониён дар оинаи таърих. - Чилди 1. – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – С. 381-421; Закариёи Қазвинӣ. Осору-л-билод ва ахбору-л-ибод. Тарҷума ва тавзеҳи Абдушукур Ғаффаров. – Хучанд: Хуросон, 2018. – 684 с.; Ибни Асир. Ал-комил фи-т-таърих. Пер. с арабского, примечания и комментарии П.Г.Булгакова, Ш.С.Камалидина. – Ташкент – Цюрих, 2005. – 596 с.; Ибни Надим. Китоб ал-фехрист // Сомониён дар оинаи таърих. Чилди дуюм. (мутуни арабиасл). – Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1998. – С. 159-168; Ибни Ҳавқал. Сура-ул-арз// Садои Шарқ, 1999. - № 1-3. – С. 10-14; Ибни Хурдадбеҳ. Масолик ва мамолик / Тарҷумаи Саъид Хокранд. Баргардонкунанда аз хати форсӣ ба кириллӣ Некрӯз Сафарзода. – Душанбе: Сарредаксияи илмӣи Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2022. – 232 с.; Низомулмулк. Сиёсатнома. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 200 с.; Худуд-ул-олам. Муҳарири масъул А. Мухторов. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 132 с.; Худуд-ул-олам. Таҳиякунандаи матн ва муаллими пешгуфтор Абдучамол Ҳасанов. – Душанбе: Бухоро, 2014. – 588 с.

¹Согдийские документы с горы Муг. Чтение перевод, комментариев. – Вып. II (Юридические документы и письма). Чтение, перевод, комментарии В.А.Лившица. – Москва: Издательство восточной литературы, 1962. – 222 с.; Хуччатҳои Қалъаи Муғ // Энсиклопедияи советии тоҷик. Чилди 1. – Душанбе: Сарред. илмӣи энсикл. сов. тоҷик, 1988. – С. 592.

3. Уструшана боролась за независимость в период арабских завоеваний и добилась этого в период Саманидов, достигнув высоких материальных и духовных успехов.
4. На территории Уструшаны существовало большое количество городов, рустикав и селений, что отражено в письменных источниках.
5. Топоним “Уструшана” и его историко-лингвистическое толкование являются объектом споров исследователей.
6. Споры связаны с тем, был ли термин “Уструшана” названием города или области, существовали еще в средние века.
7. Отражение социальной жизни, этнического состава, языка, религии и верований уструшанцев имеет большое историческое значение.
8. В исследованиях историков отражены различные аспекты политической истории, исторической географии и социально-экономической жизни Уструшаны, и их анализ и оценка с точки зрения современной исторической науки имеют большое познавательное значение.

Теоретическое и практическое значение работы заключается в том, что научные выводы, положения, сформулированные в работе могут содействовать в правильном и всестороннем изучении истории государства Саманидов. Кроме того с теоретической стороны появляются возможности выявления малоизвестных и малоизученных страниц истории Уструшаны, польного решения которых является важным для истории таджикского народа. Научная значимость работы определяется использованием исторических источников, исследования историков, востоковедов относительно различных вопросов проблемы, которые были вовлечены в процессе исследования. Практическая значимость работы заключается прежде всего в возможности использования её результатов в решении важных научных и учебных вопросов и задач. По этому их можно эффективно использовать в учебном процессе, подготовки учебников, учебных пособий, чтения спецкурсов.

Степень достоверности результатов (опубликованных по теме диссертации). Изложенные материалы, заключение, публикации статей и научные доклады по теме исследования, научные выводы, новизна исследования, положения, выносимые на защиту, и рекомендации практического характера разработаны автором.

Соответствие диссертации Паспорту научной специальности (с пояснениями и датой исследования). Диссертация на тему “Уструшана в эпоху Саманидов (историко-географический и социально-экономический аспект исследования)”, представленная к защите на соискании ученой степени кандидата исторических наук соответствует Паспорту специальности ВАК при Президенте Республики Таджикистан по специальности 07.00.02 – Отечественная история (история таджикского народа). Тема диссертации была утверждена на заседании ученого совета Худжандского госуниверситета имени академика Б.Гафурова от 13 февраля 2013 года, протокол № 6. Диссертация обсуждена на заседании кафедры истории таджикского народа ГОУ “ХГУ имени академика Б.Гафурова” 31 мая 2024 (протокол № 11) и признана завершённой научно-исследовательской работой, соответствующей требованиям и критериям, установленным ВАК при Президенте Республики Таджикистан к работам на соискание ученой степени, и рекомендована к публичной защите.

Личный вклад соискателя ученой степени определяется в полученные результатов в прцессе исследования диссертационной темы, анализа и изучения

материалов письменных источников, научной литературы, показанные концептуальных взглядов известных историков и востоковедов, публикации статьей по теме диссертации в различных изданиях и журналах, которые является продуктом многолетнего труда автора работы. Автор в своём диссертационном работе в процессе анализа и разработки различных материалов достиг поставленных перед собой цели и задачи внёс свой вклад в научной новизне, выдвигаемых на защиту положений, заключений и практических рекомендаций.

Апробация и внедрение результатов диссертации. Диссертация была обсуждена на заседании кафедры истории таджикского народа факультета истории и права ГОУ “ХГУ имени академика Б.Гафурова” и рекомендована к публичной защите (протокол № 11 от 31 мая 2024 года).

Основные положения и отдельные результаты исследования отражены в публикациях автора. По теме диссертации опубликовано 32 научных статей, из них 6-в научных-рецензируемых журналах, рекомендуемых ВАК при Президенте Республики Таджикистан и ВАК Российской Федерации. Также были подготовлены научные доклады на областных, республиканских и международных научно-практических и научно-теоретических конференциях.

Структура и объем диссертации. Диссертационная работа состоит из введения, трёх глав, заключения, списка использованных источников и литературы (271 наименований). Диссертация представлена в объеме 194 страниц компьютерного текста, и её структура соответствует поставленным целям и задачам.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

Во введении обосновывается актуальность избранной темы исследования, раскрывается степень ее изученности, определены цель и задачи, научная новизна, объект и предмет, хронологические и географические рамки исследования, теоретическая и практическая значимость работы, характеризуются методологические основы, источниковая база диссертации, определены основные положения, выносимые на защиту, а также показаны апробация, структура и объем диссертации.

Первая глава диссертации – **“Историческая география и толковании топонима Уструшаны”**, состоящая из двух разделов, посвящена географическому расположению, историческому описанию и характеристике территории городов и селений этой области и толкованию топонима “Уструшана”.

В первом разделе первой главы диссертации – **“Историческо-географическая характеристика городов и селений Уструшаны”** – отмечается, что в историко-географических источниках и исследованиях историков Уструшана упоминается как одна из крупнейших областей Мавераннахра, границы которая на Востоке простирались до Ферганы, на западе – до Самарканда, на севере – до Чача и некоторых областей Ферганы, на юге – до Кеша, Чаганиана и Шумана. Уструшана по географическому положению состояла из равнинной части, низовьев и предгорьев. Согласно сведениям Истахри, Уструшана состояла из 10-12 городов и рустаков, в том числе Бунджиката – центра области, Арсиёнкаса, Куркаса, Гарака, Вагкаса, Собота, Замина, Дизака, Навиджкаса и Харконы, которые составляли административные единицы Уструшаны. Джайхони тоже упоминает количества городов и селений этой области как 10 и названия 9 городов и рустаков – Арсоманкак, Куркат, Урфат, Фагкат, Собот, Зомин, Даркат, Духкат, Харкона. В

историко-географических источниках приведено количество замков и крепостей Уструшаны в количестве более 400 названий.

Академик Н.Негматов называет количество городов и селений согласно административному делению Уструшаны как 18 и даёт их характеристику. В равнинной части были расположены Бунджикат, Сobot, Зомин, Бурнамад, Харкана, Фикнан (основной город Дизак), Хавас, Шавкат, Вагкат, в предгорной – Минк, Асбаникат, Бискар, Бангам, Вакр, Шагар, Масчо, Бутамон. Если поместить названные территории исторической Уструшаны на современные географические карты, то они включают территории некоторых областей трёх государств Центральной Азии – Таджикистана, Кыргызстана и Узбекистана. Таджикская часть включает Зеравшанскую долину – Айнинский район и Горную Матчу, Шахристан, Истаравшан, Зафарабад, Деваштичский район и некоторые части Джабор-расуловского и Спитаменского районов, кыргызская часть – Лейлекский район Баткенской области, узбекская часть включает три области этой республики – Сырдарьинскую, Джизакскую, Ташкентскую.

В диссертации отмечается, что все названные города и селения Уструшаны имели замки, крепости и являлись центрами проживания населения, развития экономики, сельского хозяйства, торговли, ремесел и культуры. Бунджикат – административный центр Уструшанской области, был крупным, густонаселённым, благоустроенным и развитым городом эпохи Саманидов. Он, как и другие средневековые города, делится на три части – кухандиз (дворец правителя), шахристан (часть, где живут горожане), рабад (часть, где располагались ремесленники и торговые ряды). Остатки этого города археологи нашли на территории современного Шахристана, и эта находка доказывает, что Бунджикат действительно являлся важным административно-территориальным и управленческим центром области в VI-XII вв.

Во втором параграфе **“Топоним “Уструшана” и его толкование”** анализируется топоним “Уструшана” и дается его толкование с точки зрения различных исследователей. В диссертации отмечается, что авторы исторических источников называют эту область по разному - “Осрушана”, “Срушана”, “Асрушан”, “Уструшанк”, “Уструшана” и что даже один и тот же автор использует разные варианты этого топонима.

В согдийских документах из крепости Муг встречается топоним “Уструшана”. Известный языковед-согдолог В.А.Лившиц перевел этот термин как *ustrwnk* (Уструшаник) и *ustwsuk* – Уструшана¹. Из согдийских документов видно, что в начале средневековья эта область называлась Уструшана, и в дальнейшем был сокращен звук “к” или “т”. Известный востоковед-лексиколог О.А.Смирнова, комментируя термин “Уструшана” предполагает, что “уст”, “ист” означает “верх”, “высший”, “высшее”, термин “равшан” или “рушан” связан с именем ангела восемнадцатого дня авестийского календаря “Равшан”, термин “равшан” означает “справедливый” или “ангел справедливости” и являлся покровителем этой области².

Профессор А.Мирбабаев считает, что этот термин произошёл от авестийского слова “Суруш” и относится к ангелу восемнадцатого дня иранского календаря.

¹ Согдийские документы с горы Муг. Чтение перевод, комментарий. – Вып. II (Юридические документы и письма). Чтение перевод, комментарий В.А.Лившица. – М.: Изд-во вост. лит, 1962. – С. 24.

² Смирнова О.И. Вопросы исторической топографии и топонимики Верхнего Зеравшана // Материалы и исследования по археологии СССР. - 1950. - №15. – С. 56-60.

Суруш, или Сурушруз, был ангелом и покровителем человека в темной ночи. Со временем термин “Сурушна” превратился в “Усрушна” или “Уструшана” и означал название исторической области¹.

Известные таджикские учёные Б.Гафуров², А.Мухтаров³, Н.Негматов⁴ на основе сведений средневековых источников используют термин “Уструшана”.

Вторая глава диссертации – **“Политическая история и административно-управленческое устройство Уструшаны в эпоху Саманидов”**, состоящая из двух параграфов, посвящена анализу политической истории Уструшаны в IX-X вв. административному устройству и местному управлению.

В первом параграфе второй главы диссертации – **“Политическая история Уструшаны”** анализируются основные политические события, происходившие в Уструшане в IX-X вв. В диссертации отмечается, что Уструшана была одной из влиятельных областей Мавераннахра и в начале средневековья сохраняла статус самостоятельного, а иногда – полусамостоятельного владения. После завоевания арабами Мавераннахра Уструшана была единственной областью, которая не попала подчинение арабов. В 738 году уструшанцы совместно с турками участвовали в борьбе против арабов. В 739 году арабский военачальник Наср ибн Сайёр вынудил уструшанского афшина Харахуру признать власть арабов, но это подчинение было номинальным и на самом деле Уструшана была самостоятельной, а её жители сохраняли прежнюю религию. В 794-795 гг. Уструшана была переведена арабским халифом Харунам ар-Рашидом в подчинение Фадла ибн Яхьи из династии Бармакидов. Последние афшины Уструшаны Харобура, Харохура (или Джононхур), Ковус оказали сильное сопротивление арабам, и только в 822 году Уструшана была захвачена арабами. Уструшана как одна из частей халифата вначале подчинялась представителям Тахиридов, затем – Саманидам. С этого момента Уструшана вносила в казну Тахиридов годовой налог в количестве 50 000 дирхемов, из них 47 000 – мухамедийскими и 2 000 мусаябидскими дирхемами. В диссертации отмечается, что начиная с этого момента в Уструшане начал распространяться ислам, но этот процесс был очень слабым.

Согласно сведениям источников и исследователей, Исмаил Саманид (годы правления 892-907) положил конец правлению афшинов Уструшаны, в 893 году был свергнут последний афшин, Сайр ибн Абдулло, и Исмаил начал чеканить монету со своим именем, и это подтверждается нумизматическими находками.

В период правления преемников Исмаила Саманида и других саманидских эмиров – Ахмада ибн Исмаила, Нух ибн Ахмада, Наср ибн Нуха, Абдулмалика ибн Нуха, Мансура ибн Нуха, Нух ибн Мансура, Абдулмалика ибн Мансура

¹ Мирбабаев, А.К. Дахмаки Курката: раскопки и исследования // Материальная культура Уструшаны. – Вып. 6 // Древняя Уструшана: города, их локализация и хронология. – Душанбе: Ому, 2003. – С. 446.

² Гафуров Б. Таджики. Древнейшая, древняя и средневековая история. – М.: Наука, 1972. – 664 с.; Гафуров Б. Ф. Таърихи мухтасари халки тоҷик. – Сталинобад, 1947. – Ч. 1. – 383 с.; Гафуров Б.Ф. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. – Душанбе: Дониш, 2008. – С. 284-287;

³ Мухтаров А. Курушкада, Истаравшан, Уротеппа. – С. 16-18.

⁴ Негматов Н. Уструшана в VII-X вв.: по материалам письменных и археологических источников: автореф. дис. ... кан. ист. наук: 07.00.02 / Негматов Нуъман Негматович. – Москва-Ленинград, 1952. – 24 с; Негматов Н. Уструшана в древности и раннем средневековье. – С. 15-30; Негматов Н. Древняя и раннесредневековая Уструшана // Археологи рассказывают. – Сталинабад, 1959. – С. 114-134; Негматов, Н. Уструшана // Средняя Азия и Дальний Восток в эпоху средневековья. – Москва: Наука, 1999. –С. 114-130; Негматов, Н. Государство Саманидов: Мавераннахр и Хорасан в IX-X вв. – Душанбе: Дониш, 1977. – С. 38-42; Негматов, Н. Давлати Сомониён: тоҷикон дар асрҳои IX-X. – С. 41-46; Негматов Н. Город Истаравшан в древности и средневековье // Роль Истаравшана в истории цивилизации народов Центральной Азии. – Душанбе, 2002. – С. 86-88.

происходили непрерывные восстания и наблюдаются признаки упадка государства. Уструшана наряду с Бухарой и Самаркандом находилась в саманидских эмирах, и назначенные правители этой области до X века в подчинении представителям саманидской династии.

Второй параграф второй главы **“Административно-территориальное устройство и местное управление”** – посвящён характеристике административно-территориального и местного управления, толкованию и разъяснению чинов правителей Уструшаны, обязанностям, полномочиям чиновников аппарата местного управления, которые являлись подструктурами центрального аппарата управления Саманидов.

В диссертации отмечается, что после освобождения от ига арабов и обретения политической независимости в эпоху Саманидов возрождаются традиции национальной государственности. Правителями областей, городов, селений назначались влиятельные представители местных династий и аристократии. В Уструшане правили представители местной аристократии – афшины. Афшины (правители области были из династии Кавуса) в Уструшане до 893 года сохраняли право самостоятельного управления. Титул “афшин” и должность хутов (γwt w) или хвабу (γwβ(w)) означали “превосходительство” или “уважаемый” и были приравнены к должности правителя Согды. В Согде главу называли ихшидом, в Бухаре – бухархудат, в Уструшане – афшин. Правители областей Саманидского государства в IX-X вв. не имели права самостоятельно устанавливать внешнеполитические связи, подписывать соглашения с зарубежными государствами и подчинялись центральной власти.

Одним из представителей правящего сословия был дехкан. Термин “дехкан” был известен ещё в Сасанидскую эпоху и его трансформация отражена в трудах В.В.Бартольда, И.П.Петрушевского и А.Е.Бертельса¹.

В диссертации отмечается, что, по сведениям средневековых источников, титул “дехкан” означал влиятельного и богатого члена общества. Под термином “дехкан” подразумевали крупного и мелкого землевладельца, чиновников и старосту селений. Об этом сословии сообщается на надгробных камнях, обнаруженных в верховьях Зеравшана академиком А.Мухтаровым. В шести каменных надгробиях, найденных на кладбищах кишлаков Шамтич, Оббурдон, Ходжахо, упоминается термин “дехкан”, и эти мазары не были общими, а являлись местом захоронения привилегированных лиц – ходжей, сеидов, относящихся к потомкам пророка. Этот факт свидетельствует о том, что упомянутые на кайраках лица занимали высокое положение в феодальном обществе той эпохи². Дехкан существовал как привилегированная социальная категория, но в XI-XIII вв. он постепенно исчезает. Общее количество чиновников или местных правителей – дехкан в Уструшане периода нашего исследования насчитывает 18 лиц. В это количество входят мелкие землевладельцы, которые не относятся к вышеуказанному количеству.

Раис контролировал систему управления городов и населений и выполнение различных указов эмира, визиря и центральных диванов. Мухтасиб, кроме контроля за порядком на рынках, качеством продаваемых продуктов и ценами,

¹ Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Часть 2. – С. Петербург, 1900.; Петрушевский И.П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII-XIV вв. – М. – Л., 1960. – С. 75-76; Бертельс А.Е. Носыри Хосрав и исмаилизм. – М., 1959. – С. 18-26.

² Мухтаров А. К развитию социальной категории “дехкан” в средние века. – М., 1963. – С. 1-2.

контролировал исполнение норм шариата и моральных ценностей и подчинение общественным порядкам. Контроль за нормами права на основе требований шариата являлся главной задачей козия.

В Уструшане, как и в других областях государства Саманидов, правители и чиновники местного управления назначались центральной властью, и все они имели определённые права, полномочия, задачи и, согласно своим должностям и сфере деятельности, подчинялись центральным ведомствам государства Саманидов – диванам (министерствам).

Нижняя ступень административного и местного управления Уструшаны называлась кед (кад или кат) и управлялась кадхудоями. Кед являлся самым маленьким административным делением области. Катхудо был человеком, который обладал особым положением в обществе и имел большое влияние в организационных и административных делах местного управления.

Третья глава называется **“Социально-экономическое положение Уструшаны”**, она состоит из трех параграфов, в которых анализируются социально-экономическое положение, этнический состав, религиозной местной обычаям жителей, дан анализ языка уструшанцев, показано состояние сельского хозяйства, ремесла, торговли и денежные отношения.

В первом параграфе – **“Социальное положение и этнический состав, язык и религиозные верования уструшанцев”** – анализируются вопросы социальных процессов и социальной структуры общества, этнический состав и религиозные верования уструшанцев.

Анализ социальных и этнокультурных процессов в Уструшане исследуемого периода свидетельствует, что эти процессы шли неразрывно с социальными, этническими и культурными процессами, происходившими в государстве Саманидов. Уструшанцы с древнейших времен на ряду с согдийцами, бактрийцами, ферганцами, хорезмийцами, маргианами и другими арийскими племенами и народностями являлись коренными жителями Мавераннахра и сыграли важную роль в зарождении таджикского народа и литературного языка.

В диссертации отмечается, что до распространения ислама в Уструшане зороастрийская религия была главной, и это подтверждается сведениями из исторических источников, археологическими находками, и особенно живописью в архитектурных зданиях религиозного назначения. Язык уструшанцев являлся одной из ветвей согдийского языка, имел свои алфавит и его следы дошли до нас.

Второй параграф – **“Земельные отношения и положения сельского хозяйства”** – характеризует формы землевладения и феодальной ренты, ирригационные сооружения, налоги и налогообложение, сельское хозяйство и его различные области, добыча полезных ископаемых в Уструшане.

В диссертации отмечается, что государства Саманидов было классическим феодальным государством и его экономическим фундаментом являлся частная собственность на землю, а основным источником центральной казны были харадж (земельный налог) и бодж (налог на торговлю и на ремесленников). Основными категориями феодального землевладения являлись государственные земли или эмирские земли, владения крупных феодалов (правителей областей, городов, чиновников высшего ранга), частновладельческие земли (замини зархарид или хурри холис), вакфные владения (земли религиозных учреждений и духовенства), земли крестьян – середняков. За преданную службу эмир вознаграждал

чиновников, военных, религиозных деятелей и членов династии различными феодальными пожалованиями и привилегиями.

В диссертации приводятся сведения о категориях землевладения и феодальных пожалованиях, налоговой системе и налогообложении. В Уструшане как части владений Саманидов существовали различные категории землевладения и феодальных пожалований. В работе отражено развитие сельского хозяйства, различные виды агрокультур, скотоводство, товарно-денежные отношения, налоговая система и налогообложение.

Третий параграф – **“Развитие ремесла и торговли”** – характеризует развитие ремесла, его отрасли, знаменитые ремесленные центры городов и селений Уструшаны, развитие торговли, местные и региональные торговые пути, чеканку монет и денежное обращение.

В диссертации подчеркивается, что Уструшана была одним из крупнейших центров ремесла и здесь развивались различные виды народных промыслов, горнорудное дело, освоение полезных ископаемых. Например, в Марсманде добывалось большое количество железа и ремесленники выделывали военное снаряжения, ножи и различные предметы для быта и сельского хозяйства. В Бунджикате развивалась металлургия (освоение железа, бронзы, ткачества, гончарства, строительства, архитектуры, живописи, резьбы по дереву, чеканного дела). Бунджикат был крупным центром ювелирного искусства.

Торговля, внутренние и внешние торговые связи были очень развиты, и, согласно О.Г. Большакову, в городах Мавераннахра торговля и товарооборот развивались в трех направлениях: первое – торговля и товарообмен между ремесленниками и земледельцами-скотоводами; второе – между жителями равнины и кочевниками; третье – между областями и соседними странами. В торговле использовались монеты различной стоимости – гидриффи, мухаммади, мусайаби, которые чеканились из чистых и смешанных металлов. В зарубежной торговле использовали золотые монеты – исмаилийские.

В **заключении** подведены итоги исследования, сформулированы выводы и предложения, рекомендации по практическому применению результатов работы.

I. Основные научные выводы диссертации

Анализ и исследование истории и цивилизации Уструшаны эпохи Саманидов позволяют сделать следующие выводы:

1. Территория Уструшаны с древнейших времен была местом обитания предков таджикского народа и имеет богатую культуру, цивилизацию, а IX-X вв. являются важным периодом в её истории. В этот период в судьбе жителей Уструшаны происходили важные исторические события, и эта история является неотделимой частью истории наших предков [1-А; 2-А; 10-А; 11-А].
2. Уструшана в период своего исторического существования была иногда самостоятельным или полусамостоятельным владением и после образования первого таджикского централизованного независимого государства Саманидов вошла в его состав [1-А; 4-А; 7-А; 11-А; 13-А; 30-А].
3. В китайских источниках, в сочинениях средневековых арабоязычных авторов, в трудах русских дореволюционных путешественников и исследователей, в работах советских, отечественных и зарубежных историков относительно вопроса Уструшаны, как названные города или области, а также локализации её столицы – Кирополя или Бунджиката существуют разные мнения. В результате археологических раскопок была поставлена точка в споре относительно

локализации столицы Уструшаны и доказано, что она находилась на территории современного Шахристана [1-А; 4-А; 7-А; 8-А; 11-А; 14-А; 15-А; 20-А; 22-А; 23-А; 30-А, 31-А; 32-А].

4. Уструшана по своей территории, политической, экономической, военной мощи и географическому положению являлась одной из крупных областей Саманидского государства и сыграла большую роль в его политической, социально-экономической и культурной жизни [1-А; 4-А; 7-А; 8-А; 11-А; 14-А; 15-А; 20-А; 22-А; 23-А; 30-А].
5. Уструшана в эпоху Саманидов достигла крупных экономических успехов: в этой области развивались все сферы хозяйственной жизни – экономика, сельское хозяйство, а её жители внесли достойный вклад в укрепление экономической и военной мощи и всестороннее развитие государства Саманидов [1-А; 4-А; 7-А; 8-А; 11-А; 14-А; 15-А; 20-А; 22-А; 23-А].
6. В Уструшане существовали крупные и малые города, которые являлись центрами ремесла и торговли, и с древнейших времен уструшанцы были известны как умелые ремесленники, и искусная продукция ремесленников, живописцев, резчиков, ювелиров, художников этого города прославилась во всем Мавераннахре и за его пределами, и эти традиции продолжают до наших времен [6-А; 7-А; 10-А; 11-А; 15-А; 19-А; 22-А; 22-А].
7. В Уструшане эпохи Саманидов были развиты архитектура, градостроительства, созданы уникальные историко-архитектурные памятники, и наследие её материальной и духовной культуры широко известно, и современный Истаравшан является наследником древней Уструшаны и входит в ряд древнейших таджикских городов, а его славное богатое прошлое является гордостью всех таджиков [1-А; 6-А; 10-А; 11-А; 19-А; 23-А].
8. Исследование истории и культуры Уструшаны наряду с другими областями и крупными центрами государства Саманидов способствует глубокому изучению различных этапов истории таджикского народа, в том числе его золотого века – эпохи Саманидов, помогает освещению и пропаганде этой культуры и способствует укреплению самопознания, самосознания, патриотизма, исторической памяти и, таким образом, имеет большое научное, познавательное, практическое и воспитательное значение [2-А; 3-А; 5-А; 6-А; 9-А; 12-А; 13-А; 14-А; 16-А; 17-А; 18-А; 19-А; 21-А; 22-А; 24-А; 25-А; 26-А; 27-А; 28-А; 30-А].

II. Рекомендации по практическому применению результатов исследования

Для глубокого и всестороннего изучения и дальнейшего исследования темы “Уструшана в эпоху Саманидов (историко-географический и социально-экономический аспект исследования)”, по мнению автора работы, полезно принят во внимание следующие вопросы и учесть следующие аспекты проблемы:

1. Нужно продолжить поиск, изучение, анализ, исследование письменного наследия античных авторов, представителей Средневековья, историков, географов, китаеязычных, арабоязычных и персоязычных путешественников по истории и культуре средневековой Уструшаны, и сведения из уникальных исторических источников должны стать достоянием научного сообщества и всего народа. Иходя из таго, наследие русских дореволюционных историков является одним из важных источников по истории таджикского народа, и это

- наследие должно стать достоянием ученых и любителей истории в виде монографий, книг или отдельных сборников.
2. Подготовка фундаментального аналитического и обобщающего труда, посвященного Уструшане в отечественной историографии является одной из важных задач историков и таджикской историографической науки. Анализ и обобщение исследования советских историков, востоковедов, отечественных ученых, исследователей периода независимости с точки зрения достижений современной исторической и историографической науки, выявления достоинства и недостатков их наследия, объективная оценка вклада этих ученых в изучении истории и цивилизации Уструшаны способствуют развитию исторической мысли таджикского народа. Кроме того, сбор научного наследия зарубежных исследователей и востоковедов, в том числе ученых Ирана, Афганистана, Европы, Узбекистана и других стран, посвященного различным периодам истории и культуре Уструшаны, их историографический анализ и оценка имеют важное значение.
 3. Целесообразно продолжить полевые научные исследования, археологические раскопки и этнографические работы по исследованию историко-архитектурных памятников, культуры, ремесел, традиций жителей Уструшаны с целью пропаганды новых археологических, этнографических находок и их ввода в научный оборот. С целью пропаганды материальной и духовной культуры жителей Уструшаны, изящного искусства ремесленников и других представителей народного творчества нужно возродить и направлять в это русло, Археологическую базу Института истории, археологии и этнографии имени Ахмада Дониша НАНТ в городе Истаравшане, укрепить деятельность историко-культурного комплекса “Крепость Муг”, Историко-краеведческого музея города Истаравшана.
 4. С целью обращения внимания отечественных и зарубежных туристов, нужно поставить на должный уровень пропаганду историко-архитектурных памятников Уструшаны, Шахристанского района, организовать туристический маршрут “Истаравшан-Шахристан” для туристов, подготовить и издать туристическую карту с указанием исторических ремесленных центров и природных мест Истаравшана и его окрестностей, буклетов на таджикском, русском, китайском, английском, арабском и других языках. С целью повышения интереса местных и зарубежных туристов нужно создать туристическую инфраструктуру и улучшить качество обслуживания туристов, местных и иностранных гостей, отвечающую международным стандартам.
 5. Поместить на государственных социальных сайтах больше рекомендаций материалов, исторических справок по истории и цивилизации таджиков, о важных и славных страницах его истории, по истории и культуре отдельных областей исторического и независимого Таджикистана.

**Основные положения и выводы диссертации нашли воплощение в
следующих публикациях автора**

**1. Статьи в рецензируемых научных журналах ВАК при Президенте
Республики Таджикистан и ВАК МОН Российской Федерации:**

[1-А] Махкамов С.С. Тавсифи мухтасари чуғрофияи таърихии Уструшана дар замони Сомониён / С.С. Махкамов // Учёные записки. Гуманитарные науки. – Худжанд: Меъродж, 2014. - № 4 (41). - ISSN 2077-4900, 2014. - С. 199-206.

[2-А] Махкамов С.С. Тавсифи Уструшанаи аҳди Сомониён дар илми таърихнигорӣ / С.С.Махкамов // Учёные записки. Гуманитарные науки. – Худжанд: Меъроҷ, 2015. - № 4 (45). - ISSN 2077-4900, 2015. – С. 29-38.

[3-А] Махкамов С.С. Шарҳу тафсири топоними “Истаравшан” дар сарчашмаҳои асримиёнагӣ ва осори олимони / С.С. Махкамов // Вестник ТГУПБП. Гуманитарные науки. – Худжанд, 2017. - № 1 (70). - ISSN 2077-4900, 2017. – С. 61-71.

[4-А] Махкамов С.С. Сохтори маъмурӣ ва дастгоҳи идории мулки Уструшана дар аҳди Сомониён / С.С.Махкамов // Учёные записки. Гуманитарные науки. – Худжанд: Нури маърифат, 2017. - № 4. - ISSN 2077-4900, 2017. – С. 45-54.

[5-А] Махкамов С.С. Саҳми сайёҳатчиён, кишваршиносон ва муҳаққиқони рус дар таҳқиқу омӯзиши Уструшанаи бостонӣ / С.С. Махкамов // Учёные записки. Гуманитарные науки. – Худжанд: Нури маърифат, 2018. - № 4.- ISSN 2077-4900, 2018. – С. 40-46.

[6-А] Махкамов С.С. Санъати бинокорию меъмории Уструшана дар илми таърихнигорӣ / С.С. Махкамов // Учёные записки. Гуманитарные науки. – Худжанд: Нури маърифат, 2021. - № 4.- ISSN 2077-4900, 2021. – С. 34-43 (Бо ҳаммуаллифӣ: Ш.Шарифов).

2. Статии, опублицованные в других изданиях:

[7-А] Махкамов С.С. Сиккаҳои замони Сомониён / С.С. Махкамов // Навсафари ҷодаи илм. - Хучанд: Ношир, 2013. – С. 10-17.

[8-А] Махкамов С.С. Афроди номии аҳди Сомониён аз дидгоҳи Абдурахмони Ҷомӣ / С.С. Махкамов // Маводи ҳамоиши байналмилалӣ “Ҷойгоҳи мавлоно Абдурахмони Ҷомӣ дар муколамаи фарҳангҳо”: Хучанд, 3-4 ноябри соли 2014. – Хучанд: Нури маърифат, 2014. – С. 228-232.

[9-А] Махкамов С.С. Сомониёншиносӣ дар осори илмии академик Аҳрор Мухторов / С.С. Махкамов // Усмонҷон Ғаффоров – устод, олим, адиб ва ходими ҷамъиятӣ. – Хучанд: Ношир, 2015. – С. 294-301 (Бо ҳаммуаллифӣ: Ш.Шарифов).

[10-А] Махкамов С.С. Бунҷикат – маркази маъмурии вилояти Уструшана // Усмонҷон Ғаффоров – устод, олим, адиб ва ходими ҷамъиятӣ. – Хучанд: Ношир, 2015. – С. 502-510.

[11-А] Махкамов С.С. Мулки Уструшана яке аз марказҳои тамаддуни давлати Сомониён / С.С. Махкамов // Масъалаҳои муҳраи таърих ва фарҳанги тоҷикон. Маҷмӯаи мақолаҳои муҳаққиқони ҷавон. Барориши 1. – Хучанд: Меъроҷ, 2015. – С. 69-76.

[12-А] Махкамов С.С. Саҳми олимони рус дар таҳқиқу омӯзиши Уструшанаи замони Сомониён / С.С. Махкамов // Тоҷикистон ва Россия: сарнавишти ягонаи таърихӣ. Маводи конференсияи илмӣ – назариявии “Осиёи Марказӣ ва Россия: дӯстӣ ва ҳамкориҳои аз санҷиши замони гузашта” бахшида ба 150-солагии ҳамроҳ карда шудани Хучанд ба ҳайати Россия. – Хучанд: Нури маърифат, 2016. – С. 433-443.

[13-А] Махкамов С.С. Саҳми академик Нӯъмон Неъматов дар таҳқиқу омӯзиши Уструшанаи аҳди Сомониён / С.С. Махкамов // “Академик Нӯъмон Неъматов ва тамаддуни Суғдиён”. Маводи конфронси илмӣ-амалӣ ба ифтихори 90-солагии академики Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон доктори илмҳои таърих, профессор Нӯъмон Нуъматович Неъматов. Хучанд, 10 март соли 2017. – Хучанд: Ношир, 2017. – С. 28-38.

- [14-А] Махкамов С.С.** Тачрибаи Сомониён ва аҳамияти он дар таҳкими давлатдорӣ, хуввияти миллии тоҷикон дар замони муосир / С.С. Махкамов // Илм ва амнияти миллӣ. – Хучанд, ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров, 27 декабри соли 2017. – С. 221-228.
- [15-А] Махкамов С.С.** Ташаккул ва инкишофи низоми ҳуқуқ дар аҳди Сомониён С.С. Махкамов // Маърифати ҳуқуқӣ – омили тарбия ва таҳкими оила, ҷомеа, ҷавонон. – Хучанд: Нури маърифат, 2017. – С. 139-149.
- [16-А] Махкамов С.С.** Рушди ҳунарҳои мардумӣ дар Уструшанаи аҳди Сомониён (мувофиқи маълумоти сарчашмаҳо ва осори муаррихон) / С.С. Махкамов // Ташаккул ва рушди сайёҳӣ ва тавсеаи ҳунарҳои мардумӣ дар Осиёи Марказӣ (Тибқи аҳбори сарчашмаҳои хаттӣ ва матолиби дигари таърихӣ) / Маҷмӯи мақолаҳо бахшида ба “Соли рушди сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ” // Мураттиб ва муаллифи пешгуфтор н.и.т., дотсент Юсуфи Шодипур. – Душанбе, 2018. – С. 141-149.
- [17-А] Махкамов С.С.** Тавсифи Уструшанаи бостонӣ дар осори олимони муҳаққиқони ватанӣ / С.С. Махкамов // Тоҷикистон сарзамини биҳиштосо (маҷмӯаи маводи конференсияи илмию амалии вилоятии олимони ҷавон. Хучанд, 24 апрели соли 2018). – Хучанд: Набӣ Фаҳрӣ, 2018. – С. 101-106.
- [18-А] Махкамов С.С.** Мақоми мероси илмӣ ховаршиносии рус В.В.Бартолд дар асарҳои Бобочон Ғафуров / С.С. Махкамов // Алломаи машриқзамин. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии “Академик Бобочон Ғафуров - мутафаккири бузурги Шарқ” бахшида ба 110-солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон аллома Бобочон Ғафуров. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – С. 231-234. (Бо ҳаммуаллифӣ: Г.Ғафурова).
- [19-А] Махкамов С.С.** Тадқиқи таърихи Уструшанаи бостонӣ дар “Тоҷикон”-и аллома Бобочон Ғафуров / С.С. Махкамов // Алломаи машриқзамин. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии “Академик Бобочон Ғафуров - мутафаккири бузурги Шарқ” бахшида ба 110-солагии зодрӯзи Қаҳрамони Тоҷикистон аллома Бобочон Ғафуров. – Хучанд: Нури маърифат, 2019. – С. 239-245.
- [20-А] Махкамов С.С.** Саҳми профессор Абдуллоҷон Мирбобоев дар таҳқиқи омӯзиши фарҳанг ва тамаддуни Уструшанаи замони Сомониён / С.С. Махкамов // Суннатҳои Сомониён ва таъсиргузори он дар фарҳангу тамаддуни мардуми Осиёи Марказӣ ва Шарқӣ Наздик. – Душанбе, 2020. – С. 227-234.
- [21-А] Махкамов С.С.** Муносибатҳои заминдорӣ ва низоми андозбандӣ дар Уструшана / С.С. Махкамов // Маҳзани илм/Паёми донишқада, 2021, № 2. Маводи он-лайн ва офф-лайн анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ апрелӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. – С. 357-364.
- [22-А] Махкамов С.С.** Омӯзиши Уструшанаи асримиёнагӣ аз ҷониби олимони муҳаққиқони ўзбекистонӣ / С.С. Махкамов // Маҳзани илм / Паёми донишқада, 2021, № 2. Маводи он-лайн ва офф-лайн анҷумани илмӣ-амалии байналмилалӣ апрелӣ дар мавзӯи “Масоили мубрами улуми иҷтимоӣ-гуманитарӣ, риёзӣ ва дақиқ дар замони муосир”, 26 апрели соли 2021 дар Донишқадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент. – С. 364-367.
- [23-А] Махкамов С.С.** Инъикоси таърих ва фарҳанги Уструшана дар осори ховаршинос В.В.Бартолд / С.С. Махкамов // Паёми Навраҳони илм. (Маҷмӯаи

мақолаҳои олимон, муҳаққиқони ҷавон ва магистрантон). – Хучанд: Ношир, 2021. – С. 28-37.

[24-А] **Маҳкамов С.С.** Санъати шахрсозию меъмории Уструшана дар асрҳои VIII-X / С.С. Маҳкамов // Паёми Навраҳони илм. (Маҷмӯаи мақолаҳои олимон, муҳаққиқони ҷавон ва магистрантон). – Хучанд: Ношир, 2021. – С. 38-50.

[25-А] **Маҳкамов С.С.** Инъикоси таърих ва тамаддуни Уструшанаи таъриҳӣ дар осори муаррихони замони соҳибистиклол / С.С. Маҳкамов // Тоҷикистон дар шоҳроҳи истиқлол: Маҷмӯи мақолаҳо бахшида ба 30-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Хучанд: Нури маърифат, 2021. – С. 276-286.

[26-А] **Маҳкамов С.С.** Инъикоси таърих, фарҳанг ва тамаддуни Уструшана дар осори хаттии аҳди бостон ва асрҳои миёна / С.С. Маҳкамов // Тоҷикистон дар масири таърих: истиқлолият, дастовард ва дурнамо. Маводи Симпозиуми байналмилалӣ илмӣ, 5-6 сентябри соли 2021. Қисми 1. – Душанбе: Дониш, 2021. – С. 97-108.

[27-А] **Маҳкамов С.С.** Саҳми академик Аҳрор Мухторов дар таҳқиқу омӯзиши Уструшанаи аҳди Сомониён / С.С. Маҳкамов // 70 сол дар роҳи омӯзиши таърихи миллат. – Душанбе: Ганҷи хирад, 2021. – С. 181-186. (Бо ҳаммуаллифӣ: Ш.Шарифов)

[28-А] **Маҳкамов С.С.** Ҳаёти этникии уструшаниҳо дар замони қадим ва асрҳои миёна / С.С. Маҳкамов // Аҳбори Осорхонаи таъриҳии вилояти Суғд. – 2021. - № 6. – С. 108-115.

[29-А] **Маҳкамов С.С.** Бозтоби таърих ва фарҳанги Уструшона дар осори Бобочон Ғафуров / С.С. Маҳкамов // Академик Бобочон Ғафуров – бузургтарин муҳаққиқ ва муаррифгари таърихи халқи тоҷик. – С. 463-474.

[30-А] **Маҳкамов С.С.** Тоҳириён ва афшинҳои Уструшана: таърихи сиёсӣ маъмурӣ / С.С. Маҳкамов // Аҳбори Осорхонаи таъриҳии вилояти Суғд. – 2023. № 7. – С. 100-112.

[31-А] **Маҳкамов С.С.** Афшин Ҳайдари Уструшанӣ ва фаъолияти ҳарбӣ-сиёсии ӯ / С.С.Маҳкамов // Паёми Осорхонаи ҷумҳуриявӣ академик Бобочон Ғафуров. – 2023. - № 2 (4). – С. 151-160.

[32-А] **Маҳкамов С.С.** Омилҳо ва заминаҳои шомилшавии вилояти Уструшана ба қаламрави Сомониён / С.С.Маҳкамов // Таърих ва фарҳанги миллат: дирӯз ва имрӯз. Барориши 1. Ба забони тоҷикӣ ва русӣ. – Хучанд: Парки технологияи ДДҲБСТ, 2024. – С. 117-122.

Аннотатсия

ба автореферати диссертатсияи Махкамов Саидкул Суяркулович дар мавзуи “Уструшана дар аҳди Сомониён (чанбаи таърихӣ-ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии таҳқиқот)” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои таърих аз рӯи ихтисоси 07.00.02. – Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) пешниҳод гардидааст.

Диссертатсия ба таҳқиқу омӯзиши Уструшана дар аҳди Сомониён (чанбаи таърихӣ-ҷуғрофӣ ва иҷтимоӣ-иқтисодии таҳқиқот) бахшида шудааст. Мавзуи рисолаи диссертатсионӣ амалан нахустин таҳқиқоти алоҳида, комплексӣ дар таърихнигории ватанӣ ба ҳисоб меравад, ки дар пояи сарчашмаҳои нодири таърихӣ-ҷуғрофӣ, адабӣ, қайду хотироти сайёҳони Чин, таҳқиқоти муҳаққиқони тоинкилобии рус, шуравӣ, ватанӣ ва хоричӣ таълиф шудааст. Тадқиқоти мазкур кӯшиши аввалинест, ки дар доираи диссертатсияи номзадӣ таърихи сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии Уструшана дар аҳди Сомониён мавриди таҳқиқу омӯзиш қарор дода шудааст.

Мақсади асосии таҳқиқоти илмии мазкур дар пояи ахбори сарчашмаҳои хаттӣ, тадқиқотҳои илмӣ, осори муҳаққиқон таҳлилу баррасии ҷуғрофиёи таърихии Уструшана ва шаҳру рустоҳои он дар замони Сомониён, тавсифи муҳимтарин рӯйдодҳои сиёсии он давра, муайян намудани нақшу мақоми вилоятҳои алоҳидаи қаламрави Сомониён дар мисолаи Уструшана дар ҳаёти сиёсӣ, иҷтимоӣ, иқтисодӣ ва фарҳангии ин давлат ба ҳисоб меравад.

Дар диссертатсия ба инъикоси вазъи иқтисодӣ, кишоварзӣ, шаклҳои заминдорӣ ва инъомоти феодалӣ, низоми андоз ва андозбандӣ, муомилоти пулӣ, тичорати дохилӣ ва хоричӣ, рушди хунари шаҳрсозӣ, бинокорӣ, меъморӣ, ороишоти амалӣ, вазъи фарҳанг ва чараёни этнофарҳангӣ тавачҷуҳи муҳим зоҳир карда мешавад. Дар чараёни таҳқиқот баробари маълумоти сарчашмаҳои таърихӣ натиҷаи ҳафриёт ва бозёфтҳои бостоншиносон, дастовардҳои илми бостоншиносӣ дар самти омӯзиши таърих ва тамаддуни Уструшанаи аҳди Сомониён истифода шудаанд. Таҳлилу омӯзиши маводи сарчашмаҳои хаттӣ, андешаҳои концептуалии муҳаққиқони таърих ва тамаддуни Уструшана собит месозад, ки ин мулк яке аз вилоятҳои бузурги қаламрави Сомониён ба ҳисоб рафта, таърихи қадим ва мероси ғании моддӣ ва маънавии сокинони он як ҷузъи таркибӣ ва чудонашавандаи таърих, фарҳанг ва тамаддуни тоҷикон ба ҳисоб меравад.

Дар тадқиқот барои боз ҳам амиқтар, ҳамаҷониба омӯхтан ва идомаи пажӯҳишҳои минбаъдаи мавзуи мазкур, истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот, тавсияҳо ва пешниҳоди мушаххас манзур мегардад.

Вожаҳои калидӣ: Уструшана, Сомониён, вилоят, Мовароуннаҳр, шаҳр ва рустоҳо, сарчашмаҳои таърихию ҷуғрофӣ, осори муҳаққиқон, афшин, вазъи сиёсӣ, сохтори маъмурӣ, ҳаёти иҷтимоӣ-иқтисодӣ, хунармандӣ, шаҳрсозӣ, санъати меъморӣ, ороишоти амалӣ, муносибатҳои иҷтимоӣ, анъана ва дину мазҳаб.

Аннотация

к автореферату кандидатской диссертации С.С. Махкамова по теме “Уструшана в эпоху Саманидов (историко-географический и социально-экономический аспект исследования)” на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - Отечественная история (история таджикского народа)

Диссертация посвящена изучению Уструшаны в эпоху Саманидов (историко-географические и социально-экономические аспекты исследования). Тема диссертационного исследования является фактически первым специальным комплексным исследованием в отечественной историографии, выполненным на основе уникальных историко-географических и литературных источников и исследований русских дореволюционных, советских, отечественных и зарубежных исследователей. Настоящее исследование является первой попыткой, в которой в виде кандидатской диссертации анализируется политическая, социальная, экономическая и культурная жизнь Уструшаны эпохи Саманидов.

Основная цель диссертации заключается в том, чтобы на основе сведений письменных источников, научных исследований, наследия ученых изучить историческую географию Уструшаны и её городов и селений в эпоху Саманидов, проанализировать важные политические события этого периода, определить место и значение отдельных областей государства Саманидов на примере Уструшаны в политической, социальной, экономической и культурной жизни этого государства.

В диссертации особое внимание уделено освещению состояния экономики, сельского хозяйства, категориям землевладения и феодального вознаграждения, налоговой системы и налогообложения, денежных отношений, внутренней и внешней торговли, развитию градостроительства, архитектуры и украшению сооружений, состоянию культуры, этнокультурным процессам.

В процессе исследования наряду со сведениями из исторических источников использованы итоги раскопок и находок археологов и научных достижений археологической науки в области изучения истории и цивилизации Уструшаны Саманидской эпохи. Анализ и изучение материалов письменных источников, концептуальных взглядов исследователей истории и цивилизации Уструшаны доказывают, что это владение являлась одной из крупных областей государства Саманидов. Древняя история и богатая материальная и духовная культура её жителей являются неотделимой частью истории, культуры и цивилизации таджикского народа.

В работе с целью глубокого всестороннего изучения темы в будущем и применения результатов настоящего исследования предложен ряд конкретных рекомендаций.

Ключевые слова: Уструшана, Саманиды, область, Мавераннахр, города и селения, историко-географические источники, наследие исследователей, афшин, политическое состояние, административное устройство, общественно-экономическая жизнь, ремесла, градостроительство, архитектурное искусство, художественное оформление, социальные и культурные отношения, традиции, религия.

Abstract

on the thesis of S.S. Makhkamov`s candidate dissertation on the topic entitled as “Ustrushana in Samanid Epoch (historico-geographical and social-economics aspect of exploration)” claiming for candidate of historical sciences on the specialty of 07.00.02. – Home History (The History of the Tajik Nation).

The dissertational work dwells on the study of Ustrushana referring to the Samanid Epoch (historico-geographical and social-economics aspect of exploration). The topic of the dissertational work is actually the first special, comprehensive exploration in home historiography carried out based on unique historical, geographical, literary sources, studies of Russian pre-revolutionary, Soviet, home and foreign researchers. The relevant research is the first attempt in which the political, social, economic and cultural life of Ustrushana during the Samanid Epoch is analyzed within the framework of this candidate dissertation.

The main objective of the dissertational work lies in relying on information from written sources, scientific research, and scientists` legacy, the study of the historical geography of Ustrushana and its cities and villages referring to the Samanid Epoch, the analysis of important political events of the relevant period, the determination of the place and significance of certain regions of the Samanid state resorting to on the example of Ustrushana in the political, social, economic and cultural life of this state are suppressed.

The dissertational work pays special attention to the state of the economy, agriculture, the category of land ownership and feudal remuneration, the tax system and taxation, monetary relations, home and foreign trade, the development of urban planning, architecture and decoration of buildings, the state of culture, ethnocultural processes and so on.

In the course of the research, alongside with information from historical sources, the results of excavations and finds of archaeologists and scientific achievements of archaeological science in the field of the study of the history and civilization of Ustrushana appertaining to the Samanid Epoch were resorted to. The conducted analysis and study of materials from written sources, conceptual views of researchers of the history and civilization of Ustrushana proves that the relevant possession was considered to be one of the largest areas of the Samanid state, the ancient history and rich material and spiritual culture of its inhabitants are an inseparable part of the history, culture and civilization of the Tajik nation.

In order to profoundly, comprehensively study the topic in the future and apply the results of this study, a number of specific recommendations are proposed.

Keywords: Ustrushana, Samanids, region, Movarounnahr, cities and villages, historico-geographical sources, researchers` legacy, afshin, political state, administrative structure, economic life, coinage, tax system, craft, urban planning, architectural art, decoration, social and cultural relations, ethnic composition, religion.

Ба матбаа 13.09.2024 с. қабул шуд
Ба 17.09.2024 имзо шуд. Қоғаз сафед.
Ҳуруфи Times New Roman Тj. Чопи рақамӣ. Қ.ч.ш. 3,75
Теъдод 100 нусха. Супориши № 11

Матбааи “Нури маърифат”,
735700 ш.Хучанд, гузаргоҳи Мавлонбеков 1